

Humanistisk gravferd

En studie av et sekulært livsfaseritual i det flerreligiøse Norge

Mari Thorbjørnsrud

Masteroppgave i religionshistorie ved
Institutt for kulturstudier og orientalske språk.

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2009

INNHold

INNHold	I
FORORD	1
KAPITTEL 1. INNLEDNING	2
1.1 OPPGAVENS TEMA	2
<i>Bakgrunn for oppgavens tematikk</i>	3
<i>Gravferd</i>	5
<i>Oppgavens struktur</i>	6
1.2 RITUALTEORETISKE PERSPEKTIVER	7
<i>Ritual eller seremoni?</i>	7
<i>Kategorisering av ritualer</i>	9
<i>Ritualer som forklaringsmodell</i>	10
<i>Ritual som fellesskapets symbolske handling</i>	11
<i>Ritualer: en kulturelt betinget feiring</i>	12
<i>Oppsummering</i>	13
KAPITTEL 2. METODE	14
<i>Innsamling av empiri</i>	14
<i>Intervju som forskningsmetode</i>	17
<i>Problemstillinger ved intervjusituasjonen</i>	18
<i>Etiske problemstillinger</i>	19
<i>Oppsummering</i>	21
KAPITTEL 3. HUMAN-ETISK FORBUND OG SEREMONIENE	22
3.1 HUMAN-ETISK FORBUND	22
<i>Kristian Horn og Foreningen for borgerlig konfirmasjon</i>	22
<i>Medlemsvekst 1976-2009</i>	23
<i>Hvem er medlemmene?</i>	24
<i>Det humanistiske livssyn</i>	25
3.2 HUMANISTISKE SEREMONIER	26
<i>Human-Etisk Forbund som livssynsorganisasjon</i>	27
<i>En sekulær kamporganisasjon</i>	29
<i>Seremonienes plass i norsk offentlighet</i>	31
<i>Sekt eller suksess?</i>	32
<i>Statshumanisme?</i>	33
3.3 HAR HUMANISTER BEHOV FOR SEREMONIER?	35
<i>En humanistisk begrunnelse for seremoniene</i>	37
<i>"Et selvfølgelig valg"</i>	38
3.4 GLEDESSEREMONIENE	39
KAPITTEL 4. GRAVFERD	42
4.1 DØDENS Plass I SAMFUNNET	42
<i>Døden: et moderne tabu?</i>	42
<i>"Det som er vanlig..."</i>	44
4.2 OFFENTLIGE BESTEMMELSER OMkring GRAVFERD	45
<i>Gravferdsrett og gravlegging</i>	46
<i>Gravferdsforvaltning</i>	47
4.3 HEF SOM REELT ALTERNATIV. BEGRAVELSESBYRÅENES KJENNSKAP TIL HUMANISTISK GRAVFERD	49
<i>Begrepsforvirring</i>	50
<i>Humanistisk gravferd som et alternativ</i>	51
<i>Privat seremoni – et tredje alternativ</i>	54
<i>HEF og begravelsesbyråene</i>	55
KAPITTEL 5. HUMANISTISK GRAVFERDSSEREMONI	57
5.1 ET VERDIG ALTERNATIV	57
<i>Fremveksten av et borgerlig tilbud</i>	58
<i>"En verdig død"</i>	59
<i>Verdig; for hvem?</i>	60

<i>God nok?</i>	62
<i>Betydningen av valgfrihet</i>	63
5.2 LIVSSYNSNØYTRALE SEREMONIROM	64
<i>Kirkelig gravferd for humanister</i>	64
<i>Kampen for livssynsnøytrale seremonilokaler</i>	65
<i>Hvorfor ikke kirke?</i>	67
5.3 GRAVFERDSTALEREN	68
<i>Godkjenning og motivasjon</i>	68
<i>Å minnes den som har gått bort</i>	71
<i>Vonde følelser og store ord</i>	74
<i>Å snakke om døden</i>	75
5.4 KULTURINNSLAG I HUMANISTISK GRAVFERD	76
<i>Religiøse innslag. En intern debatt</i>	78
<i>Tvilstilfeller – hvordan ønsket om religiøse innslag løses i praksis.</i>	80
<i>Hva som passer</i>	82
<i>Eg ser – eksemplifisering av praksis</i>	83
KAPITTEL 6. EN TRADISJONSBUNDET SEREMONI -----	85
<i>”Et formidabelt medlemspotensial”</i>	85
<i>Betydningen av tradisjon</i>	86
<i>Civil religion på norsk?</i>	89
<i>Gravferdens betydning for HEFs medlemmer</i>	91
<i>Avslutning</i>	93
LITTERATUR-----	95
<i>Vedlegg til litteraturliste:</i>	105
INTERVJUOVERSIKT:-----	105
SAMMENDRAG -----	106

FORORD

Da jeg bestemte meg for å skrive om humanistiske gravferd var jeg veldig usikker på om jeg ville finne noen som ville fortelle meg om sine opplevelser knyttet til temaet, ettersom dødsfall i nær familie – og ikke minst egen død – kan være både sårt og vanskelig å snakke om. Jeg er fremdeles overveldet over alle som har kontaktet meg, og utrolig takknemlig for åpenheten i historiene som har blitt delt. Jeg vil først og fremst takke alle forbundets medlemmer og gravferdstalere som har brukt av sin tid og fortalt meg om sine opplevelser i møte med den humanistiske gravferdsseremonien. Seremoniledelsen i Human-Etisk Forbund, da særlig Vinjar Tufte, er jeg også stor takk skyldig; for rask tilbakemelding på alle spørsmål og for å sjenerøst bruke tid og ressurser på meg og oppgaven min.

Jeg vil også takke min veileder Nora Stene Preston for oppmuntring, oppfølging og entusiasme for prosjektet.

Ellers vil jeg takke alle som har vist meg tålmodighet og tiltro, både i prosjektets spede begynnelse og i den mer hektiske slutfasen.

Arbeidet med oppgaven har aldri sluttet å være givende og meningsfullt og dette er den samlede fortjenesten til alle som er nevnt over, både direkte og indirekte.

KAPITTEL 1. INNLEDNING

1.1 Oppgavens tema

Det er en kjensgjerning at ethvert liv har en slutt. Det gjelder både de menneskene man elsker og ens eget liv, og dette er noe man kan forholde seg til på forskjellige måter. Man kan mytologisere livets avslutning som vi kaller døden ved hjelp av forestillinger om et liv etter døden i Hades, i Valhall, i helvetet eller i paradiset. Det er den eldste og vanligste form for bestrebelse med henblikk på å forsone seg med livets elendighet.¹

Sosiologen Norbert Elias peker i det overstående sitatet på at mennesker til alle tider har utviklet ulike forestillinger knyttet til død. Basert på slike forestillinger har mennesker utviklet religiøse ritualer. Ritualstudier tar ofte utgangspunkt i religiøs praksis i ulike trossamfunn, men hva med de etter hvert veletablerte sekulære alternativene? Human-Etisk Forbund (HEF) er en stadig voksende organisasjon med et bredt seremonitilbud for markering av livsoverganger. Jeg vil undersøke hva som skjer med markeringer av livsoverganger, som tradisjonelt har foregått i en religiøs sammenheng, når de opptrer i en sekulær virkelighet: Mister de sin betydning og oppslutning eller blir de revitalisert?

HEF er en tydelig sekulær aktør som taler livssynslikestillingens sak. I denne oppgaven ønsker jeg å belyse Human-Etisk Forbund og deres livsovergangsmarkeringer,² med gravferdsseremonien i sentrum for undersøkelsene. Hvorvidt man kan omtale HEF som et sekulært motsvar til religion vil være et naturlig aspekt å trekke inn i denne oppgaven, ettersom jeg vil argumentere for at det er en stor likhet mellom HEFs seremonier og Den norske kirkes (Dnk)³ ritualer. Her vil jeg se på HEFs argumentasjon rundt behovet og grunnlaget for sekulære seremonier, ettersom det er et paradoks at likhetstrekkene til religiøse ritualer er store, samtidig som seremoniene springer ut fra en tydelig religionskritisk organisasjon. Min problemstilling er knyttet til hvorvidt man kan snakke om et tradisjonsfellesskap mellom HEFs seremonier og ritualene i Den norske kirke. Sett i lys av den oppslutningen det er rundt livsovergangsmarkeringer i dagens Norge, vil det også være sentralt å se på hva slags betydning slike handlinger har for moderne, sekulariserte mennesker. Kan HEFs seremonier sees som en nytolkning av en del av norsk-luthersk

¹ Elias 1982:5

² HEF bruker konsekvent begrepet *seremonier* i egen omtale av praksis, noe jeg følger i direkte omtale. Begrepet *ritual* brukes i forlengelse i en faglig kontekst, og vil bli nærmere redegjort for i del 1.2 Ritualteoretiske perspektiver.

³ I denne oppgaven vil jeg forholde meg til norsk luthersk kirketradisjon når det snakkes om "kirken". Det menes da utelukkende Den norske kirke og ikke andre kirkesamfunn.

tradisjon, eller må HEFs seremonier først og fremst sees i lys av en fullstendig avvisning av religion?

Problemstillingens aktualitet understrekes av at tilbud om livssynsnøytrale seremonilokaler er et av regjeringens satsingspunkter i Kirke-, religions- og livssynspolitikkavsnittet i den rødgrønne regjeringens Soria Moria-erklæring fra 2005. HEF har også nylig foretatt en undersøkelse blant medlemmene, hvor humanistisk gravferd ble fremhevet som den seremonien det er viktigst at blir tilbudt.⁴ Videre ferdigstiller Senter for Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret), på initiativ og med finansiering fra Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), rapporten *Livsriter og livsfaser som religions- og livssynspolitisk utfordring* sommeren 2009. Hovedmålet med denne utredningen er ”å kartlegge og analysere religionspolitiske utfordringer forbundet med tros- og livssynssamfunns tilretteleggelse for sine medlemmers behov knyttet til bestemte livsriter og livsfaser”.⁵ At STL tok initiativ til denne utredningen tydeliggjør aktualiteten av temaer som omhandler tros- og livssynssamfunns ritualer og seremonier. Rapporten skal dokumentere ulik praksis og behov tilknyttet livsritene, og videre hva slags støtte og tilretteleggelse de ulike organisasjonene trenger fra myndighetenes side; herunder faller HEFs kamp for livssynsnøytrale seremonirom. Det finnes imidlertid ikke forskning som tar for seg humanistisk gravferd spesifikt slik som jeg gjør i denne oppgaven, og materialet jeg har samlet er således unikt i sitt omfang.

Bakgrunn for oppgavens tematikk

Ritualene i Den norske kirke og Human-Etisk Forbunds seremonier har flere ytre fellestrekk, men HEF knytter sitt verdigrunnlag først og fremst til FNs menneskerettighetserklæring. HEF utfordrer dermed ideen om en sammenheng mellom et religiøst livssyn og behovet for ritualer, og antyder at behovet for seremoniell markering vel så mye er kulturelt betinget. Selv om HEF baserer sine seremonier på sekulære verdier, vil man kunne anta at den historiske kristne ritualtradisjonen i Norge har lagt visse føringer for utforming og kanskje også for behovsvurderingen: Kan man se bort fra betydningen av at kristne livsovergangsriter er og har vært en så etablert del av norsk kultur? Hvilke kilder springer grunnlaget for HEFs seremonier ut fra?

⁴ Human-Etisk Forbund 06.03.2008

⁵ Formuleringen finnes i endelig mandat for ”Livsriter og livsfaser som religions- og livssynspolitisk utfordring” 11. januar 2008

HEF har sett det som sin oppgave å gjøre ikke-religiøse seremonier allment tilgjengelig. Dette dreide seg i utgangspunktet kun om konfirmasjon da "Foreningen for borgerlig konfirmasjon" ble grunnlagt av Kristian Horn i 1956.⁶ HEFs seremonitilbud omfatter i dag navneseremoni, vigsel og gravferd i tillegg til konfirmasjon. HEF er den største livssynsorganisasjonen i Norge utenfor Den norske kirke. Antall medlemmer har hatt en kraftig økning, fra rundt 7000 i 1980 til 73. 887 ved årsskiftet 2008/2009.⁷ Forbundet har imidlertid foretatt medlemsundersøkelser som viser at engasjementet til hovedandelen av medlemmene ofte begrenser seg til å betale medlemskontingent. Medlemmene oppgir i undersøkelsen først og fremst religionspolitiske temaer som årsak for medlemskap; da i hovedsak motstand mot den norske statskirkeordningen og kristne formålsparagrafer i skole og barnehage.⁸

Religionssosiologen Pål Repstad påpeker at "med en viss støtte i sosialantropologi kan en selvsagt spørre om ikke de kirkelige livs- og dødsritualene først og fremst er familiebekreftende ritualer og ritualer som ivaretar et nokså allmennmenneskelig behov for å markere overganger i livet".⁹ Et åpent spørsmål vil da være om det er mulig å fullstendig utelukke det religiøse aspektet? Store deler av den norske befolkningen er medlemmer av statskirken uten at dette innebærer jevnlig og aktiv deltagelse. Oppslutningen er imidlertid stor rundt de kirkelige ritualene: Omlag 8 av 10 barn i et årskull blir døpt i Den norske kirke, ca 3 av 4 ungdommer blir konfirmert, 2 av 3 vigsler skjer i kirken og 19 av 20 begravelser foregår i kirkelig regi.¹⁰ At andelen av kirkebegrovelser er såpass markant kan for øvrig forklares med at det i mange lokalsamfunn ikke eksisterer et reelt alternativ om man ønsker en bisettelse i religionsnøytrale omgivelser. Mange opplever å bli henvist til upassende lokaler, som gymsaler, kinoer eller danselokaler, noe som oppfattes som nedverdiggende. Det krever også store økonomiske ressurser for å leie utstyr for å tilpasse lokalene til omstendighetene, noe langt fra alle har mulighet til. Av 495 avdøde medlemmer HEF i 2007 ble rundt 35 prosent gravlagt fra kirker.¹¹ Dette kan imidlertid også skyldes manglende bevissthet hos avdødes familie om livssynstilhørighet, eller at de pårørende bevisst har sett bort fra avdødes humanistiske tilknytning hvis de selv er religiøse.¹²

⁶ I september 2005 ble det vedtatt en navneendring som førte til at "humanistisk" erstattet "borgerlig" i alle de fire seremonienes navn, dette kommer jeg tilbake til i kapittel 3.

⁷ Human-Etisk Forbund 29.01.2009

⁸ Repstad 2000:68-69

⁹ Repstad 2000:46

¹⁰ Repstad 2000:48

¹¹ Human-Etisk Forbund 23.06.2008

¹² Tufte 27.03.2008

Betydningen av alle de fire livsovergangsseremoniene HEF tilbyr vil det bli redegjort for i oppgaven, men hovedfokus kommer til å være på gravferd ettersom dette i dag synes å representere den mest presserende utfordringen for HEF. I kampen for livssynsnøytrale seremonilokaler er det i stor grad gravferd som trekkes frem. En av HEFs gravferdstalere uttrykker det enestående med gravferd på følgende måte i boken *Verdier og verdighet*:

Å overvære andres dåps-, konfirmasjons- og bryllupsseremonier i kirken er som regel ikke særlig problematisk [...]. Da er det annerledes med gravferd. Gravferdsritualet er et av de viktigste livsfaseritualene [...]. Selv om mange av oss klarer seg uten dåp/navnefest, konfirmasjon og ritualisert giftemål, er det for de aller fleste viktig at utgangen av livet markeres på en verdig måte. Vi kan ikke bare kremere eller legge den døde i jorden uten videre, vi trenger å sette denne handlingen inn i en større sammenheng. Vi vet at den avdøde har forlatt oss, men det handler likevel om den siste, symbolske avskjed.¹³

Det vil være flere innfallsvinkler som kan være nyttig når det gjelder å se på gravferdsseremonien til HEF. Jeg ønsker å undersøke hva slags tematisk innhold som anbefales av HEFs seremonimedarbeidere, i særlig grad sanger og dikt, og ellers hvilke normative og praktiske føringer de legger for en humanistisk gravferd. Det er også interessant å se hvilke tekstuttrykk HEF ikke godtar. Eksempelvis har de avvist både *Eg ser* av Bjørn Eidsvåg og *Hallelujah* av Leonard Cohen.¹⁴ Dette er sanger som i utgangspunktet har et religiøst grunnlag, men som gjennom blant annet media har fått andre og mer uklare betydninger,¹⁵ og som kan dermed representere andre ting enn religion for enkeltmennesker. I det overordnede målet for Humanistisk gravferd, som er beskrevet i Prinsipp-arbeidsprogrammet for 2005-2009, heter det: "Humanistisk gravferd skal være et tilbud til alle som ønsker en gravferdsseremoni på et humanistisk grunnlag [...]. Seremonien skal ha en klar og gjenkjennelig humanistisk profil." Det blir da et spørsmål hvor strengt slike retningslinjer skal tolkes i møte med sørgende familier.¹⁶

Gravferd

Døden er et problem for de levende. Døde mennesker har ingen problemer. Blant de mange skapninger på Jorden som dør, er det bare menneskene som opplever døden som et problem.

¹³ Bergh 2007:81-82

¹⁴ Fri Tanke 05.02.2007

¹⁵ *Eg ser* har eksempelvis blitt brukt i reklame for telefonlinjer for mennesker med psykiske problemer.

¹⁶ Fri Tanke 05.02.2007

Fødsel, kjønnsmodning, sykdom og død har de felles med dyrene. Men blant alle levende vesener er det bare menneskene som vet at de skal dø [...].¹⁷

Døden er en av de mest dramatiske livsovergangene vi mennesker møter, og det er nettopp for å takle livets endringer og den usikkerheten som følger disse at menneskene markerer livsovergangene. Historisk sett har død i Norge vært en samfunnsbegivenhet; når noen døde var det opp til venner, familie og ikke minst naboer å sørge for at dødsritualene og begravelsen ble gjennomført på riktig måte. Med urbaniseringen og begravelsesbyråenes fremvekst på 1900-tallet har døden imidlertid blitt profesjonalisert. Et dødsfall angår i dag ofte bare den aller nærmeste familien – venner og naboer står tilbake uten klare taklingsmønstre.¹⁸ Dette illustreres gjennom forskning gjort på blant annet endring i ordbruk i dødsannonser i løpet av 1900-tallet, og den sterkt nedadgående andelen pårørende som deltar i stell av avdøde.¹⁹ Samtidig som dødens plass i samfunnet endres, har religionens plass i samfunnet i økende grad blitt privatisert. Dermed kunne man kanskje anta at oppslutningen rundt ritualer også var nedadgående. Men slik er det ikke; oppslutning omkring ritualer og markeringer av livsoverganger er stor. I denne konteksten befinner Human-Etisk Forbund seg, en relativt ung organisasjon i norsk historie, men likevel med veletablerte seremonier.

Oppgavens struktur

Dette kapittelet vil fortsette med å ta for seg ritualteoretiske perspektiver knyttet til begrepsforskjellen mellom *ritual* og *seremoni*, og videre den faglige bakgrunnen for forskning på livsovergangsmarkeringer. Kapittel 2 tar for seg de metodiske refleksjonene jeg har gjort i møtet med feltarbeidet som oppgaven bygger på.

Kapittel 3 er en presentasjon av Human-Etisk Forbunds fremvekst, hvor jeg først gjør en historisk skissering av utgangspunktet for dannelsen av Foreningen for borgerlig konfirmasjon og den videre medlemsveksten. Hva som legges i det humanistiske livssyn presenteres før jeg tar for meg en intern diskusjon i forbundet omkring hvorvidt seremoniene skal sees som et uttrykk for livssynstilhørighet eller om de skal være et livssynsnøytralt tilbud åpent for alle. De humanistiske seremoniene er i stor grad det som synliggjør HEF som organisasjon for folk flest og er en sentral del av humanisme i praksis. Før jeg avslutningsvis i kapittel 3 presenterer de tre gledeseremoniene – navnefest, konfirmasjon og vigsel – ser jeg derfor nærmere på HEFs egen argumentasjon for å avholde humanistiske seremonier.

¹⁷ Elias 1982:8

¹⁸ Agedal 1994

¹⁹ Tangaard 1994:85-86

Kapittel 4 fokuserer på gravferden, med utgangspunkt i dødens plass i samfunnet i dag. Hvorvidt døden i våre dager er et tabu diskuteres før jeg ser nærmere på hvilke deler av gravferden som er regulert av norske lover. Jeg stiller så spørsmålsteget ved hvorvidt begravelsesbyråenes kjennskap til humanistisk gravferd som et alternativ er av betydning for de pårørendes valg av seremoni, før jeg i kapittel 5 spesifikt tar for meg humanistisk gravferd. HEF understreker fokus på det menneskelige aspektet i sine seremonier, og i forbindelse med gravferd tydeliggjøres dette særlig gjennom at det snakkes om at gravferdsseremonien skal være *verdig*. Hva som legges i dette begrepet, og på hvilken måte dette kan sees som unikt for HEFs gravferdsarbeid diskuteres i første del av kapittel 5. Hvordan ønsket om en *verdig* seremoni kommer til uttrykk også når det gjelder kravet om livssynsnøytrale seremonier, i talerens rolle og i hvilke kulturinnslag som tillates vises det til i det følgende. I det avsluttende kapitlet drøftes så hvordan humanistisk gravferd er knyttet til norsk-luthersk ritualtradisjon og på hvilken måte dette gjenspeiles i HEFs medlemsvekst.

1.2 Ritualteoretiske perspektiver

Human-Etisk Forbund definerer seg som noe fundamentalt annerledes enn Den norske kirke og de andre trossamfunnene som eksisterer i Norge. Dette gjør de ikke bare ved å ta avstand til religion²⁰ og en tidvis skarp religionskritikk, men også ved å omtale sine seremonier som nettopp *seremonier*; til forskjell fra religionenes *ritualer*. Det vil i denne oppgaven være nødvendig med en klargjøring rundt begrepene *seremoni* og *ritual*, ettersom begge står sentralt i oppgavens tematikk. I humanistisk praksis anvendes begrepet *seremonier*, med utgangspunkt i en klart utformet argumentasjon. *Ritual* er derimot et begrep som i dagligtale og forskning tillegges mange ulike betydninger avhengig av kontekst. Det vil derfor være relevant å se på forskjellen mellom en dagligdags forståelse av begrepet og en forskningsbasert forståelse.

Ritual eller seremoni?

Sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen tar utgangspunkt i sosiologen Steven Lukes moderne ritualdefinisjon, hvor ritualer sees som ”regelbundet aktivitet med symbolsk karakter, som trekker deltagerens oppmerksomhet mot gjenstander for tanke og handling som

²⁰ I HEFs vedtekter oppsummeres det slik: ” Humanismen er uten forestillinger om guder eller andre overnaturlige makter, men understreker verdien av respekt for andre menneskers livssynsvalg og toleranse for innholdet i deres livssyn. Humanister kjemper for livssynsfrihet, som også inkluderer retten til frihet fra religion.”

de betrakter som særlig betydningsfulle.”²¹ Hylland Eriksen setter denne definisjonen opp mot tidligere definisjoner hvor det var vanlig å skille mellom religiøse ritualer og sekulære seremonier. Ifølge Hylland Eriksen er det ikke tilstrekkelig å avgrense ritualer til religiøse handlinger, ettersom det i enkelte sammenhenger kan være svært vanskelig å skille mellom religion og andre uttrykk, slik som eksempelvis *civil religion* slik det kommer til uttrykk i nasjonalismen.²²

Tidligere generalsekretær i HEF fra 2000-2005, Lars Gule, er derimot kritisk til tendensen med å bruke begrepene *seremoni* og *ritual* som synonymer. For Gule er ritualbegrepet uløselig knyttet til det religiøse og søken etter mysteriet vi står ”skjelvende og fascinert overfor.”²³ Gule viser til likhetstrekk mellom ritualer og seremonier, men setter et tydelig skille ved at sistnevnte er rasjonelle, mens ritualer peker ut over seg selv til noe bakenforliggende. Gule ser seremoni som en bestanddel av ritualbegrepet noe som innbærer at ritualet har seremonielt innhold. *Seremoni* forstås da i betydningen skikk; noe som er tradisjon og vane.

Gule likestiller imidlertid seremoni og ritual på enkelte punkter ettersom ”begge uttrykk viser til en i forveien bestemt, forutsigbar og standardisert atferd.”²⁴ Men selv om de to begrepene har enkelte likheter, understreker Gule betydningen av å skille mellom dem. Et ritual dreier seg om søken etter kontakt med det mystiske gjennom blant annet transcendent symbolbruk, og selv om det også tas i bruk symboler i seremonier, så inneholder denne ingen transcendent forestillinger.

Gjennom sitt symbolske innhold ”sier” ritualet noe. Det peker ut over seg selv, til en bakenforliggende mening. Symbolene kan gi en snarvei til denne meningen, uten at de medvirkende har en intellektuell forståelse eller innsikt i symbolene. [...] Oftest forsterker ritualene sosiale bånd mellom dem som deltar i ritualet, men det forsterker også bindingen(e) til den verdi eller de verdier ritualet er ment å uttrykke.²⁵

Thomas Hylland Eriksen og Lars Gule operer med forskjellige nivåer forståelse av ritualbegrepet: Hylland Eriksen forholder seg til den akademiske forskningen rundt ritualer, hvor det de senere år ikke har vært praksis å skille mellom religiøse og sekulære ritualer i

²¹ Lukes i Hylland Eriksen 2001:19

²² Nasjonalismeforskning er en interessant parallell ettersom denne tar for seg tydelig sekulære ritualer som får en form og en betydning som minner om en religiøs opplevelse for deltagerne. Nasjonalismeforskeren Anthony Smith uttrykker det på følgende måte: “A modern, secular ideology which serves as a ‘civil religion’, performing the same functions for individuals and groups as did traditional religion, although springing from secular, non-traditional sources.” Smith 1998:98

²³ Gule 2001:32

²⁴ Gule 2001:32

²⁵ Gule 2001:33

definisjonsspørsmål. Som tidligere generalsekretær i HEF forholder derimot Gule seg klart til de humanistiske seremoniene; noe som blir tydelig både i hans definisjoner av, og ikke minst det nøye opptrukne skillet mellom begrepene *ritual* og *seremoni*. Hylland Eriksen representerer en mer generell tilnærming til terminologien i en faghistorisk kontekst, og forholder seg til de humanistiske seremoniene på et overordnet nivå.

Disse to nivåene, ”innenfra” og ”utenfra”, kommer også til å være høyst tilstedeværende i denne oppgaven: HEF bruker konsekvent begrepet *seremonier* i omtale av egen praksis, noe jeg vil følge i direkte omtale. Det teoretiske perspektivet i oppgaven for øvrig vil bruke begrepet *ritual*.

Kategorisering av ritualer

Den abstrakte analytiske kategorien *ritualer* defineres på utallige måter. Hvis man ser på ritualer som kulturelt definerte, omfatter dette både religiøse og sekulære handlingsmønstre. Det finnes imidlertid også snevrere ritualdefinisjoner, hvor ritual blir definert utelukkende i forhold til religion. Karakteristikk som går igjen i ritualdefinisjoner er at de er ”formelle, stiliserte, foreskrevne, symbolske, ikke-teknologiske, repeterende, tradisjonelle osv.”²⁶ Dette er karakteristikk som langt på vei også kan benyttes om de humanistiske seremoniene. En felles oppfatning blant de fleste forskere, uavhengig av om de opererer med ritualdefinisjoner som omfatter sekulære uttrykk i tillegg til religiøse, er imidlertid at ritualer er bærere av en mening. Ritualer betyr *noe*.²⁷ Dette gjelder også de humanistiske seremoniene.

Innen forskning er det vanlig å kategorisere ritualer, men det avhenger i mange tilfeller av forskeren hvor mange kategorier man opererer med. Professor i religionsstudier, Catherine Bell, deler ritualer inn i seks kategorier, noe hun omtaler som en middelvei mellom ”completeness and simplicity.”²⁸ De seks kategoriene er; rites de passage, kalender- og minneritualer, utvekslings- og kommunionsritualer, beskyttelsesritualer, fest-, faste- og festivalritualer og til sist politiske ritualer. Disse seks kategoriene kan ikke forstås som fullstendig atskilte, men henger sammen og utfyller hverandre. Denne oppgaven omhandler først og fremst rites-de-passage; livssyklusritualer.

Rites-de-passage er

ceremonies that accompany and dramatize such major events as birth, coming-of-age initiations for boys and girls, marriage, and death. Sometimes called “life-crisis” or “life-cycle”rites, they

²⁶ Grimes i Gilhus & Mikaelsson 2001:124

²⁷ Gilhus & Mikaelsson 2001:124

²⁸ Bell 1997:94

culturally mark a person's transition from one stage of social life to another. [...] Indeed, life-cycle rituals seem to proclaim that the biological order is less determinative than the social. Physical birth is one thing; being properly identified and accepted as a member of the social group is another. Likewise, the appearance of facial hair or menses does not make someone an adult; only the community confers that recognition, and it does so in its own time.²⁹

Ritualer som forklaringsmodell

Catherine Bell hevder at det er et grunnleggende ønske i menneskene å forme de u håndgripelige endringene i naturen ved hjelp av kulturelle tilnærminger. Dette kan sees som et forsøk på å kontrollere naturen, eller naturliggjøre kulturen, gjennom å omforme fysiske hendelser til et forståelses- og følelsesmessig fattbart system. Spenningen mellom det naturlige og det kulturelle er en vesentlig del av verdiene og ideene som skaper personlig identitet, sosial organisering og kulturell tradisjon.³⁰ Folkloristen Arnold van Gennep (1873-1957) viser hvordan kultur er en viktig del av overgangsritene:

Med overgangsriter dekonstruerer en kultur sine bestanddeler for så å skape dem på nytt. Innbyggerne blir løst fra sine sosiale roller for deretter å bli ledet inn i nye sammenhenger. På denne måten berører overgangsritene selve essensen i en kulturs forståelse av seg selv og hvordan den er blitt konstruert. [...] I siste instans brukes overgangsritene til å gi mening og kontroll til menneskenes mest eksistensielle livssituasjoner. Selv døden blir en meningsfylt sosial konstruksjon når også denne endelige overgangen settes i sammenheng med den kultur man befinner seg innenfor.³¹

Ifølge Bell er overgangsriter i industrialiserte samfunn gjerne "less highly organized and far from routine"³² enn det som er tilfelle i mindre, tradisjonelle samfunn. Enkelte vender seg til kjente religiøse institusjoner for å ivareta markeringen av tradisjonelle overgangsriter, mens andre benytter sekulære ritualer. Det har blitt antydnet at mangelen på tydelige overgangsritualer har ført til mindre samhold og økt sosial fremmedgjøring. Men som Bell påpeker, og hun henter her sitt materiale fra USA: "it is far from clear whether the loss of formal rites of passages is a cause or a symptom of the breakdown of small traditional communities, or that American life is so lacking in rituals."³³ Det norske samfunnet kan ikke nødvendigvis sidestilles med det amerikanske i denne sammenheng, selv om Norge i likhet med USA har gjennomgått store samfunnsendringer i løpet av de siste 150 årene. Dette er

²⁹ Bell 1997:94

³⁰ Bell 1997:94

³¹ van Gennep 1999:5

³² Bell 1997:101

³³ Bell 1997:101

imidlertid ikke ensbetydende med at det norske samfunnet blir stående uten ritualer: Ritualenes plass i samfunnet endres, men den funksjonen de ivaretar er fremdeles viktig. Dette blir særlig tydelig når man ser på oppslutningen rundt markering av livsoverganger både i Human-Etisk Forbund³⁴ så vel som i Den norske kirke.³⁵ Den kristne gravferdsseremoniens vedvarende oppslutning tas blant annet opp i Cora Alexa Døvings hovedfagsoppgave *Gravferd – en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*, hvor betydningen av tradisjon vektlegges tungt.³⁶

Ritual som fellesskapets symbolske handling

Émile Durkheims (1858-1917) religionssosiologiske tilnærming til ritualer har lenge vært sentral i ritualforskning. Durkheim satte et skille mellom ritualenes innhold og deres funksjon, og forsto de troendes opplevelse av ritualer som ritualens innhold, mens dets egentlige funksjon lå skjult: ”Folk *trodde* at de gikk inn i ritualene for å tilbe overnaturlige vesener, men i virkeligheten deltok de i disse store, emosjonelt ladede arrangementene fordi det styrket fellesskapet.”³⁷

Den amerikanske sosiologen, Meredith McGuire, opererer med en ritualdefinisjon inspirert av Émile Durkheim, noe som er tydelig i det følgende:

Ritual enactments strengthen and reaffirm the group’s beliefs. They are ways of symbolizing unity of the group and, at the same time, of contributing to it. Ritual helps generate religious conviction. By ritual action, the group collectively remembers its shared meanings and revitalizes its consciousness of itself. This has important consequences for both the group and the individual member. The group renews its fervor and sense of unity, and individual members come to identify with the group and its goals.³⁸

Selv om dette sitatet i første rekke omhandler *religiøse* ritualer peker det på en viktig funksjon ved ritualer – det kollektive aspektet. Og det var nettopp her Durkheims fokus var: ”Above the individual there is a society (...) a system of active forces, a new manner of explaining men becomes possible.”³⁹

Durkheim så ritualer som sentrale ettersom det er her gruppen samles og hellige opplevelser oppstår – som en representasjon av samfunnet. Ritualer er formet slik at individer skal få en følelse av å være en del av noe som er større enn dem selv. Således vekker

³⁴ Fri tanke 19.06.2007

³⁵ Kirkerådet 2006:15-16

³⁶ Døving 1995

³⁷ Hylland Eriksen 2001:19-20

³⁸ McGuire 2002:17

³⁹ Durkheim i Preus 1996:165

tilknytningen til den sosiale gruppen, slik den blir uttrykt gjennom det hellige, sterke følelsesmessige identifikasjoner hos deltagerne. Selv om Durkheim så religion som en sentral del av det sosiale livet, mente han at vitenskapen ville overta som forklaringsmodell for ulike aspekter i livet som tidligere hadde blitt forklart gjennom religiøse forestillinger. Han mente imidlertid at religion ville ha en vedvarende betydning for den sosiale solidariteten i et samfunn, men at dette ville anta en mer sekulær form, eksempelvis uttrykt gjennom sivile riter i nasjonale markeringer.⁴⁰ Dette aspektet ved Durkheims teori er interessant i forhold til de humanistiske seremoniene: Selv uten forestillingen om tilbedelsen av en guddom, så forblir ritualer en viktig sosial faktor.

Ritualer: en kulturelt betinget feiring

Et sentralt poeng Thomas Hylland Eriksen fremhever er at livsfaseritualene, som står sentralt i de fleste menneskers liv, ikke først og fremst er knyttet til ideen om det hellige, men i stedet handler om å markere overgangen fra en fase til en annen:

[...] ritualer og seremonier bekrefter en kosmisk eller verdslig orden, de har en form som plasserer dem utenfor eller over det hverdagslige, de håndterer dramatiske forandringer (som død eller kjønnsmodning) ved å gi dem en fastlagt dreiebok og de er samfunnets påskudd til å se seg selv utenfra.⁴¹

Rites-de-passage markerer overganger, og alle slike overganger representerer et brudd, noe usikkert. Ritualene kan da sees som en formalisert taklingsmekanisme. Van Gennep fokuserte nettopp på overgangen fra en fase til en annen, som han delte inn i en tretrinns prosess. I denne prosessen forlater hovedpersonen en sosial rolle og passerer gjennom et stadium uten identitet og tilhørighet før vedkommende innlemmes i en ny sosial gruppe hvor den nye identiteten blir tildelt. Disse tre fasene omtalte van Gennep som adskillelses-, terskel- og integrasjonsfasen. Van Gennep ga ut sin bok *Rites de Passage. Overgangsriter* i 1909, men den ble imidlertid ikke faglig anerkjent før etter nærmere 30 år. Den tredelte modell for overgangsriter har vist seg å kunne brukes som en universell modell, og er også i dag sentral i ritualforskning.⁴²

Van Gennep baserte sin modell på at ethvert menneskes livsløp vil, uavhengig av hva slags samfunn det er snakk om, bestå av en rekke overganger. Dette kan dreie seg om overganger i alder, yrke, sivilstatus eller lignende, men felles for dem alle er at de følges av en

⁴⁰ Bell 1997:25

⁴¹ Hylland Eriksen 2001:21

⁴² Gilhus & Mikaelsson 2001:43

tilhørende seremoni med hensikt ”å besørge individets overgang fra én definert situasjon til en annen like definert situasjon. Siden målet er det samme, må de forskjellige måtene å nå målet på nødvendigvis i det minste være analoge, om ikke identiske i detalj[...].⁴³

Van Genneps studier fokuserte først og fremst på skriftløse kulturer, men det er tydelig at ritualer er viktig også i dagens samfunn. Professor i religionsvitenskap, Lisbeth Sælid Gilhus, peker på at man på mange måter kan snakke om en reritualisering når man ser på oppslutningen denne typen feiringer har i dagens samfunn, eksempelvis gjennom sekulære ritualer.⁴⁴

Oppsummering

Jeg har i det foregående argumenter for at ritualer ikke utelukkende er knyttet til religion, men at kultur også er et sentralt aspekt for å forstå ritualenes betydning i våre dager. Ritualer innehar langt flere aspekter enn det religiøse hvor tilbedelse av det hellige er sentralt. De bidrar også til å ivareta flere viktige kulturelle funksjoner – i innledningen nevnte jeg eksempelvis den familiebekreftende funksjonen sosiologen Pål Repstad peker på. Ritualer bidrar imidlertid også til å styrke fellesskapet som helhet, slik Durkheim vektlegger. Videre bidrar ritualene med forklarende handlingsmønstre for relativt dramatiske overganger i livsløpet.

⁴³ van Gennep 1999:22

⁴⁴ Gilhus 1999:12

KAPITTEL 2. METODE

Døden er i dag både institusjonalisert og privatisert,⁴⁵ og i det følgende vil jeg peke på metodiske problemstillinger knyttet til kvalitativ metode i det etisk kompliserte feltet gravferdsriteforskning. Mens de praktiske oppgavene knyttet til et dødsfall tradisjonelt ble ivarettatt av nære relasjoner, holdes dette i dag i hevd av sykehus, aldershjem og begravellesbyråer. Denne profesjonaliseringen gjør det i større grad enn tidligere mulig for de pårørende å ikke bli involvert i de praktiske oppgavene som følger et dødsfall. Det har også skjedd en endring i språkbruk knyttet til dødsfall. I dag preges denne i stor grad av omskrivninger og eufemismer, dette bidrar ytterligere til å vanskeliggjøre samtaler omkring død. At døden samtidig er offentlig og privat gjør det naturlig å stille spørsmål ved hvordan dette vil påvirke et feltarbeid. Død er et sensitivt tema, og krever varsomhet i møte med de pårørende. Et spørsmål blir også hvordan kan man intervjuer de pårørende uten å bli for forsiktig? Står man ikke til en viss grad i fare for å være så forsiktig at man ikke oppnår noe?

Innsamling av empiri

Hovedvekten av denne oppgavens empiri er basert på kvalitative intervjuer; dette omfatter både ansikt-til-ansikt intervjuer, men også intervjuer per e-post. Observasjon av gravferd har også inngått i feltarbeidet, men i noe mindre grad. I tillegg deltok jeg også på Human-Etisk Forbunds Landskonferanse med tema ”Humanisme og seremonier”.

Jeg har i utvelgelsen av informanter ønsket å speile ulike erfaringer og tilnærminger til humanistisk gravferd. Jeg har derfor intervjuet både representanter for de praktiske sidene ved gjennomføring av gravferd⁴⁶ og brukere av tilbudet⁴⁷. Totalt har jeg hatt tolv intervjuer med en varighet på mellom en og to timer. Dette omfatter intervjuer med seremonisjef i HEF, Yngvild Kvaale, og seremonirådgiveren for gravferd, Vinjar Tufte. Særlig Vinjar Tufte har jeg i løpet av arbeidet med oppgaven hatt jevnlig kontakt med, for slik å kunne holde meg oppdatert så langt det har latt seg gjøre omkring eventuelle endringer i praksis rundt humanistisk gravferd. I tillegg til seremoniledelsen har jeg intervjuet fire gravferdstalere; tre menn og en kvinne. Alle virker i Oslo og omegn, men har ulike relasjoner til forbundet, og spenner aldersmessig fra omkring 40 år og relativt ny i oppgaven, til rundt 70 år med over 20 års erfaring. Videre har jeg intervjuet to gravferdskonsulenter fra begravellesbyråene T. S.

⁴⁵ Hva dette innebærer vil jeg komme nærmere inn på i del 4.1

⁴⁶ HEFs seremoniledelse, gravferdstalere og representanter for begravellesbyråer.

⁴⁷ Dette omfatter medlemmer i forbundet som enten har valgt humanistisk gravferd for sine nærmeste eller som ønsker dette for sin egen del

Jacobsen og Nordstrand-Wang for å få et innblikk i hvordan forbundets praksis oppfattes ”utenfra”. Jeg har også intervjuet tre pårørende som har valgt humanistisk gravferd for sine nærmeste, samt ett medlem som selv ønsker humanistisk gravferd og som har fylt ut skjemaet *Min siste vilje*.⁴⁸ Intervjuene med informantene fra HEF foregikk enten på kafé eller på Humanismens hus: Flere av informantene jobber i forbundet eller deltar i aktiviteter der, slik at det var naturlig for dem at vi møttes på kontoret deres eller på et møterom. Tre av informantene hadde ikke denne tilknytningen til HEFs lokaler, to av disse møtte jeg på kafé, mens den siste møtte jeg på kontoret hans på Blindern. Begravelsesbyråene intervjuet jeg i deres lokaler.

Opprinnelig planla jeg å intervjuje både flere pårørende og medlemmer som ønsker en humanistisk gravferd. Jeg fikk imidlertid mulighet til å sette inn en notis om prosjektet mitt i Human-Etisk Forbunds medlemsavis, *Fri tanke*.⁴⁹ Dette resulterte i totalt 43 e-poster⁵⁰ fra medlemmer i forbundet som sa seg villig til å snakke med meg både om ønsker i forbindelse med egen død og om dødsfall i nære relasjoner. Dette gjaldt medlemmer over hele landet og innebar en mulighet til å få et tydeligere bilde av hvordan humanistisk gravferd arter seg også utenfor Oslo. Ettersom jeg ikke hadde mulighet til å reise rundt og intervjuje alle som kontaktet meg, sendte jeg en e-post med forespørsel til de 30 første jeg fikk svar fra med forespørsel om de kunne tenke seg å skrive om sin erfaring fra humanistisk gravferd. I denne gruppen var det personer jeg utelukkende takket for interessen, uten å oppfordre til videre kontakt da det var klart at disse hadde misforstått min intensjon.

Forespørselen resulterte i at jeg mottok detaljerte beskrivelser fra 13 personer – fem menn og åtte kvinner. Disse representerer mennesker i relativt ulike livssituasjoner, som hadde opplevd uventede dødsfall, men også dødsfall som følge av lang tids sykeleie. Flertallet var pårørende og hadde gravlagt en ektefelle, unntaksvis andre nære slektninger eller bekjente. Enkelte av gravferdene var et par år tilbake i tid, men også de som nylig har opplevd å arrangere gravferd har skrevet til meg. Ved ett tilfelle skrev en eldre mann til meg fordi han selv ønsket humanistisk gravferd, men innen han skrev det utdypende svaret hadde han måttet gravlegge sin eldste sønn. De aller fleste som skrev til meg hadde sørget for en gravferd, men understreket at humanistisk gravferd var det de ønsket også for sin egen del. Informantene kommer fra hele Norge og spenner aldersmessig fra midten av 20-årene til rundt 70, hovedvekten av informantene er imidlertid omkring 60 år. Yrkesbakgrunn har ikke alltid

⁴⁸ Planlegging av egen død ved hjelp av skjemaet *Min siste vilje* kommer jeg tilbake til i delkapittel 4.3

⁴⁹ *Fri tanke* 2008:17

⁵⁰ I løpet av en to måneders periode høsten 2008.

blitt klargjort i løpet av kontakten, men informanter antas å speile forbundets medlemsmasse for øvrig: Samfunnsengasjerte og velutdannede mennesker med et relativt høyt aldersgjennomsnitt.⁵¹

Feltarbeidet har også bestått av en del uformelle samtaler, særlig på HEFs landskonferanse. En helg i november 2008 arrangerte forbundet konferanse med temaet ”Humanisme og seremonier”, hvor jeg fikk lov til å delta som observatør. I konferansens åpningsinnlegg ble jeg presentert i plenum, noe som førte til at mange av konferansedeltagerene kom bort i løpet av helgen for en prat.

Jeg har ønsket å undersøke *hvordan* de medvirkende opplever seremonien og betydningen av at dette tilbudet eksisterer, og i mindre grad den faktiske gjennomføringen av seremonien. Gjennom å hovedsakelig intervjuer informantene har jeg fått et innblikk i deres forståelse av egen virkelighet. Likevel har jeg også observert den humanistiske gravferdsseremonien, men dette dreier seg kun om tre tilfeller. Dette er det flere grunner til: Gravferden befinner seg i en spenning mellom offentlig og privat sfære, noe som innebærer at det er vanskelig å finne en naturlig plass å observere uten å føle seg påtrengende. Opplevelsen jeg hadde ved den første gravferden lærte meg mye om hvordan man kan forberede seg godt og likevel ende opp med å ikke være forberedt i det hele tatt. I forkant av gravferden hadde jeg forhørt meg med Vinjar Tufte om jeg kunne observere fra galleriet, organisten hadde derimot ikke fått beskjed om at jeg skulle være der. Hun ga tydelig uttrykk for at min tilstedeværelse var problematisk, noe som førte til at jeg satt på nåler gjennom hele seremonien. Da seremonien var over fikk jeg imidlertid forklart henne hvem jeg var og hva jeg gjorde der, og misforståelsen ble oppklart.

Feltarbeid er et usikkert arbeidsområde, og før man har kastet seg ut i det er det umulig å vite hva man går til; dermed endte min første observasjon av en humanistisk gravferd med at jeg nesten ble uvenner med organisten og at jeg bivånet en hel gravferd uten å se verken kiste eller gravferdstaler. Dette førte til at jeg senere satte meg på en av de bakerste benkene i kapellene når jeg skulle observere humanistisk gravferd, men ettersom jeg kom alene og aldersmessig var mye yngre enn resten av forsamlingen følte jeg mitt nærvær som relativt påtrengende og unaturlig. Problemene med å finne en passende plass for å observere gravferdene, samt den veldige oppslutningen per e-post, har ført til at jeg har valgt bort videre observasjon av gravferder. En masteroppgave har også visse begrensninger som har medført at en slik avveining har vært nødvendig.

⁵¹ Lingås 2002:104

Jeg har også benyttet skriftelige kilder. Jeg har fått tilgang til forbundets gravferdsmateriell, hvor både *Håndbok for gravferdstalere* og kursopplegget for å bli gravferdstaler har vært enormt nyttig i prosessen med å oppnå forståelse og innsikt i *hvordan* humanistisk gravferd legges opp fra forbundet sin side. Annet materiell fra forbundet har vært bøker utgitt på Humanist forlag; først og fremst *Humanistisk konfirmasjon og borgerlige seremonier* av Yngvild Kvaale og Arnfinn Pettersen⁵² og *Livet før døden* av Paul Knutsen⁵³, men også *Verdier og verdighet* av Didrik Söderlind har vært en interessant lesning. Human.no, HEFs nettsider, har også vært sentral i oppgaven; her finnes Humanist manifestet, forbundets vedtekter, samt utallige artikler om seremonier og seremoniarbeid. Medlemsavisen *Fri tankes nettutgave* har også vært nyttig lesning, i tillegg til *Humanist tidsskrift*. Ytterligere kilder har vært *Kvalitetshåndbok for gravferdstjenester* – en håndbok for begravellesbyråer, nettsidene til begravellesbyråene som er lokalisert i Oslo, samt gravferdstaler mottatt på e-post i etterkant av intervjuer med gravferdstalere.

Intervju som forskningsmetode

Denne oppgavens empiri baserer seg i hovedsak på informasjon fra halvstrukturerte intervjuer. Line Esborg peker i artikkelen ”Feltarbeidets mange samtaleformer” på nettopp *samtalens* betydning – et poeng som tydelig illustreres i filmen *Salmer fra kjøkkenet* (2003). Filmen handler om en gruppe observatører i etterkrigstidens Norge som skal observere, og kun observere, enslige menns kjøkkenvaner fra en pidestall i et hjørne. Dette er en karikert fremstilling av hvor unaturlig observasjon kan arte seg og får sitt klimaks i scenen der en fortvilet observatør utbryter: ”Ja, men man måste ju *prata* med varann, man måste ju *prata*!”⁵⁴ For Esborg understreker denne filmen betydningen av nettopp samtalen i felt; observasjon alene er ikke tilstrekkelig for å forstå andres virkelighet.

I innsamling av empiri kan de metodiske ytterpunktene sies å være det formelle intervjuet på den ene siden og ren observasjon på den andre siden. I feltet mellom disse to ytterpunktene befinner det halvstrukturerte intervjuet seg, forskeren har på forhånd utarbeidet en spørreguide med temaer, men samtalen flyter fritt og det er informantens fortelling som står i sentrum, og det er denne modellen jeg har benyttet i mine intervjuer. Spørreguiden jeg forberedte tok opp erfaring med humanistiske seremonier og forbundet generelt, syn på humanistisk gravferd, livssynsnytrale seremonirom, kulturinnslag, hvorvidt det er vanlig å

⁵² Kvaale & Pettersen 2001

⁵³ Knutsen 2006

⁵⁴ Esborg 2005:92

planlegge egen gravferd og forholdet til kristen gravferd. Denne spørreguiden benyttet jeg både i samtale med gravferdstalere og med seremoniledelsen i HEF, med ytterst få modifikasjoner. Spørreguiden ble også langt på vei benyttet i samtale med begravellesbyråene. I møte med pårørende endret jeg fokus i spørsmålene fra generell erfaring fra humanistisk gravferd, til personlige opplevelser, men de samme temaene ble dekket også her. Dette var også temaer jeg oppfordret de jeg har hatt kontakt med per e-post til å skrive om. Intervjuene ble tatt opp og transkribert i ettertid, men jeg noterte også underveis i samtalen. E-postberetningene har jeg i stor grad benyttet slik de er formulert av informantene, kun ved et par anledninger har det vært nødvendig med oppklaringer.

Intervjuene i feltarbeidet har i stor grad vært med mennesker som er vant til å snakke om død og gravferd; dette gjelder både seremoniledelsen i HEF, begravellesbyråkonsulentene og gravferdstalerne. Dette har resultert i at intervjuene har forløpt uten stille episoder hvor jeg har måttet "hale" svar ut av informantene. Ved de fire anledningene hvor jeg intervjuet pårørende/medlemmer, har også intervjusituasjonen forløpt uproblematisk. Ved et par anledninger har det imidlertid hendt at informanten – dette gjelder også intervjuer med gravferdstalere – har blitt rørt og har trengt et øyeblikk for å samle seg, men dette har også vært uanstrengt og samtalene har ikke vært preget av tunge og vanskelige følelser.

Problemstillinger ved intervjusituasjonen

I en intervjusituasjon blir ikke samtalen bare påvirket av de faktiske deltageres respektive kontekst: Samtalen påvirkes også av en "tredje nærværende" som påvirker "hur människor i sina självpresentationer förhåller sig till verklighetsbilder som bland annat sprids genom forskningens och medias försorg."⁵⁵ Ettersom medias søkelys omfatter stadig flere områder, øker kravet til feltarbeiderens kunnskap om relasjoner utenfor intervjusituasjonen. Media påvirker i stor grad den kunnskap "folk flest" har om mennesker i andre land, om nasjonale forhold eller eget bosted.⁵⁶ I mitt feltarbeid var den tredje nærværende spesielt markert i samtale om livssynsnytrale seremonirom, og det var tydelig at konteksten strakte seg utover samtalen. Dette var særlig tydelig i samtale med seremonisjefen og seremonirådgiver for gravferd, men også i samtale med gravferdstalerne var den tredje nærværende til stede: En kvinnelig informant svarte på spørsmål om hvorvidt hun opplevde dagens tilgang på lokaler som problematisk: "Jeg burde jo egentlig svare ja, men ikke egentlig..."⁵⁷ Med dette svaret

⁵⁵ Pripp 1999:43

⁵⁶ Pripp 1999:43

⁵⁷ Samtale med gravferdstaler "Emma" 30. april 2008

forholdt hun seg både til sin egen virkelighet som gravferdstaler, HEFs offisielle krav om livssynsnøytrale seremonilokaler og min undersøkende tilstedeværelse.

Gjennom intervjuer ønsker feltarbeideren å oppnå innsikt i fremmede menneskers tanker, drømmer, ideer og oppfatninger. Etnologen Eva Fägerborg peker i denne sammenhengen på Jonas Frykmans observasjon om at: ”även det biografiska är kulturellt bestämt.”⁵⁸ Dette innebærer at den som intervjues forteller om sin virkelighet ut i fra en mal som regulerer hva og hvordan man forteller om sitt liv, og kanskje viktigst; hva man *ikke* forteller. I ulike sosiale grupper finnes det stereotypier for hvordan man oppfatter sitt liv og sine opplevelser, noe som innebærer at man i intervjuer med ulike personer fra samme sosiale gruppe kan finne klare likhetstrekk i deres individuelle fortellinger.⁵⁹ Hvilken informasjon man henter ut i et intervju dreier seg imidlertid ikke bare om kulturelle stereotypier, men avhenger også av måten spørsmålene stilles, hvordan tonen mellom forsker og informant er, samt hvordan informantene husker ulike hendelser og hvilke interesser de har. Hva en informant husker er avhengig av flere faktorer; både hvorvidt hendelsen det er snakk om skjedde nylig eller for lenge siden, og hvor viktig dette opplevdes for den enkelte.

Överhuvudtaget minns man sådant som upplevts som betydelsefullt, medan mer perifera och ointressanta företeelser lättare glöms bort. Namn och kronologier glöms ofta. Människor kan också ha anledning att framhäva, omstöpa eller utesluta vissa saker när de berättar om sina liv.⁶⁰

Det er rimelig å tenke seg at gravferd er i den kategorien av hendelser som oppleves som særlig betydningsfulle for de involverte, men en fare er da at opplevelser og minner forstørres langt ut over virkeligheten. Et intervju må med andre ord, i likhet med alt annet kildemateriale, behandles med et kritisk blikk. Imidlertid kan informantens fremstilling, selv om den ikke samsvarer helt med realiteten, fortelle mye om hvilken betydning det aktuelle temaet har for informanten.

Etiske problemstillinger

Selv om feltarbeid kan anta mange ulike former og foregå i vidt forskjellige miljøer, over kortere eller lengre tid avhengig av både tema og fagtradisjon, så er kjernepunktet i forskningsprosessen forholdet mellom forsker og informant.⁶¹ Informantens intime tanker og

⁵⁸ Fägerborg 1999:61

⁵⁹ Fägerborg 1999:61

⁶⁰ Fägerborg 1999:62

⁶¹ Aukrust 2005:221

opplevelser kan brukes av forskeren på en måte som informanten selv ikke kan styre, og her er et viktig etisk aspekt: Hvilken rett har forskeren til å trenge inn i andre menneskers liv og bruke opplysninger og informasjon på en slik måte at informanten kan føle seg både utlevert og krenket i ettertid?⁶²

På tross av at et tema er sensitivt og vanskelig å snakke om, kan mange oppleve at å bli møtt med genuin interesse gjør at det plutselig er mye å fortelle. Jeg var innstilt på at død kom til å være et tema som ville virke avskrekkende på mange, men både i møte med informanter, og i mer private settinger når jeg har fortalt hva jeg skriver om, så er mange veldig engasjerte og åpne – det eksisterer ikke så mange fora hvor man snakker om død og gravferd – og de aller fleste har en opplevelse knyttet til dette som de sjeldent eller aldri får snakket om. Dette ble spesielt tydelig gjennom alle e-postene jeg mottok. Bare i løpet av det første døgnet etter at *Fri Tanke* ble sendt ut, mottok jeg 13 e-poster. Det er dessuten rimelig å anta at en del medlemmer har sett notisen og vurdert å kontakte meg, uten å følge det opp ut fra en tanke om at de ikke har noe nytt å komme med. Eksempelvis avsluttet en kvinne e-posten med ”Dette kan antagelig ikke brukes til noe som helst...”⁶³

Kulturhistorikeren Anders Gustavsson fremhever at man i møte med andre menneskers sorg må kunne vise medfølelse samtidig som man holder en viss distanse. Et viktig etisk aspekt er her å både kunne gi og ta, slik at man ikke utnytter informantene. Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er hvorvidt man har rett til å forske på andre menneskers sorg, og hvilken grad denne typen forskning unødig riper opp i tunge minner. Gustavsson peker her på egne erfaringer hvor samtalen med feltarbeideren kan ha en form for terapeutisk effekt og ”att människor i sorg verkar ha ett behov av och en längtan efter att kunna samtala med en utomstående som är intresserad av att lyssna på berättelser om det som varit och är svårt.”⁶⁴ En kvinne skrev på lignende vis til meg etter at hun og hennes to barn hadde formulert sine tanker om mannens gravferd: ”Håper [beskrivelsen] kan være til litt hjelp for deg i ditt arbeid med oppgaven. Det var faktisk veldig OK for oss å "bli tvunget" til å reflektere over [gravferden] også, nå to år etter.”⁶⁵

Med unntak av seremoniledelsen i HEF, som er intervjuet i forbindelse med nettopp deres stilling i forbundet og ikke som privatpersoner, er alle informanter i denne oppgaven anonymisert. Jeg har gitt informantene som direkte opptrer i fremstillingen fiktive fornavn og utelatt etternavn. Dette dreier seg om navn på gravferdstalere og navn på avdøde i taler holdt i

⁶² Aukrust 2005:222

⁶³ Kvinnelig informant per e-post 30. september 2008

⁶⁴ Gustavsson 2001:36

⁶⁵ Kvinnelig informant per e-post 22. oktober 2008

humanistiske gravferder. Det er rimelig å stille spørsmål ved hvorvidt det er etisk forsvarlig å benytte slike taler i denne oppgaven ettersom gravferdstalerne har en moralsk taushetsplikt.⁶⁶ På den andre siden er gravferd en offentlig handling, og det er i prinsippet åpent for alle å være til stede i de aller fleste gravferder. Jeg har valgt å bruke utdrag fra gravferdstaler jeg har fått tilsendt, men disse er anonymisert. Jeg har utelukkende benyttet de delene av talene som gir innblikk i hvordan det humanistiske livssynet kommer til uttrykk i gravferdsseremonien, og ikke deler av talene som går på personlige og lett identifiserbare aspekter ved avdødes liv.

Oppsummering

Mitt feltarbeid har foregått i et felt preget av død – og sorg har vært et tema nært knyttet til intervjusituasjonen. For gravferdstalerne og de som til daglig jobber med dette i HEF, er ivaretagelsen av tilbudet om seremonier meget viktig, og de legger ned mye tid og energi for å kunne gi forbundets medlemmer et best mulig tilbud. Å formidle verdighet i en vanskelig situasjon har informantene fremhevet som en meget betydningsfull oppgave, og flere av gravferdstalerne har uttrykt at dette er blant de viktigste oppgavene de har.

Da jeg bestemte meg for å skrive om gravferd, var jeg klar over at jeg valgte et tema som rører ved en del av livet de fleste føler seg mest komfortable med å unngå i det daglige. Dette så jeg imidlertid mer som en utfordring enn som et hinder. I mitt møte med gravferdsfeltet har det vært min opplevelse at mange aldri opplever situasjoner hvor en kan gå i dybden rundt temaer som gravferd og død, slik at når de møter noen som er interessert i å snakke om dette, så har de mye å fortelle. Et felt som tar for seg vanskelige og potensielt såre følelser i menneskers liv skal alltid behandles med respekt, det er likevel viktig å være bevisst på at denne respekten ikke ender opp som unnvikenhet – å tørre å snakke om de vanskelige tingene er også en måte å respektere et tema på.

⁶⁶ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap.1, s. 19

KAPITTEL 3. HUMAN-ETISK FORBUND OG SEREMONIENE

3.1 Human-Etisk Forbund

Kristian Horn og Foreningen for borgerlig konfirmasjon

For Horn selv lå det en eksistensiell opplevelse bak ideen om å utvikle et alternativ til den kirkelige konfirmasjon. Da han deltok i de kirkelige konfirmasjonsforberedelser og gikk til alters som 14-åring, fulgte han bare den store, automatiske strøm som ble ledet av normer innprentet i befolkningen gjennom et evangelisk-luthersk livssynsmonopol som for hver oppvoksende slekt kunne synes å være gudegitt fra tidenes morgen. Men i stedet for å la seg besnære av de religiøse besvergelses og føres inn i et metafysisk rom, følte den unge Horn seg stadig mer uvel ved dette og begynte etter hvert å stille spørsmål ved det han opplevde som en hyklersk forestilling regissert av kirken og sanksjonert av statsmakten.⁶⁷

Slik fremstilles Kristian Horns egen erfaring med den kirkelige konfirmasjonen i Paul Knutsens bok *Livet før døden*. Ettersom Horn hadde opplevd å konfirmeres i kirken som et overgrep, sverget han at om det ikke fantes et sekulært alternativ innen hans barn kom i konfirmasjonsalder, så skulle han lage det selv.⁶⁸ 6. mai 1951 ble borgerlig konfirmasjon arrangert for første gang med 34 påmeldte konfirmanter i Universitetets Aula i Oslo, og blant dem var Kari, Kristian Horns eldste datter.⁶⁹

Borgerlig konfirmasjon banet vei i norsk offentlighet for Human-Etisk Forbund, som ble stiftet fem år senere, den 9. april 1956. Forbundets hovedoppgave ble sagt å være å frigjøre moralen fra religionen, og etablere en *human-etikk*. I tillegg ble seks andre sentrale saker fremhevet: Her var arbeid for å få lovbestemt livssynsmessig likestilling første punkt. Andre punkt var å få human-etikk inn i skolen, enten gjennom etableringen av egne human-etiske skoler, egne skoleklasser som omhandlet human-etikk istedenfor religion, eller som et minstemål; å innføre en orientering om human-etikk. Forbundets tredje punkt var å utarbeide et ytterligere seremonitilbud, og her var det særlig borgerlig bisettelse som ble omtalt som ”mest tvingende”.⁷⁰ Videre ble verdien av internasjonalt arbeid trukket frem, og i denne sammenheng var medlemskap i International Humanist and Ethical Union (IHEU) sentralt. De to siste punktene omhandlet å få større akademisk kompetanse om human-etikk gjennom opprettelse av professorater og forskerstillinger, samt et spørsmål om muligheten for å drive

⁶⁷ Knutsen 2001:428

⁶⁸ Knutsen 2006:60

⁶⁹ Kvaale & Pettersen 2001:9

⁷⁰ Knutsen 2006:25

sosialt og humanitært arbeid i likhet med det arbeidet enkelte søsterorganisasjoner drev internasjonalt.⁷¹

HEFs vedtekter har gjennomgått revideringer siden de første gang ble vedtatt, men fremdeles er det de samme temaene som fremheves som viktige. I paragraf 3 heter det at

Forbundet vil arbeide for:

- en livssynsøytral stat, livssynsfrihet og respekt for menneskerettighetene i et pluralistisk samfunn
- at alle skal ha et tilbud om humanistiske seremonier
- å utvikle humanistiske livssyns- og omsorgstjenester
- å gi medlemmene en sosial og organisatorisk ramme for livssynsidentitet og fellesskap
- å øke kunnskapen om det humanistiske livssyn og organisasjonens virksomhet.⁷²

Medlemsvekst 1976-2009

Etter at Kristian Horn trakk seg som leder i HEF etter 20 år i 1976, ble Levi Fragell valgt til ny leder. Fragell brakte på bane et tydeligere fokus på verving av nye medlemmer med et mål om en organisasjonsvekst⁷³ på 5000 nye medlemmer innen 1982. Dette målet ble nådd allerede våren 1979,⁷⁴ og da HEF feiret 30-årsjubileum i 1986 hadde medlemstallet økt til 30. 000. Den betydelige medlemsveksten gjorde HEF til en landsomfattende organisasjon og medførte krav om en tydeligere organisasjonsstruktur i form av lokallag. Medlemsveksten førte også til at HEFs økonomi ble styrket, men i denne sammenheng var også endringen av *Lov om tilskot til livssynssamfunn* av 12. juni 1981 betydningsfull. Den ga HEF rett på statlig økonomisk støtte på linje med trossamfunnene.⁷⁵

Internasjonalt står i dag HEF i en særstilling som den største humanistorganisasjonen i verden; i norsk sammenheng er HEF det største livssynssamfunnet utenfor Den norske kirke med 73. 887 medlemmer ved inngangen til 2009.⁷⁶ Utviklingen av seremoniene skjedde i takt med medlemsveksten: I 1982 ble det for første gang arrangert kurs for gravferdstalere og i 1988 ble den første humanistiske navnefesten arrangert.⁷⁷

⁷¹ Knutsen 2006:26-28

⁷² Human-Etisk Forbund 05.06.2008

⁷³ I 1976 var medlemstallet på cirka 1800

⁷⁴ Knutsen 2006:250

⁷⁵ Knutsen 2006:261

⁷⁶ Human-Etisk Forbund 29.01.2009

⁷⁷ Knutsen 2006:455

Hvem er medlemmene?

En intens debatt fulgte stiftelsen av HEF i 1956. Denne kan sees som en forlengelse av *helvetesdebatten* fra 1953, hvor teologiprofessor Ole Hallesby holdt en svovelpreken som ble kringkastet i beste sendetid i NRK – hvor alle som ikke var frelst ble dømt til helvetes pinsler. Dette utløste en heftig debatt både om kristendommens dogmer, og rikskringkastingens plass i den kristne forkynnelse.⁷⁸ Som følge av HEFs sterke kritikk av kristendommens plass i det norske samfunn, ble forbundet ansett som en organisasjon for de mer spesielt interesserte – blant annet ved å understreke sin støtte til kristendomskritiske samfunnsaktører, slik som Arnulf Øverland.⁷⁹ Som en følge av dette fremstod HEF lenge som en religionskritisk organisasjon for den akademiske eliten med mer eller mindre radikale meninger.

I dag er forbundets medlemmer fremdeles samfunnsengasjerte og velutdannede mennesker med et relativt høyt aldersgjennomsnitt. Forbundet er sterkest representert i tett befolkete områder og blant kvinner, likevel har HEF medlemmer over hele landet, i alle aldersgrupper og i alle sosiale lag.⁸⁰ Forbundets medlemsmasse er imidlertid i stor grad en passiv gruppe, som ikke deltar i forbundets arbeid utover å betale kontingent og benytte seg av seremonitilbudet fra tid til annen. Et medlem uttrykte sine tanker om sitt medlemskap på følgende måte:

Aner ikke hvor "typisk" eller "utypisk" jeg er, for jeg kjenner ikke så mange andre i samme situasjon. Jeg er medlem av Human-Etisk Forbund, men egentlig mest fordi jeg har et forhold til seremoniene deres. Jeg vet ikke om jeg er på linje med alt de står for, rett og slett fordi jeg ikke har full oversikt over hva de står for. Og er kanskje ikke helt sikker på hva jeg selv står for heller...⁸¹

Gjennom sitt medlemskap støtter medlemmene HEF økonomisk, samtidig som de markerer avstand til statskirken. En mindre gruppe frivillige entusiaster er ansvarlige for gjennomføringen av de ulike seremoniene, og enkelte engasjerer seg også i spørsmål omkring forbundets holdninger og langsiktige mål. I tillegg kommer de som er ansatte i organisasjonen.⁸²

HEFs medlemsmasse er relativt stabil, og medlemskap velges i første omgang ut fra en identifikasjon med det humanistiske verdigrunnlaget. Dette kom frem i en medlemsundersøkelse utført første halvdel av 2008. Temaer som ble fremhevet som viktige

⁷⁸ Knutsen 2006:72

⁷⁹ Knutsen 2006:50

⁸⁰ Lingås 2002:104

⁸¹ Mannlig informant per mail 6. oktober 2008

⁸² Lingås 2002:104

for medlemmene var kampen mot den kristne formålsparagrafen i skoler og barnehager, samt å kjempe frem et skille mellom kirke og stat, innføring av menneskerettighetene som statens verdigrunnlag, samt opprettholdelse av seremonitilbudet.⁸³

Det humanistiske livssyn

I forbindelse med HEFs 50-årsjubileum i 2006 ble *Norsk Humanistmanifest* vedtatt. Manifestet baserte seg på HEFs formålsparagraf og tidligere internasjonale manifeste fra blant annet IHEU, samtidig som innholdet var tema på to landskonferanser. I manifestet summerer forbundet opp hva det humanistiske livssynet omfatter, selv om det gjøres klart at dette ikke kan sees som en fasit. Humanistmanifestet er derimot en forsøksvis oppsummering av hva det humanistiske livssynet kan sies å omfatte, uten krav om tilslutning til formuleringene fra forbundets medlemmer.⁸⁴

Humanismen er et livssyn som setter mennesket i sentrum og fremhever den enkeltes menneskeverd, selvstendighet, ukrenkelighet og iboende verdighet. I Norge er dette livssynet også kjent som *humanetikk*.

Humanismens virkelighetsforståelse, etikk og menneskesyn er basert på fornuft og erfaring, rasjonell og kritisk tenkning, empati og medmenneskelighet. Sentralt i humanismen er at mennesker alltid skal behandles som mål i seg selv.

Humanismens menneskesyn kommer til uttrykk i FNs menneskerettighetserklæring: "Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd."

[...]

Humanismen har ingen eviggyldige skrifter eller sannheter hevet over kritikk. Dens verdier er underlagt pågående kritisk refleksjon.

Humanister anser at moralske verdier har sin basis i menneskets natur og erfaringer og at de har forståelse og omsorg for andre som grunnlag. Vi har en naturlig evne til å leve oss inn i andres situasjon som kommer til uttrykk gjennom vår samvittighet og som gjør oss til moralske vesener.

[...]

Tilværelsen har ingen forutbestemt mening; vi er frie til å skape mening og finne mål for våre liv. Fellesskapet har et ansvar for å legge til rette for at den enkelte skal kunne leve et rikt og meningsfullt liv på egne premisser.

Gjennom seremonier markerer fellesskapet viktige begivenheter i den enkeltes liv.

Seremoniene er for mange en viktig del av en praktisk humanisme.

Humanister lar seg inspirere av naturen og av den mangfoldige kulturen mennesker har skapt

⁸³ Human-Etisk Forbund 04.04.2008

⁸⁴ Human-Etisk Forbund 12.12.2006

og skaper. Humanismen anerkjenner kunstens betydning for personlig utvikling og tilfredshet og fremholder dens evne til å gripe inn i og forandre våre liv.

[...]

Humanister anser demokratiet og individets rettigheter for å være grunnleggende, rasjonelt begrunnede verdier. Vi tar avstand fra totalitære religiøse og politiske ideologier og tenkemåter.

Humanismen er uten forestillinger om guder eller andre overnaturlige makter, men understreker verdien av respekt for andre menneskers livssynsvalg og toleranse for innholdet i deres livssyn. Humanister kjemper for livssynsfrihet, som inkluderer retten til frihet *fra* religion.⁸⁵

3.2 Humanistiske seremonier

I Human-Etisk Forbunds vedtekter (§3) heter det at organisasjonen skal arbeide for ” at alle skal ha et tilbud om humanistiske seremonier”.⁸⁶ Gjennom seremoniarbeidet ønsker HEF å styrke de humanistiske verdiene i samfunnet.⁸⁷ De humanistiske seremoniene har alltid vært en sentral del av forbundets arbeid, selv om argumentasjonen bak tilbudet har endret seg. Dette kommer blant annet til uttrykk innad i forbundet når det gjelder hvordan seremonienes betydning og grunnlag oppfattes. De humanistiske seremoniene speiles på mange måter av HEFs egenforståelse: Enkelte ser HEF som en livssynsorganisasjon – hvor humanisme forstås som et spesifikt livssyn – og forbundet som en arrangør av spesifikke humanistiske seremonier. Andre ser derimot HEF som en sekulær kamporganisasjon som arbeider for en sekulær norsk offentlighet, og seremoniene som et livssynsnøytralt tilbud. Dette er et tolkningsspørsmål som ved enkelte anledninger har ført til motsetningsfylte uttalelser fra forbundets side.

I det følgende vil jeg se på i hvilken grad man kan snakke om seremoniene som et uttrykk for livssynstilhørighet, eller om de oppfattes som et livssynsnøytralt tilbud åpent for alle. Videre ser jeg på i hvilken grad forbundet definerer hva de *er* ut fra hva de *gjør*. Jeg vil begynne med å se på ulike syn på seremoniene slik forskjellige sentrale aktører i HEF uttrykker det, før jeg vil ta for meg boken *Svik. Fra humanetikk til humanisme*. Denne boken ble gitt ut sommeren 2008 av Kjell Horn, Kristian Horns sønn. Selv om Horn ikke lenger er medlem av forbundet, er boken interessant i denne sammenheng ettersom den representerer et ytterpunkt. Man får et klart bilde av til dels svært ulike syn på de humanistiske seremoniene, selv om boken ble møtt med sterk kritikk fra HEF.

⁸⁵ Human-Etisk Forbund 16.11.2006

⁸⁶ Human-Etisk Forbund 07.07.2008

⁸⁷ Kvaale & Pettersen 2001:7

Human-Etisk Forbund som livssynsorganisasjon

I boken *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier* understrekes betydningen av livssynstilhørighet i forbindelse med markering av ulike livsløpsbegivenheter:

Folk flest går ikke rundt og diskuterer sitt livssyn til daglig. Men når det nærmer seg en livsløpsovergang, blir tanker om livssyn og hvor en hører hjemme viktigere enn ellers. *De humanistiske seremoniene er med på å gi folk livssynsidentitet og på å tilføre folks livssyn verdighet og respekt. Seremonier gir hverdagen perspektiv, en retning.*⁸⁸

I bokens innledning understreker redaktørene Yngvild Kvaale og Arnfinn Pettersen betydningen av at seremoniene har en tydelig humanistisk profil, særlig med tanke på et mulig fremtidig skille mellom kirke og stat.⁸⁹ Det understrekes dermed en nærhet mellom det humanistiske livssynet og seremonienes innholdsmessige karakter.

Tidligere formann og generalsekretær i HEF, Levi Fragell, uttrykker et lignende syn på de humanistiske seremoniene i et intervju om hvorvidt HEF har utviklet seg i en sekterisk retning. Fragell uttalte i den forbindelse:

Borgerlig konfirmasjon var jo helt fra starten av et kurs i humanetikk. Det var ikke livssynsnøytralt i det hele tatt. Derfor ville det ha vært etisk galt om vi skulle kreve at staten skulle ta ansvar for dette. Det er jo i strid med de sekulære prinsippene om at staten skal være livssynsnøytral.⁹⁰

Fragell peker her på at borgerlig konfirmasjon aldri vært livssynsnøytral, men derimot et kurs for de som slutter seg til det humanistiske livssynet, og tydeliggjør gjennom dette sitt syn på HEF som en livssynsorganisasjon.

Det varierer imidlertid hvordan seremoniene presenteres offentlig, noe som blant annet ble tydelig etter en bystyreavgjørelse om hvem som skal få benytte Oslo rådhus. I denne saken fattet det politiske flertallet i bystyret en beslutning om at de ikke ønsker å leie ut rådhuset til religiøse møter⁹¹ – det ble imidlertid spesifisert at det er først og fremst religiøs forkynnelse man ikke ønsker i rådhuset, og ”at de organisasjonene som har ønsket å ha religiøse møter her er hjertelig velkomne på rådhuset til vanlig mottakelse.”⁹² Oslos ordfører

⁸⁸ Kvaale & Pettersen 2001:8, min kursivering.

⁸⁹ Kvaale & Pettersen 2001:10

⁹⁰ Fritanke 26.05.2008

⁹¹ Særlig to saker har ført til medias søkelys på hvem som skal kunne benytte Oslo rådhuset som festlokale: I første omgang dreide dette seg om en beslutning om å ikke godta feiringen av den nye ekteskapsloven i regi av Landsforeningen for lesbiske og homofile (LLH). Senere avslo også bystyret en søknad fra en rekke frikirker om å benytte rådhuset for å arrangere et bønnemøte for Oslo by, som tidligere har blitt godkjent.

⁹² Østlandssendingen på nett 19.08.08

Fabian Stang (H) begrunnet beslutningen om å fortsatt tillate humanistiske seremonier i rådhuset med at ”Et flertall mener det er viktig at denne tradisjonen videreføres”.⁹³ Vedtaket ble imidlertid kritisert av varaordfører Aud Kvalbein (KrF): ”Jeg mener at man må behandle tros- og livssynssamfunn likt, og da bør man lage regler som alle blir behandlet utifra. Human-Etisk Forbund er et livssynssamfunn, så da bør de også vurderes etter vanlige regler.”⁹⁴ Generalsekretær i HEF, Kristin Mile, svarer på påstanden om forskjellsbehandling at det blir feil å kalle de humanistiske seremoniene forkynnelse:

Vi bestreber oss på å ha så åpne og samlende seremonier som mulig. Målet med humanistisk konfirmasjon er å hjelpe konfirmantene til selv å velge hvilket livssyn som passer for dem. [...] Vi bruker kort sagt ikke disse seremoniene til å ”forkynne humanisme”. De brukes ikke til aktiv verving på noen måte.⁹⁵

Forkynnelse er et begrep som for mange er nært knyttet til religionsutøvelse og blir således feilaktig i beskrivelse av HEFs praksis. Men selv om seremoniene ikke brukes til ”aktiv verving,” så presenterer Mile til en viss grad et annet syn enn Kvaale og Fragell i forhold til hva seremoniene er. Selv om de humanistiske seremoniene ikke er forkynnende, kan man likevel ikke se bort fra at de er nært knyttet opp mot det humanistiske livssynet slik det uttrykkes av Fragell, Kvaale og Pettersen. Et viktig spørsmål blir da *hvem* de humanistiske seremoniene er laget for, og i hvilken grad de representerer et humanistisk livssynsuttrykk. Fragell, Kvaale og Pettersen ser seremonien som et uttrykk for livssynstilhørighet, mens Mile i større grad synes å se seremoniene som livssynsnøytrale. Dette er en diskusjon jeg vil komme tilbake til.

I denne sammenheng er det er flere aspekter det er interessant å se på. Eksempelvis er det en prisforskjell når det kommer til benyttelse av de ulike seremoniene: Forbundets medlemmer betaler om lag halvparten av hva ikke-medlemmer betaler. Dette kan imidlertid sees som et uttrykk for at seremoniene er tilrettelagt mest for forbundets medlemmer. Et slikt inntrykk forsterkes til en viss grad av at medlemspris på seremoniene er oppført øverst på listen over medlemsfordeler på HEFs nettsider.⁹⁶

⁹³ Fri tanke 19.08.2008

⁹⁴ Fri tanke 19.08.2008

⁹⁵ Fri tanke 19.08.2008

⁹⁶ Human-Etisk Forbund 03.04.2008

En sekulær kamporganisasjon

Kjell Horn tar i boken *Svik. Fra humanetikk til humanisme* et kraftig oppgjør med HEFs utvikling etter farens avgang som leder på midten av 1970-tallet. Hans to hovedpunkter i kritikken av forbundet er at man har gått bort fra begrepet ”humanetikk” og i dag i stor grad bruker betegnelsen ”humanisme”. Videre er Horn sterkt kritisk til forbundets utvikling. Et resultat av å ha opprettet humanistiske seremonier innad i forbundet i stedet for å jobbe for et offentlig, borgerlig⁹⁷ seremonitilbud er, ifølge Horn, at HEF i dag fremstår som en livssynssekt:

[...] den ideologiske og praktiske segregeringspolitikken som etableringen av alle de ”humanistiske seremoniene” representerer, impliserer en vi /de-holdning, der ”vi” som ”humanister” med våre spesifikke seremonier representerer nettopp en sekt – på siden av det store allmenne fellesskapet, mens ”de” er alle de andre⁹⁸.

Kjell Horns hovedproblem kan sies å være at HEF ikke har utviklet seg i den retningen han opplevde at det var ment; det er rimelig å anta at han som sin fars sønn ikke kan akseptere at farens livsverk ikke blir videreført og ivaretatt slik han mener faren ville ønsket.

Som eneste organisasjon for fritenkere bør Human-Etisk Forbund ha en sentral og selvfølgelig plass i kampen for et sekulært samfunn der politikken styres av rasjonalitet og ikke religiøs fanatisme og fundamentalisme av kristen eller muslimsk karakter slik det i økende grad skjer i dag. Om frafalne kristne eller andre med hang til å fordype seg i religiøs mystisisme, eller ta et oppgjør med religiøs undertrykking, bryter ut og danner en ny organisasjon under et nytt navn, for eksempel Humanistisk Forbund, bør ingen hindre dem i det. [...] Så får heller humanistene [...] bryte ut og danne sin egen sekt med sine selvsnekrete seremonier og sin egen interne kultur.⁹⁹

Svik er i stor grad en bok preget av uforsonlighet og Kjell Horns personlige uoverensstemmelser, særlig med tidligere leder og generalsekretær i HEF, Levi Fragell. Horn tar likevel opp enkelte poeng som er gode og viktige; særlig når det gjelder spørsmål rundt hva sekulære seremonier skal handle om: Skal dette være seremonier med gyldighet for alle samfunnets borgere, eller skal disse være tilrettelagt for mennesker som tilslutter seg det humanistiske livssynet, på linje med seremonier/ritualer i religiøse livssynsamfunn?

Dette er et sentralt spørsmål i utviklingen innad i HEF, men også i utformingen av de ulike seremoniene. Borgerlig konfirmasjon begynte som et tilbud til alle

⁹⁷ Hvor ”borgerlig” forstås i betydningen ”borger” som i ”for alle”.

⁹⁸ Horn 2008:106

⁹⁹ Horn 2008:13

”borgere”, mens de humanistiske seremoniene i dag i stor grad er rettet mot folk som stiller seg positive til det humanistiske livssyn.¹⁰⁰ Seremonisjef i HEF, Yngvild Kvaale, uttrykte seg på følgende måte om *hvem* seremonitilbudet er laget for: ”Seremoniene er åpne for alle, men de er selvfølgelig ikke laget for alle.”¹⁰¹ Ifølge Horn er ”Det mest tydelige eksempelet på overgangen fra kamporganisasjon til sekt etableringen av såkalte ”humanistiske seremonier” primært av og for Human-Etisk Forbunds medlemmer”.¹⁰² Horn ser dermed de humanistiske seremoniene som en motsetning til borgerlig konfirmasjon, som opprinnelig var ment som en seremoni staten på sikt skulle overta ansvaret for som et gratis tilbud til alle unge ”borgere” uavhengig av religiøs tilhørighet. ”[...] Det sto helt klart for initiativtakerne at dette [borgerlig konfirmasjon arrangert av HEF] var å betrakte som et overgangsfenomen inntil det offentlige kom på banen med et tilbud om borgerlig konfirmasjon på linje med for eksempel borgerlig vielse.”¹⁰³

Hvorfor har så ikke det offentlige overtatt ansvaret for seremoniene? Horn peker her på at HEF med alle sine frivillige bidragsytere gjør en så god jobb med å arrangere seremoniene at dette fungerer som en slags ”sovepute” for myndighetene, slik at det ikke er behov for offentlig inngripen. Videre peker Horn på hvordan Levi Fragell arbeider for å holde seremoniene innen forbundet. I diskursen rundt navneendringen på de ulike seremoniene fra ”borgerlig” til ”humanistisk”, trekker Horn frem et sitat av Levi Fragell, hvor sistnevnte argumenterer for navneendringen ut fra muligheten for at mange har valgt de borgerlige seremoniene ”fordi de har oppfattet disse som livssynsnytrale samfunnstilbud av offentlig karakter”.¹⁰⁴ Til dette stiller Horn seg nærmest uforstående og viser til at selv om humanetikk har vært en viktig del av forkurset til konfirmasjonen, så har dette ikke foregått i noen misjonerende form, ”bare som sakelig opplysning”.¹⁰⁵ For Horn rettferdiggjøres overvekten av humanetikk i konfirmasjonskurset av den manglende undervisningen på dette punktet i skolen. Horn erkjenner riktig nok at enkelte kursledere til tider kan ha blitt for ivrige og dermed endt opp med et større fokus på humanetikk enn det som er ment, men hevder at dette vil kunne rettes på ved at kurslederne får tydeligere instruksjoner om at dette er et tilbud som er ment å omfatte alle. Her illustreres det tydelig en grunnleggende forskjell mellom Kjell Horn og Levi Fragell, som ikke går på personlige uoverensstemmelser, men syn på hva, og ikke

¹⁰⁰ Selv om seremoniene er åpne for alle, uavhengig av medlemskap i HEF eller andre trossamfunn, så har de ikke blitt laget for å kunne passe også for mennesker med religiøs tilknytning – slik som Horn oppfatter at utgangspunktet var.

¹⁰¹ Kvaale, intervju, 6. februar 2008

¹⁰² Horn 2008:106

¹⁰³ Horn 2008:172

¹⁰⁴ Fragell i Horn 2008:174

¹⁰⁵ Horn 2008:174

minst hvem, HEFs seremonier skal være for. Horn ønsker at forbundet skal arbeide for sekulære, livssynsnøytrale seremonier for alle – ikke bare de med en bestemt livssynstilhørighet. Mens Fragell på sin side ser HEF i lys av det spesifikke livssynet humanisme, og ivaretagelsen av seremoniene som forbundets, og ikke det offentliges, ansvar. Fragell representerer dermed forbundets profil slik det fremstår i dag, mens Horn fremdeles arbeider for å fremme et syn som var fremtredende i HEFs første år – en holdning det synes som resten av HEF har beveget seg bort fra.

Seremonienes plass i norsk offentlighet

En viktig del av utviklingen av HEFs seremonitilbud har vært å ta stilling til hvem som skal være ansvarlig for seremoniene. Kjell Horn stiller seg kritisk til det han opplever er en manglende innsats fra HEF de senere år i arbeidet for et skille mellom kirke og stat. I denne sammenheng antyder han at en nedprioritering av dette arbeidet bunner i en redsel for at HEF ved et skille vil bli overflødig. Horn ser for seg at ved et eventuelt skille mellom stat og kirke så vil staten overta ansvaret for å tilby seremonier ”for alle”:

For hva vil da bli forbundets funksjon eller rolle, når alle brikker faller på plass og alle krav som er knyttet til statskirkeordningen er oppfylt?[...] Når det offentlige tilbyr stilfulle seremonier ved navnedag, konfirmasjon, vielse og død? Kort sagt; hva skal vi med Human-Etisk Forbund den dagen vi har fått et sekulært Norge der pleie av livssyn – enten de er religiøse eller sekulære – blir en privatsak og ikke et ansvar for det offentlige?¹⁰⁶

I Horns argumentasjon er imidlertid enkelte aspekter uklare: Hvis det norske samfunnet blir et fullt ut sekulært samfunn, hvilken argumentasjon ligger til grunn for at seremoniene skal være det offentliges ansvar når ”pleie av livssyn – enten de er religiøse eller sekulære – blir en privatsak og ikke et ansvar for det offentlige?”¹⁰⁷ Er det ikke nettopp gjennom seremonier at ”pleie” av ens livssyn kommer til uttrykk? Det blir stående som et åpent spørsmål hvilke argumenter som taler for at det offentlige skal ivareta et seremonitilbud som vil gjøre de humanistiske seremoniene overflødige.¹⁰⁸ I Horns argumentasjon kommer det heller ikke tydelig frem hva som taler for at det i et sekulært samfunn vil være et mindre behov for å samles for å – på et privat plan – uttrykke sin livssynsmessige tilhørighet.

Horn trekker i sin redegjørelse for hvorvidt seremonier bør være et offentlig eller privat anliggende opp et skille mellom to motivasjoner som kan ligge til grunn for

¹⁰⁶ Horn 2008:118

¹⁰⁷ Horn 2008:118

¹⁰⁸ Rett nok mener Horn at dagens humanistiske seremonier langt på vei har avveket fra det opprinnelige målet og at en viss oppstramming kreves.

medlemskap i forbundet, og stiller seg selv i gruppen som aldri har vært plaget av religiøse grublerier, men som har vært drevet ”ut fra kravet til seg selv og omgivelsene om ”intellektuell redelighet”¹⁰⁹ i arbeidet med å utvikle humanetikken. I den andre gruppen plasserer han mennesker som har gjennomgått det han kaller en ”rystende omvendelse” – fra et religiøst liv til ateisme.¹¹⁰

Et av gründernes utgangspunkter for overhodet å stifte en organisasjon som Human-Etisk Forbund var langt på vei praktisk; å få på plass verdige seremonier i offentlig regi for markering av overgang fra en livsfase til en annen.[...]seremoniene som forbundet den dag i dag legger så stor vekt på, var fra starten av ment som en service overfor myndighetene i en overgangsfase, ikke som permanente ordninger, et syn jeg fullt ut slutter meg til.¹¹¹

I denne sammenheng er det interessant å vise til en samtale mellom tidligere seremonikonsulent i HEF, Rolf Solheim, og Kristian Horns kone og støttespiller, Ester Horn om det offentliges ansvar for seremoniene:

[Rolf Solheim] spurte Ester Horn omkring 1990 om det ikke var slik at man i begynnelsen mente at Borgerlig konfirmasjon skulle bli et offentlig ansvar. ”Jo”, svarte hun, ”men etter hvert så vi jo hvor mye Borgerlig konfirmasjon betydde for [Human-Etisk Forbund].”¹¹²

Solheim peker dermed på en endring som også har foregått utenfor HEF; det fremtidige sosialdemokratiske samfunnet man forespeilte seg på 1950-tallet – som kunne sees som ansvarlig for et verdslig seremonitilbud – ble ikke en realitet. Samfunnsendringen, i likhet med HEF, gikk i en annen retning.¹¹³

Sekt eller suksess?

Erling Rimehaug, kommentarredaktør i *Vårt land*, kommenterer Kjell Horns påstander og gir ham rett i at HEF gjennom sitt seremoniarbeid ikke lenger fremstår som en kamporganisasjon som kjemper mot den kristne innflytelsen i samfunnet:

Men det er jo nettopp dette som har gjort HEF til den store suksessen. Å kjempe for statlige «nøytrale» seremonier til erstatning for de kirkelige ville vært en håpløs kamp med små resultater. Ved å skape et alternativt tilbud nærmest i privat regi har de langsomt kunnet inn-

¹⁰⁹ Horn 2008:106

¹¹⁰ Horn 2008:107

¹¹¹ Horn 2008:109

¹¹² Solheim 2001:65

¹¹³ Solheim 2001:65

arbeide sitt alternativ. Det forsto for øvrig allerede Kristian Horn – det var jo han som satte i gang med borgerlig konfirmasjon.¹¹⁴

Gjennom å tydeliggjøre at HEF er et livssynssamfunn har forbundet sikret seg statsstøtte, og nettopp ved å oppnå samme statsstøtte per medlem som alle tros- og livssynssamfunn mottar, understrekes HEFs rolle som livssynssamfunn. Dette fører til at forbundet beveger seg stadig lengre vekk fra den religionskritiske og religionsavvisende linjen forbundet hadde i begynnelsen. HEFs rolle som livssynssamfunn blir ytterligere understreket gjennom blant annet medlemskap i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), hvor den tidligere særdeles religionskritiske organisasjonen nå samarbeider med ulike religiøse grupper.

Rimehaug trekker også frem HEFs involvering i statskirkesaken da den var til politisk behandling og påpeker HEFs lave profil – avskaffing av statskirken var jo lenge forbundets hovedkampsak: ”I stedet har de sørget for at kompromisset om statskirken inneholder løfter om kommunale livssynsnøytrale seremonilokaler.”¹¹⁵ Dette kompromisset støtter i aller høyeste grad opp om et av HEFs hovedsatsingsområder i dag: Et fullverdig seremonitilbud til alle samfunnets borgere. Som et svar til Kjell Horns påstander om HEFs sekteriske utvikling avslutter Rimehaug:

HEF er ikke blitt noen sekt. Snarere er det blitt en slags folkekirke, som medlemmene oppsøker ved livets store begivenheter, men ellers ikke engasjerer seg i. Da kan man ikke ha for skarpe kanter i form av beinhard ateistisk propaganda. Var det dette Kristian Horn ønsket seg? Det er godt mulig sønnen har rett i at svaret er nei. Men hvem vil ikke ha suksess?¹¹⁶

Hvordan Human-Etisk Forbund identifiserer seg er nært knyttet opp mot de humanistiske seremonienes grunnlag: Er HEF en humanistisk livssynsorganisasjon og leverandør av *humanistiske* seremonier, eller en sekulær og religionskritisk kamporganisasjon som arbeider for at det offentlige skal ta ansvar for et allment og fullstendig nøytralt seremonitilbud? De fleste, både aktive og passive medlemmer, vil nok innta en posisjon mellom de to ytterpunktene som er skissert her. Men i mange tilfeller vil svaret også være både situasjons- og personavhengig.

Statshumanisme?

Tidligere generalsekretær i HEF og førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo, Lars Gule, tok i en kronikk i *Klassekampen* opp et paradoks ved HEF. Utgangspunktet for Gules kronikk er at

¹¹⁴ Vårt land 27. 05.08

¹¹⁵ Vårt land 27.05.08

¹¹⁶ Vårt land 27.05.08

religionskritikken internasjonalt de senere år har hatt et oppsving, mens man i Norge i liten grad finner denne typen tendenser. Dette er et paradoks ettersom dette tidligere var en viktig del av HEFs arbeid. Dette avhenger imidlertid av hva man legger i begrepet religionskritikk ifølge Gule:

Det ligger en implisitt religionskritikk i det å være humanist, rett og slett fordi humanismen står i motsetning til og er et alternativ til alle religiøse livssyn. For mange humanister er dette tilstrekkelig religionskritikk.¹¹⁷

Og i så måte kan Human-Etisk Forbunds vekst og økende seremonitilbud som både medlemmer og ikke-medlemmer benytter seg av, sees som en meget vellykket implisitt religionskritikk. På den annen side har HEF også frontet en eksplisitt religionskritikk, som i stor grad har vært fokusert på praktisk kritikk. Her har hovedfokus vært å avskaffe statskirken og fjerne den kristne formålsparagrafen i skolen.¹¹⁸ I denne sammenheng peker Gule på et annet paradoks som går på hvordan enkelte både i og utenfor forbundet har en holdning han omtaler som ”statshumanistisk/statshumanetisk”:

Det vil si at man ikke bare ser for seg en sekulær, altså også livssynsnøytral, stat etter avskaffelsen av statskirken, men en stat som tar ansvar for humanistiske verdier, idealer og seremonier. En slik holdning innebærer for det første at man har en lite utviklet forståelse for humanismen som livssyn og for det andre at man også forstår statens rolle i livssynssammenheng meget dårlig.¹¹⁹

Her kan man lese både en skarp kommentar til Kjell Horns argumentasjon i *Svik. Fra humanetikk til humanisme*, men også en mer generell oppfordring til forbundets medlemmer om å ikke underbygge en elitistisk tenkning hvor man stiller eget livssyn over andres og forlanger særfordeler.

Hvorvidt en sekulær stat bygget på grunnleggende humanistiske verdier vil gjøre en humanistisk livssynsorganisasjon overflødig, og om det å ha en egen livssynsorganisasjon vil gjøre det sekulære humanistiske livssynet for likt religion, tilbakeviser Gule på det sterkeste:

[...] Alle livssyn har likhetstrekk, men det er neppe et holdbart argument for at staten skal ta ansvar for åpenbart livssynsbaserte seremonier og festligheter. Det er ikke særlig humanistisk-rasjonalistisk å pledere for at staten må ta et slikt ansvar bare fordi ”alle” samfunn tradisjonelt har hatt *religiøse* overgangsritualer. Det er i det hele tatt vanskelig å se at det skal være en statlig oppgave å markere den irrasjonelt-tilfeldige (men tradisjonelt viktige) overgangen fra

¹¹⁷ Gule 2008:35

¹¹⁸ Gule 2008:35

¹¹⁹ Gule 2008:35

”barn” til ”voksen” i 14-15-års alderen. Og hvordan skal man markere slike overganger livssynsøytralt? For om det gjøres humanistisk, er ikke staten livssynsøytral.¹²⁰

Gules hovedpoeng understrekes således; en konsekvent religionskritikk må innebære et krav om en *reel statlig livssynsøytralitet* – en livssynsøytralitet som omfatter både kristne og muslimer, så vel som humanister.¹²¹

Her kan man lese en implisitt kritikk av både Horns argumentasjon for nettopp statlig ansvar for de humanistiske seremoniene, men også av holdninger som blant annet ble uttrykt i forbindelse med bystyrevedtaket om bruk av Oslo rådhus. I debatten som fulgte uttalte pressesjef i HEF, Jens Brun-Pedersen følgende:

Med rimelighet kan tillatelsen til arrangering av navnefest og konfirmasjon i Oslo rådhus sees på som en kompensasjon for en offentlig favorisering av kristne.[...] Oslo rådhus er et felleseie. Utleie av Rådhuset er et knapphetsgode. Vi forstår det slik at det er derfor politikerne i Oslo har måttet foreta en prioritering.¹²²

Det er etter alt å dømme slike holdninger Lars Gule kritiserer når han slutter at humanister må arbeide for en verdipåvirkning av samfunnet ”på samme måte som kristne og muslimer gjør, men uten å kreve noen forrang. Imidlertid er det heller ikke lett for en del humanister å se at eget livssyn er et blant mange, uten krav på noen privilegert posisjon i staten.”¹²³

3.3 Har humanister behov for seremonier?

En viktig del av Human-Etisk Forbunds virksomhet er å tilby seremonier for markering av livsoverganger, og på mange måter er det nettopp gjennom seremoniene at HEFs aktivitet blir synlig for folk flest som en sentral del av praktisk humanisme. HEF har imidlertid blitt møtt av et kritisk spørsmål om hvorfor rasjonelle mennesker trenger seremonier. Tidligere generalsekretær i HEF i perioden 1993-97, Lars Gunnar Lingås, tar opp nettopp dette spørsmålet:

Når det meste i livet søkes forklart med kalde, kloke og rasjonelle svar, vil mange frykte at menneskets livsinnhold blir tomt og trist. Har det noen mening å legge blomster på en grav når den døde bare er død? Hvorfor skåle for de nygiftes lykke når man rasjonelt kan betrakte dem

¹²⁰ Gule 2008:35

¹²¹ Gule 2008:35

¹²² Fri tanke 26.08.2008

¹²³ Gule 2008:35

som to eksemplarer av arten homo sapiens som etter teorien om naturlig valg tiltrekkes seksuelt av hverandre?¹²⁴

Lingås viser i denne sammenhengen til at Max Weber mente å finne at fremveksten av den rasjonelle vitenskapen bidro til å fjerne de overnaturlige elementene i hverdagen, og som en konsekvens transformerer religion og feiring ”til den grå hverdag, med all dens traurige strid mellom motsetninger. Denne hverdagen er vår tids skjebne[...].”¹²⁵ Lingås peker imidlertid på at selv om vitenskapen har overtatt som forklaringsmodell for det rasjonelle, moderne mennesket, så kan den ikke ivareta menneskenes behov for kultur – eller behovet for å bli løftet ut av hverdagen. Lingås peker videre på at det ikke er noe som tyder på at humanister avstår fra å sende blomsterhilsener, arrangere feiringer eller gråte i gravferder.

Det er ikke slik at et rasjonelt verdensbilde står i veien for dette. Snarere vil forståelsen av det finnes en enhet – en monisme – mellom ånd og materie, kultur og natur, sjel og kropp stimulere oss til å leve ut disse sidene ved livet.¹²⁶

Slik Lingås ser det er ikke humanismen preget av en grå hverdag, men den har i stedet gjenoppdaget verdiene som ligger skjult i de ulike feiringene. Det religiøse innholdet har blitt erstattet med et nyoppdaget fokus på betydningen av mellommenneskelige relasjoner, og det er dette Lingås fremhever som kjernen i feiringene. Et sentralt poeng her er at det ikke utelukkende er det religiøse som bidrar til å skille hverdag fra fest. Lingås peker på at også estetikk, etikette og høytidstemning er sentralt – både i sekulære og religiøse seremonier.¹²⁷

Et annet argument trekkes også frem i begrunnelsen for humanistiske seremonier: I sekulære seremonier er det utelukkende den personen seremonien er til for som får oppmerksomhet. Mange humanister er kritiske til nettopp dette aspektet i religiøse/kristne seremonier, hvor også bønn, lesing av hellig tekst og lignende er en del av ritualen. Dette har blitt understreket av flere av mine informanter i forbindelse med gravferd:

[...]seremonien skal jo representere den avdøde. Det er det jeg føler mangler i en kirkelig begravelse, der er de alle så like, salmer og tekster ingen har noe forhold til osv og som ikke sier noe unikt om den avdøde.¹²⁸

I motsetning til det eg har opplevd i kyrkjelege gravferder, er den humanistiske ekte heile tida i forhold til den avdøde og pårørende sine ønske. Slik var det også i mitt tilfelle.¹²⁹

¹²⁴ Lingås 2002:128

¹²⁵ Lingås 2002:128

¹²⁶ Lingås 2002:129

¹²⁷ Lingås 2002:130

¹²⁸ Kvinnelig informant per e-post 16. oktober 2008

En humanistisk begrunnelse for seremoniene

Da HEF ble dannet var en sentral begrunnelse for å arrangere borgerlig konfirmasjon å gi ungdommen en etisk ”oppdragelse”, fri fra samtidens kristne dogmatikk. Dette er i dag et mindre pressene argument, og har aldri vært en begrunnelse for de andre humanistiske seremoniene. En annen punkt som ble vektlagt var imidlertid at ikke-religiøse familier skulle få et alternativ for markering av livsoverganger. Levi Fragell peker i artikkelen ”Hvorfor humanister bør avholde seremonier” på at behovet for et alternativ som ikke strider imot eget livssyn, er like relevant i dag som tidligere, og at dette omfatter samtlige av forbundets seremonier.¹³⁰ Selv om denne begrunnelsen av mange blir ansett som hovedbegrunnelsen for seremoniarbeidet, peker Fragell imidlertid på at forbundet i kraft av å være en livssynsorganisasjon bør ha en grundigere begrunnelse for sin virksomhet. Han trekker her frem fire aspekter som han ser som sentrale: en psykologisk, en sosialantropologisk, en ideologisk og en pragmatisk begrunnelse.

Fragells forslag til psykologisk begrunnelse fokuserer på individets selvbestemmelsesrett. Mange ønsker å markere overgangene i livet, men ikke alle føler seg komfortable med en kristen ramme rundt markeringen. Det sentrale i den psykologiske begrunnelsen er derfor å ivareta enkeltmenneskers opplevelse av livsovergangsmarkeringer, gjennom å tilby et alternativ til kirken – som av mange oppleves som feil – og i stedet gi dem et godt minne om feiringen.

Dersom vårt tilbud ikke hadde eksistert, ville noen ha valgt å gi etter for omgivelsenes tradisjonelle (kirkelige) forventninger. Andre ville avstått fra alt, med den følelse av savn og annerledeshet det måtte innebære.¹³¹

Fragell trekker i det han omtaler som en sosialantropologisk begrunnelse, inn hvor viktig tradisjon er knyttet til individets livssyklus. Gjennom livsovergangsmarkeringer bekreftes tilhørigheten til et fellesskap for ikke bare hovedpersonen, men for alle de tilstedeværende. Fragell peker på at det i ”alle kulturer” er vanlig at religion er blitt en integrert del av disse markeringene, men at dette ikke innebærer et samsvar mellom religion og slektstradisjon. På spørsmål om hvorfor humanister arrangerer seremonier når de ikke er kristne, svarer således Fragell: ”Jeg er utmeldt av kirken, men ikke av slekten.”¹³²

¹²⁹ Mannlig informant per e-post 11. november 2008

¹³⁰ Fragell 2001:45

¹³¹ Fragell 2001:46

¹³² Fragell 2001:48

Den ideologiske begrunnelsen baserer seg på oppfatningen av HEF som en livssynsorganisasjon, og humanisme som et spesifikt livssyn. Fragell viser her til diskusjonen innad i forbundet om at seremoniene bør ivaretas av det offentlige. Fragell mener som nevnt at det er utelukket at dette skal være et offentlig ansvar:

Etter min mening er fødsel, pubertet, familie-stiftelse og død så grunnleggende eksistensielle begivenheter at det vil være både meningsløst (i betydningen uten full meningsdybde) og ansvarsløst (i betydningen ansvarsfraskrivende) ikke å fremheve humanismens spesifikke forhold til den anledning som markeres. [...] En god begrunnelse for at humanistiske organisasjoner bør arrangere humanistiske seremonier er derfor vår forpliktelse til å representere det humanistiske livssyn i situasjoner hvor mennesker spør etter humanismens svar.¹³³

For HEF er et sentralt mål å svekke det nære båndet mellom statsreligionen og det HEF omtaler som offentlige kultur i Norge. Den pragmatiske begrunnelsen for humanistiske seremonier går følgelig ut på at HEF gjennom å arbeide for alternativer til kirkens ritualer, gir folk et reelt valg. Fragell ser for seg at en ytterligere satsing på seremonitilbudet vil bidra til å endre situasjonen slik den er i dag, hvor kirken har en stor andel passive medlemmer som sympatiserer med HEF, men som likevel velger å benytte de kirkelige ritualene. Fragell peker på at hvis de passive medlemmene i kirken meldte seg ut, så ville kirken miste sin posisjon og resultatet ville vært større grad av faktisk livssynslikestilling.¹³⁴

”Et selvfølgelig valg”

En ytterligere begrunnelse for de humanistiske seremoniene uttrykkes av mange medlemmer som aldri har hatt nær tilknytning til kirken: Humanistiske seremonier er for dem helt naturlig – en selvfølgelighet på linje med hvordan kirkelige seremonier er selvfølgelige for kristne. En kvinne uttrykte det slik da hun skrev til meg:

Jeg har alltid vært opptatt av seremonier og markeringer ved overganger i livet og mener at disse er viktige helt uavhengige av det livssynet man har. Det er en selvfølge for meg at jeg skal ha en ikke-religiøs gravferd når jeg ”går ut av tiden.”¹³⁵

Da jeg intervjuet et medlem i forbundet om morens død fikk jeg et lignende svar på spørsmål om hvorfor det er viktig å kunne velge humanistiske seremonier. Hans umiddelbare svar var: ”Det er ærligst.” For ham, som har vokst opp i en familie med nær tilknytning til HEF,

¹³³ Fragell 2001:51-52

¹³⁴ Fragell 2001:52

¹³⁵ Kvinnelig informant, per mail. 30. september 2008.

oppleves den kirkelige gravferden som ”traurig og feil”. Han utdypet sitt syn ytterligere: ”Alternativet er for jævlig. Det føles så tomt. Humanistisk gravferd er for den som er død. Man synger sanger for ham eller henne. Det er de etterlattes fest for den døde”. Å velge en humanistisk seremoni for morens gravferd var for ham det selvfølgelige – dette var gitt, sangvalg og lignende måtte de ta stilling til, men hvilken seremoni som skulle benyttes var selvsagt. ”Det er der [Human-Etisk Forbund] du gifter deg, konfirmerer deg, får barn og gravlegges. Dette er selvfølgelig.”¹³⁶

3.4 Gledesseremoniene

De tre gledesseremoniene, konfirmasjon, navnefest og vigsel, presenteres fra forbundets side som sentrale i forhold til ivaretagelse av tradisjon i likhet med gravferd. Å kort se på disse seremonienes innhold tydeliggjør at gravferden ikke er en løsrevet seremoni, men at alle de fire humanistiske seremoniene er nært knyttet til det HEF fremhever som et allmennmenneskelig behov for markering av livsoverganger. I folderen som deles ut i forbindelse med humanistisk konfirmasjon understrekes dette på følgende måte:

”Ungdomstiden er en overgangsfase fra barn til voksen – og mange ønsker å markere denne overgangen. Humanistisk konfirmasjon er tilbud til alle som ønsker en slik markering på et humanistisk grunnlag.”¹³⁷ Borgerlig konfirmasjon var lenge den eneste seremonien HEF tilbød og er følgelig den mest kjente av de humanistiske seremoniene på landsbasis. I 2008 valgte totalt 9891 ungdommer humanistisk konfirmasjon, noe som tegner et tydelig bilde av den enorme veksten siden det første gang ble arrangert borgerlig konfirmasjon i 1951 med 34 deltakere.

Forut for konfirmasjonsseremonien holdes et kurs for ungdommen omkring ulike etiske problemstillinger og ungdommens vilkår.¹³⁸ Humanistisk konfirmasjon kan velges av alle – uavhengig av medlemskap i forbundet eller i andre trossamfunn.¹³⁹ Det eneste kravet som legges til grunn for å velge humanistisk konfirmasjon er ”at de reglene for oppmøte og atferd som er gitt skal respekteres”.¹⁴⁰ Kurset avsluttes med en høytidlig seremoni som består

¹³⁶ Intervju med ”Kjell”, 26. september 2008.

¹³⁷ Human-Etisk Forbund: *Humanistisk konfirmasjon*. En opplysningsfolder.

¹³⁸ Temaer her er livssyn, humanisme, menneskerettigheter, rasisme, toleranse, ungdom og seksualitet, rus, kjønnsroller og ansvar for verden. Human-Etisk Forbund 30.04.2008

¹³⁹ HEF følger den livssynsmessige myndighetsalderen i Norge på 15 år, noe som i realiteten innebærer at en del av konfirmanter ikke er gamle nok til å tegne medlemskap i HEF før etter konfirmasjonen. Spørsmålet om medlemskap er også relevant i forhold til kurskostnad: Det må betales et gebyr, og dette er høyere for ikke-medlemmers barn enn dersom én eller begge foresatte er medlem i HEF. Gebyret varierer noe avhengig av hva kurset består av og hvor det holdes. Prisen ligger stort sett på 1000-1700 kr for medlemmer, og 1800-2350 kr for ikke-medlemmer. (Human-Etisk Forbund 30.04.2008)

¹⁴⁰ Human-Etisk Forbund 30.04.2008

av, i likhet med de andre humanistiske seremoniene, ulike kulturinnslag som sang, musikk, diktlesning og taler. Ut over dette blir det også delt ut kursbevis. Det er meget åpent hva som kan inkluderes i seremonien, men både i humanistisk konfirmasjon og de andre seremoniene forekommer det ikke religiøse innslag.

Det har fra kristent hold blitt kritisert at det humanistiske alternativet for markering av overgangen fra barn til voksen, valgte å benytte ordet *konfirmasjon* – ettersom dette av mange ansees som et kristent begrep. Oppfatningen om at *confirmare* i Den norske kirke i dag henspiller på en bekrefting av dåpsløftet er imidlertid feil, tvungen bekreftelse av dåpen ble avskaffet i 1912.¹⁴¹ HEF har fra begynnelsen av forstått ordet konfirmasjon i betydningen ”støtte og styrke”, og fra 1981 har dette også vært betydningen ordet har vært tillagt i DnK.¹⁴²

Ved at man velger dette ordet også for den verdslige varianten tilkjennegir man en form for kulturell tradisjonstilhørighet, om enn i endret form. Å gjenerobre og nydefinere denne allmennkulturelle og historisk eldgamle overgangsseremonien på moderne humanistisk grunnlag, er en kreativ måte å forankre seg [...] i sider ved en verdifull tradisjon og videreutvikling av en tradisjon som står i forhold til samtiden og endrede livsbetingelser.¹⁴³

Som sosiolog og rådgiver i HEF, Kjartan Selnes, påpeker så understreker navnelikheten med det kristne alternativet den underliggende kulturelle tradisjonen som videreføres.

I folderen om humanistisk navnefest heter det at formålet med feiringen ”er å markere en av livets store begivenheter med en seremoni på humanistisk grunnlag. I første rekke handler det om å feire at et barn er født og har fått sitt eget navn, en identitet og å ønske barnet velkommen til verden.”¹⁴⁴ I likhet med foldere om konfirmasjon og vielse vektlegges dermed betydningen av å markere livsoverganger i en høytidelig form. Humanistisk navnefest er et alternativ til dåpen, og ivaretar sosialt sett enkelte av de samme funksjonene: Det nye barnet ønskes velkommen i samfunnet med en markering av den lilles inntreden i verden og offentliggjøring av barnets navn – men den kristne dåpen har også andre viktige funksjoner.¹⁴⁵ Enkelte deler av norsk-luthersk tradisjon videreføres med andre ord, mens det innholdsmessige forkastes. En familie som valgte humanistisk navnefest uttrykte eksempelvis at de ikke synes at høytidlige markeringer skal være forbeholdt religiøse sammenhenger. De så på navnefesten ”som en måte å videreføre tradisjonen på”, og ikke et brudd.¹⁴⁶ En

¹⁴¹ Selnes 2001:70-72

¹⁴² Human-Etisk Forbund 29.09.2005

¹⁴³ Selnes 2001:69

¹⁴⁴ Human-Etisk Forbund 2006:4

¹⁴⁵ Lingås 2002:130

¹⁴⁶ Human-Etisk Forbund 17.04.2004

illustrasjon på at tradisjon er viktig i forbindelse med livsoverganger, er at mange velger å bruke dåpskjole i humanistisk navnefest, et plagg som tradisjonelt har vært nært knyttet til kristen symbolikk.¹⁴⁷

Humanistisk vigsel er den nyeste av seremoniene i HEF, noe som langt på vei skyldes at det har eksistert et offentlig, borgerlig vigselstilbud. Først våren 2004 fikk HEF vigselrett, og fra og med 2007 fikk de rett til å registrere partnere – lenge fantes det derfor to varianter av denne seremonien.¹⁴⁸ 1. januar 2009 ble det imidlertid innført ny ekteskapslov, og gjennom godkjenning av nye felles vielsesformular, er humanistisk vigsel i dag en felles seremoni både for tokjønnede og likekjønnede par. Humanistisk vigsel har i likhet med de andre seremoniene opplevd en økende interesse; i 2004 ble 107 par viet, mens det i 2007 hadde steget til 667.¹⁴⁹

Humanistisk vigsel er et medlemstilbud, og den eneste av forbundets seremonier som krever medlemskap fra en av partene.¹⁵⁰ Selv om det er fritt for paret å bestemme over det seremonielle innholdet i vielsen, har hovedstyret i HEF vedtatt enkelte retningslinjer for hvordan seremonien skal gjennomføres. Dette innebærer at alle innslag i seremonien skal ha en humanistisk profil uten tilknytning til andre livssyn og at seremonien utformes i samarbeid med vigsleren. Selv enkelte ikke-religiøse tradisjoner har måttet vike i den humanistiske vielsen i likestillingshensyn; faren fører ikke bruden frem, og bruden har heller aldri slør foran ansiktet.¹⁵¹

¹⁴⁷ Den norske Kirke 1996-2009

¹⁴⁸ Den første *offisielle* vielsen i HEFs regi fant sted 31. desember 2004, men humanistiske velser hadde funnet sted forut for dette også – enten ved hjelp av en dommerfullmektig, eller ved at paret først ble viet i tinghuset og seremonien avholdt senere. Lingås 2002:132-133

¹⁴⁹ Human- Etisk Forbund 05.01.2009: *Vigsel*

¹⁵⁰ Prisen for denne seremonien er 3900 kr.

¹⁵¹ Lauritsen 8. august 2008

KAPITTEL 4. GRAVFERD

4.1 Dødens plass i samfunnet

Ritualer kan sees som et forsøk på å kultivere naturen i møte med til dels dramatiske endringer.¹⁵² Ritualer sees da som en taklingsmekanisme utviklet for å håndtere store og u håndgripelige omveltninger, slik som død. Et slikt syn kan inkludere sekulære ritualer, selv om det også er nyttig å se oppslutning omkring disse i lys av samfunnsutviklingen.

Gravskikkane og synet på døden er ein viktig del av vår kultur, og speglar noko av det inste i folks førestellingsliv og trusliv. Det verkar som menneska frå dei eldste tider har hatt vanskeleg for å slå seg til ro med at døden var det endelege punktum. Dei har til alle tider kjent meir eller mindre angst for døden, og har hatt vanskeleg for å godta døden som inngangen til det store inkje.[...] Det å verne om våre nære avdøde, å vørdsle deira siste kvilestad, og vårt tilhøve til døden og dei døde i det heile, har både i heidensk og kristen tid vore ein viktig del av vår kultur. Den siste mannsalderen har dei gamle gravskikkane endra seg mykje. Vårt syn på døden og livet etter døden vil vera prega av det sekulariserte samfunnet vi lever i, og kan variere mykje meir enn før.¹⁵³

Hvordan død behandles varierer i stor grad mellom ulike kulturer, men dødens sentrale plass i samfunnet er universelt. Også norsk kultur og tradisjon har vært preget av tematikk knyttet til død. Et sentralt spørsmål her er hva som skjer når kulturen så vel som ritualene endrer seg? Hvilke deler av de gamle tradisjonene blir videreført? I det følgende vil jeg se på hvilken plass døden har i det norske samfunnet i dag, for slik å klargjøre konteksten det humanistiske gravferdsalternativet befinner seg innenfor.

Døden: et moderne tabu?

I det klassiske verket *The Hour of Our Death* hevder den anerkjente franske historikeren Philippe Ariès at døden i vår tid har blitt noe forbudt; et tabu man helst ikke forholder seg til.¹⁵⁴ En vanlig tolkning basert på Ariès arbeid har vært at dagens moderne mennesker har blitt fremmedgjort fra den ”naturlige døden”. Forskningen har gått ut i fra at døden tidligere var noe man var vant til, den var en naturlig del av dagliglivets gang. En videre følge av urbanisering, industrialisering og begravellesbyråenes fremvekst har fremmedgjort vårt forhold til døden. Sosiologen Olaf Aagedal hevder imidlertid i artikkelsamlingen *Døden på norsk* at fokuset på at døden tidligere var naturlig er en avsporing: ”Det finnes ikkje noko

¹⁵² Bell 1997:94

¹⁵³ Hovdhaugen 1981:7

¹⁵⁴ Aries 1983

naturleg forhold til døden, mennesket sitt forhold til døden er og må være kulturbestemt. Vårt forhold til døden er ikkje naturleg, men kulturleg.”¹⁵⁵ Å dø er en naturprosess, men vissheten om at man en dag skal dø er med oss livet igjennom og de taklingsmønstrene og ritualene som utvikles for å kunne leve med denne kunnskapen er kultur.¹⁵⁶

Selv om døden i ”gamle dager” ikke var så naturlig som enkelte har sett for seg, er det likevel klart at dødens plass i samfunnet har endret seg: Levealderen var tidligere lavere enn i dag og samfunnet mindre spesialisert, noe som bidro til at dødsfall måtte håndteres av omgivelsene og dermed ble en del av de flestes erfaringsgrunnlag.¹⁵⁷ I dagens samfunn er imidlertid levealderen høyere og det er etablert egne institusjoner og profesjoner for å hankses med døden, noe som har atskilt døden fra hverdagslivet. Dette har bidratt til at mennesker i dag i liten grad kjenner til praksis omkring død og gravferd, og støtter seg mer til begravellesbyråer og andre ”eksperter”. Kommunikasjon omkring død preges i dag av en stadig økende grad av omskriving og ufarliggjøring. Professor i fagdidaktikk Geirr Wiggen viser i boken *Quando Corpus Morietur. Dødsannonser i Norge gjennom det 20. hundreåret* hvordan ordforrådet vi bruker for å kommunisere død blir mer utydelig. Dette skjer samtidig som bruken av eufemismer øker, denne utviklingen bidrar til å fjerne oss fra døden, noe som tydeliggjøres spesielt i forhold til ordvalg i dødsannonser.¹⁵⁸ Paradoksalt nok er døden i dag på en og samme tid både privatisert og profesjonalisert: Fremveksten av profesjoner som håndterer dødsfall innebærer en større mulighet for å holde dødsfallet innen familien enn tidligere.¹⁵⁹

Fremstilling av død som et moderne tabu møter imidlertid motstand fra enkelte forskere: Cora Aleksa Døving viser til egen erfaring fra forskning omkring død i hovedfagsoppgaven *Gravferd – en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*, hvor hun konkluderer: ”[D]øden er ikke et tabu. Tabubegrepet er i dødsforskningen forvekslet med manglende kunnskap om og fora for [å diskutere] dødsrelaterte tema.”¹⁶⁰ Geirr Wiggen viser til lignende erfaring i forbindelse med utgivelsen av sin bok:

¹⁵⁵ Agedal 1994:10

¹⁵⁶ Agedal 1994:10

¹⁵⁷ Agedal 1994:15

¹⁵⁸ Wiggen 2000

¹⁵⁹ Agedal 1994:15

¹⁶⁰ Døving 1995:39

Jeg merker på reaksjonene boka har fått at døden er et tema en snakker lite om, men som mange tenker på. En dag brukte jeg 25 minutter mellom to bygninger på Blindern. Folk som hadde lest om boka stoppet meg for å si de likte idéen og samtidig fortelle sin egne historie.¹⁶¹

Både Døving og Wiggen hevder at død ikke er et moderne tabu, men peker isteden på at dagens kommunikasjon omkring død er et resultat av manglende fora for temaer som omhandler død. Her ligger det implisitt en oppfatning om at døden ikke er et forbudt og skremmende tema, men at man i stedet mangler kunnskapen om hvorledes man skal snakke om dette, i tillegg til åpenhet og aksept for å bringe temaet på bane.

Et paradoks ved hvordan død kommuniseres i dag er imidlertid dikotomien ”de andres død” og ”egen død”. Man snakker ikke gjerne om sin egen død, og i mange tilfeller oppleves det som et vanskelig og uttilgjengelig tema å skulle snakke om dødsfallet til noen man står nær. I møte med død i nyhetssendinger og i avisenes forsideoppslag forblir derimot mange forholdsvis uberørte: Den offentlige død blir nærmest overtynlig, samtidig som våre nærmeste ”sovner stille inn”. Professor i etnologi Nils-Arvid Bringéus peker på det paradoksale i uvilligheten rundt å snakke om egen død: ”Vi talar inte gärna om döden trots att döden är det alla vi människor har gemensamt.”¹⁶²

I likhet med at døden privatiseres, privatiseres i stor grad også religionens plass i samfunnet. Man kunne kanskje anta at dette innebar at oppslutningen rundt ritualer også var nedadgående, men slik er det ikke. Dette tydeliggjøres blant annet gjennom den store oppslutningen ritualer og markeringer av livsoverganger opplever i dag. Humanistisk gravferd er dermed en seremoni som befinner seg i en dynamisk og stadig endrende kontekst.

”Det som er vanlig...”

I dag er det profesjoner som ivaretar de praktiske sidene ved gjennomføring av en gravferd, og mange pårørende har svært lite kjennskap til dette. Å skulle arrangere en gravferd medfører i mange tilfeller usikkerhet, og mange pårørende er særlig opptatt av å ikke velge feil i forhold til hva som er *vanlig*. Dette har blitt trukket frem både av Human-Etisk Forbund,¹⁶³ Cora Alexa Døving og begravellesbyråer jeg har vært i kontakt med. Døving uttrykker det på følgende måte:

Til tross for usikkerhet omkring hva ordene ”tradisjon” og ”ære” egentlig innebærer, er det disse begrepene pårørende vil at produktet og tjenestene de kjøper av begravellesbyrået skal

¹⁶¹ Universitas 27.12.2000

¹⁶² Bringéus 2006:108

¹⁶³ Håndbok for gravferdstalere kap 1, s 23.

kunne karakteriseres med. *Vi vil ha det som er vanlig* er den vanlige responsen fra de pårørende under konferansen med et begravelsesbyrå.¹⁶⁴

I møte med begravelsesbyrået har de pårørende en forventning om at byråenes gravferdskonsulenter skal sørge for en korrekt gjennomføring av gravferden, hvor ”korrekt” i stor grad dreier seg om tradisjonsbevarende.¹⁶⁵ Vinjar Tufte, seremonirådgiver i HEF, har også fortalt om denne typen forventninger fra de pårørende i møte med gravferdstaleren. De pårørende er ofte usikre på hva som er mulig, og ønsker i mange tilfeller å ikke gå utenfor grensene for hva som regnes som normalt.¹⁶⁶ Humanistisk gravferd inneholder således mange innslag som i norsk tradisjon har vært vanlig i gravferd. Seremonisjef i HEF, Yngvild Kvaale, forklarte dette slik:

Det er langt på vei felles hva folk i Norge, enten de tilhører det ene eller det andre, oppfatter som høytid. Det samme gjelder hva som er verdig. Dette fører til at rammen rundt ofte blir veldig lik uansett hva du lager. Det er vanskelig å få noe gjennomslag hvis du skal endre både form og innhold samtidig. Formen blir dermed ofte mye av det samme[...]. Men måten en gjør dette på er jo veldig forskjellig fordi vi ikke benytter oss av ukjente faktorer.¹⁶⁷

På mange måter bestemmes altså rammene omkring humanistisk gravferd av norsk tradisjon knyttet til død, selv om *mulighetene* for hva som kan inkluderes av innslag er relativt ubegrensede. Muligheten til å sette et personlig preg på seremonien benyttes imidlertid i svært liten grad i humanistisk gravferd, og det kan synes som en del av forklaring på dette kan være at bare det å velge en alternativ seremoni i seg selv er et relativt stort brudd med norsk gravferdstradisjon.

4.2 Offentlige bestemmelser omkring gravferd

Det finnes i dag ingen lov som regulerer de seremonielle sidene ved en gravferd, dette regnes som en privatsak. I Kong Christian V's Norske Lov fra 1687 het det imidlertid at: ”Præsterne skulde kaste Jord på de Døde”. Dette innebar i praksis at det var lovbestemt at statskirkemedlemmer skulle begraves i henhold til kirkens gravferdsliturgi. Denne bestemmelsen ble imidlertid opphevet i 1969, noe som innebar full valgfrihet i forhold til gravferdsseremoni, uavhengig av medlemskap i statskirken.¹⁶⁸ Den eneste forutsetningen tilknyttet det seremonielle innholdet fra det offentlige side er et rundskriv fra

¹⁶⁴ Døving 1995:51

¹⁶⁵ Døving 1995:51

¹⁶⁶ Tufte 27. mars 2008

¹⁶⁷ Kvaale 6. februar 2008

¹⁶⁸ Knutsen 2006:454

Justisdepartementet (1969) om at seremonien skal foregå i ”sømmelige former”.¹⁶⁹ Dette refereres av diverse begravelsesbyråer i informasjonsfoldere om gravferd, og er etter alt å dømme i stor grad knyttet til tradisjon og respekt og ikke et påbud som vektlegges i særlig grad av det offentlige. HEF har imidlertid, i likhet med andre tros- og livssynssamfunn, bestemmelser knyttet til innhold i gravferds-seremonien.¹⁷⁰

Når det gjelder de praktiske sidene ved en gravferd regnes dette som en offentlig sak og reguleres i dag av gravferdsloven. Gravferdsloven omhandler bestemmelser knyttet til kirkegårder og krematorier, gravferdsretten, kremasjon, feste av grav og forvaltning. I det følgende vil jeg komme nærmere inn på de mest sentrale bestemmelsene knyttet til gravferd i gravferdsloven.

Gravferdsrett og gravlegging

Det seremonielle innholdet i en gravferd blir som nevnt ikke regulert av lovbestemmelser, derimot angir gravferdsloven *hvem* som har rett til å sørge for gravferden. Dersom noe annet ikke er avtalt, er det avdødes nærmeste pårørende som har retten til å sørge for gravferden. Etter gravferdsloven § 9 er rekkefølgen på de nærmeste etterlatte som følger:

ektefelle, barn, foreldre, barnebarn, besteforeldre, søsken, søskens barn og foreldres søsken. Ektefelles rett [...] gjelder likevel ikke dersom ektefellene på tidspunktet for dødsfallet var separert ved dom eller bevilling. Ektefelles rett etter denne bestemmelsen gjelder tilsvarende for person som levde i ekteskaplignende eller partnerskaplignende samboerskap med avdøde da dødsfallet fant sted.¹⁷¹

Gravferdsretten innebærer ivaretagelse av formalitetene omkring dødsfallet, avholdelse av seremoni og vedlikehold av gravstedet. Dette er imidlertid kun en rettighet, ingen plikt, og hvis ingen benytter denne, tilfaller ansvaret kommunen.¹⁷²

Dersom man ønsker at en annen skal få gravferdsretten enn hva den juridiske rekkefølgen tilsier, kan man fastsette dette i en skriftlig erklæring. Human-Etisk Forbund har laget et skjema med hvor man kan spesifisere ønsker knyttet til gravferden, kalt *Min siste vilje*. Her kan man bestemme blant annet hvem gravferdsretten skal tilfalle, samt komme med ønsker knyttet til symbol i dødsannonsen, kremasjon eller kistegrav, dikt- og sangvalg og lignende.¹⁷³ Slike skjemaer finnes også hos de aller fleste begravelsesbyråer. Det er vanskelig

¹⁶⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 5

¹⁷⁰ Dette kommer jeg nærmere inn på i delkapittel 5.4 Kulturinnslag.

¹⁷¹ Gravferdsloven § 9

¹⁷² Gravferdsloven § 9

¹⁷³ Human-Etisk Forbund 07.02.2004

å si noe om i hvilken grad slike skjemaer benyttes, men både HEF og begravelsesbyråene oppfordrer til en slik praksis, ettersom et slikt skjema vil kunne spare de pårørende for usikkerhet i planleggingen av gravferden. Den som har gravferdsretten er imidlertid ikke pliktig til å følge ønsker uttrykt i et slikt dokument, selv om det oppfordres sterkt til å respektere den avdødes ønsker av både HEF og begravelsesbyråer.¹⁷⁴

Det er lovpålagt at gravlegging eller kremasjon skal finne sted innen åtte dager, mens nedsetting av urne skal skje senest seks måneder etter dødsfallet.¹⁷⁵ I gravferdsloven § 1 heter det at gravlegging av kiste eller urne skal skje på offentlig gravlund, unntak fra denne reglen kan imidlertid forekomme hvis det er offentlig interesse knyttet til avdøde, eller ved askespredning. Tidligere var det krav om at avdøde før sin død hadde søkt fylkesmannen om tillatelse til askespredning, mens det i dag også kan gis en slik tillatelse til de pårørende hvis disse kan bekrefte at avdøde ønsket askespredning.¹⁷⁶ Selv om avdøde har fått godkjent sin søknad om askespredning, er det den som sitter med gravferdsretten som tar den endelige avgjørelsen om hvorvidt dette skal gjennomføres. Et argument som kan virke tungt mot å etterkomme et slikt ønske, er de pårørendes behov for å ha en grav å gå til. Det oppfordres likevel fra HEF sin side til å etterkomme den avdødes ønsker, så fremt det er praktisk mulig innenfor gravferdens rammer.¹⁷⁷

Gravferdsforvaltning

Frem til 1997 fulgte det av *Lov om Kirker og Kirkegårder* av 1897 at driften av kirkegårder var et kommunalt ansvar. Denne ordningen medførte imidlertid uklare ansvarsforhold mellom kirke og kommune ettersom kirken ivaretok den delen av arbeidet som foregikk på frivillig basis, mens kommunen stod som arbeidsgiver i lønnede forhold.¹⁷⁸ I 1982 oppnevnte regjeringen et utvalg for å utrede spørsmål om endringer i kirkeloven. Kirkelovsutvalget gikk i sin innstilling i 1989 inn for en fri og selvstendig kirke. Utvalget anså videre gravlundene som et allment interesseområde og på bakgrunn av dette foreslo de kommunal forvaltning av gravlundene.¹⁷⁹ Innstillingen ble sendt ut på høring i 1989-90. De store kommunene, Human-Etisk Forbund og Norges Frikirkeråd gikk inn for en kommunal løsning. Imidlertid ønsket et flertall på 55 prosent at forvaltningen ble lagt til Den norske kirke, mens 45 prosent ville at

¹⁷⁴ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap 2, s 5

¹⁷⁵ Gravferdsloven § 12

¹⁷⁶ Gravferdsloven § 20

¹⁷⁷ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap 3, s 6

¹⁷⁸ Stat-kirke-utvalget 2006:7.2

¹⁷⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap 4, s 3

kommunen tok ansvaret.¹⁸⁰ Resultatet ble at Stortinget vedtok at gravferdsforvaltningen skulle ivaretas av Kirkelig fellelsråd, og den nåværende gravferdsloven trådte i kraft 1. januar 1997. Begrunnelsen for at gravferdsforvaltningen tilfalt kirken var ”den århundrelange tradisjonen med nære bånd mellom forvaltningen av kirkegården og kirken for øvrig”.¹⁸¹ Mindretallet ønsket imidlertid kommunal forvaltning og understreket at hensynet til personer som tilhører andre tros- og livssynssamfunn også må ivaretas. Det ble også foreslått å ta i bruk den livssynsnøytrale termen ”gravlund” i stedet for ”kirkegård”,¹⁸² dette har imidlertid ikke blitt endret i lovteksten. Unntaksvis kan gravferdsforvaltningen overføres til kommunen etter en avtale med Kirkelig fellelsråd.

Fra Human-Etisk Forbund sin side møtes dagens forvaltningspraksis med sterk kritikk, ettersom HEF oppfatter at gravferdsforvaltning burde være et offentlig ansvar. Et annet aspekt ved at Dnk forvalter gravlundene som forbundet peker på som problematisk, er at ”det er et element av uverdighet i dette at vår egen død skal forvaltes av et særskilt trossamfunn som vi ikke har noe personlig forhold til”. I *Lov om trdomssamfunn og ymist anna* av 1969 § 18 heter det imidlertid at trossamfunn utenfor Den norske kirke har rett til å anlegge egne gravlunder. Dette er en rett som i praksis benyttes i svært liten grad. I *Håndbok for gravferdstalere* omtales denne lovteksten på følgende måte:

Det må antas at Human-Etisk Forbund i prinsippet har samme rett til egen gravlund som trossamfunnene [...]. Dette vil imidlertid innebære en nesten umulig praktisk og økonomisk utfordring. Forbundet har gått inn for at våre offentlige gravlunder fortsatt skal være felles for alle, men underlagt kommunen, ikke kirken.¹⁸³

HEFs tilnærming til spørsmålet omkring gravferdsforvaltning er imidlertid først og fremst basert på prinsippet om at dette bør være et offentlig ansvar, og at pårørende bør spares for å måtte ta kontakt med et trossamfunn de ikke er medlem av i prosessen med å gravlegge sine nærmeste. Forbundets syn på hvorvidt det i praksis byr på problemer å gravlegges i vigslet jord varierer imidlertid. I de ulike intervjuene jeg har hatt både med gravferdstalere og medlemmer i forbundet, har det vært høyst varierende i hvilken grad spørsmålet om gravlund har vært sentralt. Enkelte har pekt på prinsippet med at statskirken forvalter gravlundene, men har ikke hatt motforestillinger mot å bli gravlagt i vigslet jord. Andre har derimot ønsket egne deler av gravlundene for humanister, slik man eksempelvis kan finne i Danmark. Andre igjen

¹⁸⁰ Stat-kirke-utvalget 2006:7.2

¹⁸¹ Stat-kirke-utvalget 2006:7.2

¹⁸² Stat-kirke-utvalget 2006:7.2

¹⁸³ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap 3, s 6

har i liten grad tatt stilling til denne problemstillingen overhode. At det først og fremst er prinsippet om det offentliges ansvar for forvaltningen, ble eksempelvis understreket av informasjonssjef i HEF Jens Brun Pedersen i forbindelse med at deler av kirkegården på Stokknes i Sogn og Fjordane ble avvigslet sommeren 2007.¹⁸⁴ Brun Pedersen understreket i denne sammenheng at gravlundene bør forvaltes kommunalt og ikke av kirken, og at:

Det er veldig omsorgsfullt av presten å tenke slik, men dette er en banehalvdel som vi trygt overlater til de religiøse. Vi driver ikke med besvergelses, og vi ser på vigsling som en form for overtro. Om vi ligger i et vigslet eller avvigslet hjørne av en kirkegård spiller ingen rolle. Ergo vil vi ikke kreve noen avvigsling [...]. Siden vi alle har en lei tendens til å dø, uavhengig av tro og overbevisning, synes jeg en kirkegård skal ha en gravlund for alle mennesker. Der må vi kunne ligge ved siden av hverandre uansett, og religiøse mennesker må få lov til å vigsle gravstedet så mye de vil. Den type magi tilhører ikke vår verden, så det vil være like overtroisk av oss å kreve avvigsling.¹⁸⁵

4.3 HEF som reelt alternativ. Begravelsesbyråenes kjennskap til humanistisk gravferd.

I motsetning til de andre humanistiske seremoniene tar ikke brukerne direkte kontakt med HEF når en gravferd skal planlegges. De pårørende tar i stedet gjerne først kontakt med et begravelsesbyrå, som videreformidler kontakt med forbundet. Det er dermed rimelig å anta at begravelsesbyråene virker inn på valgene de pårørende gjør i forhold til organiseringen av en gravferd. I konsultasjonen med et byrå tas det avgjørelser omkring de praktiske sidene ved gravferden, men det tas også avgjørelser omkring seremoniens innhold. Etter den første konsultasjonen med byrådet formidles kontakt med HEF som finner en gravferdstaler som kan stille opp, og som deretter kontakter familien for å tilby sin bistand.¹⁸⁶ Etersom begravelsesbyråene har en sentral stilling i gjennomføring og utforming av en gravferdsseremoni, er det interessant å se på i hvilken grad humanistisk gravferd presenteres som et reelt alternativ til den kirkelige. Det er også interessant å se på hvordan dette gjøres og i hvilken grad begravelsesbyråene har kjennskap til hva HEF anser som akseptabelt innhold i en humanistisk gravferd. En gravferdstaler opplevde eksempelvis ved en anledning at et byrå

¹⁸⁴ Deler av kirkegården på Stokknes ble sommeren 2007 avvigslet. Dette er første gang at en kirkegård som er i bruk blir avvigslet. Bakgrunnen for avvigslingen var ifølge prost Rolf Schanke at kirken forvalter gravplassen for alle som bor i kommunen, og avvigslingen ble gjort av hensyn til minoritetene. Dette ble gjort på initiativ fra Eid sogneråd.

Vårt Land 24.05.2007.

¹⁸⁵ Vårt Land 24.05.2007

¹⁸⁶ Tufte i e-post 9. april 2008

hadde ført opp *Eg ser* som et alternativ i sitt standardoppsett til en humanistisk gravferd.¹⁸⁷ Dette er en sang som mange i HEF har sterke motforestillinger til at brukes, noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

Undersøkelsene rundt begravelsesbyråenes kjennskap til HEF har blitt gjort med utgangspunkt i byråene som virker i Oslo og omegn.¹⁸⁸ Jeg har besøkt hjemmesidene deres for å få et innblikk i hva slags informasjon de tilbyr og hvordan de ulike mulighetene rundt valg av seremonier uttrykkes. Videre har jeg intervjuet to gravferdskonsulenter hos Nordstrand-Wang og T. S. Jacobsen; to relativt store byråer med flere filialer i Oslo og omegn. Begge byråene har lang historie; Nordstrand-Wang ble stiftet i 1877, mens T. S. Jacobsen ble startet i 1902. De to byråene har likevel relativt ulik profil: T. S. Jacobsen kan synes som et mer nyskapende byrå med et noe mer moderne tilbud i kisteutvalg og annen estetikk, mens Nordstrand-Wang kan oppfattes som mer tradisjonelle, selv om sistnevnte i 2008 oppdaterte og redesignet både nettsider og materiale.¹⁸⁹

Begrepsforvirring

Når det gjelder det humanistiske gravferdsalternativet hersker det en begrepsforvirring rundt begrepene borgerlig/humanistisk, og *hva* som ligger i disse. Dette gjelder både mange pårørende, men også hos begravelsesbyråene. Denne forvirring kan tilskrives flere faktorer: Vedtaket på HEFs landsmøte i 2005 hvor seremoniene skiftet navn fra borgerlig til humanistisk, er et vedtak som i liten grad er kjent utenfor forbundet. Videre var borgerlig konfirmasjon lenge den seremonien mange utenfor forbundet kjente til, og til en viss grad har denne blitt oppfattet som et offentlig og livssynsua hengig tilbud på linje med borgerlig vielse. I praksis kommer begrepsforvirringen til uttrykk ved at *borgerlig gravferd* fremdeles er den betegnelsen mange begravelsesbyråer benytter. På begravelsesbyrået Fonus sine nettsider sidestilles imidlertid *borgerlig* også med et tredje begrep: *Human-Etisk gravferdsseremoni*,¹⁹⁰ noe som ytterligere understreker uklarheten i begrepsbruken.

I samtale med en gravferdskonsulent ble usikkerheten rundt begrepsbruken tydelig illustrert: I starten av samtalen refererte han kun til *borgerlig* gravferd, men utover benyttet han både begrepet *humanistisk*, så vel som *human-etisk*. Dette skyldtes etter alt å dømme flere ting: Materialet han hadde fra HEF var fra før navneendringen fant sted og benyttet dermed

¹⁸⁷ Intervju med gravferdstaler "Patrick" 16.april 2008

¹⁸⁸ På nettportalen *OsloSurf – Det skjer i Oslo* listes det opp totalt 20 byråer i Oslo; av disse har 12 hjemmesider på nett. Jeg har undersøkt byråenes hjemmesider, og gjort et utvalg på seks byråer hvis nettsider jeg ser som representative.

¹⁸⁹ Nordstrand-Wang 2008 & T. S. Jacobsen 2008

¹⁹⁰ Fonusnet.no 2008: Seremonien

betegnelsen *borgerlig*. Videre er det rimelig å anta at han ble påvirket av at jeg konsekvent brukte begrepet *humanistisk*, men han forble usikker på om det var *humanistisk* eller *human-etisk* som var korrekt.¹⁹¹

Et ytterligere aspekt som kan antas å skape forvirring om de ulike begrepene, er at begravelserbyrået T. S. Jacobsen tilbyr et tredje alternativ, som omtales både som *borgerlig* og *privat* seremoni: Dette er et uavhengig tilbud fra byrået om en seremoni enten fullstendig fri for religiøse innslag, eller med de religiøse innslagene de pårørende måtte ønske.¹⁹² Dette tilbudet er rettet mot mennesker som er ”mellom livssyn” og som ønsker ulike religiøse innslag, men uten en bestemt religiøs ramme. Tilbudet kan således benyttes av ”multireligiøse” familier som ønsker elementer fra flere forskjellige religioner.¹⁹³

Det er rimelig å anta at et slikt tilbud, ved at det av enkelte omtales som en *borgerlig* seremoni, vil kunne føre til en større sammenblanding av alternativene – og seremonienes tilhørighet. For å unngå ytterligere begrepsforvirring velger jeg å benytte meg av begrepene *humanistisk gravferd*¹⁹⁴ i omtale av Human-Etisk Forbunds seremonitilbud, mens tilbudet om ikke-religiøse seremonier iscenesatt av et begravelserbyrå omtales som *privat seremoni*.

Humanistisk gravferd som et alternativ

Det er stor variasjon i utforming og innhold på hjemmesidene til de ulike begravelserbyråene: Enkelte er nøye designet og utformet for å passe dagens estetikk,¹⁹⁵ andre utnytter mulighetene internett tilbyr til det fulle og tilbyr planleggingen av hele gravferden online,¹⁹⁶ mens andre igjen er meget enkle og fungerer mest som et visittkort; det blir oppgitt kontaktinformasjon, men ikke så veldig mye mer.¹⁹⁷ To ting går imidlertid igjen på de ulike sidene; byråenes funksjon som terapeutisk støttespiller, samtidig som det forsikres om at tjenesten ikke vil bli alt for kostbar. Selv om begravelserbyråene selger en vare, strekker de seg langt for å understreke det medmenneskelige aspektet på sine sider:

¹⁹¹ Intervju med gravferdskonsulent Nordstrand-Wang 29. august 2008.

¹⁹² Denne formen for gravferdsseremonier tilbys foreløpig kun av T. S. Jacobsen og det svenske moderselskapet Fonus i Norge. I Sverige er dette et etablert tilbud.

¹⁹³ Intervju med gravferdskonsulent, T. S. Jacobsen 3. september.

¹⁹⁴ I omtale av egen praksis omtaler HEF *Humanistisk gravferd* med stor H, og setter således et skille mellom *humanistiske gravferd* med liten h. *Humanistisk gravferd* forstås i HEF som de gravferdene hvor HEF deltar med en representant (gravferdstaler), mens *humanistisk gravferd* er en gravferd hvor familien selv skaffer taler, men som likevel fremmer de humanistiske verdiene. Dette skillet gjør ikke jeg i denne oppgaven, ettersom det utelukkende er de gravferdene hvor HEF stiller med en representant som blir omtalt.

¹⁹⁵ Jølstad begravelserbyrå 2008

¹⁹⁶ Fonusnet.no 2006

¹⁹⁷ M. Jacobsens EFTF. AS Begravelserbyrå 2008

Det finnes bare en av hver. Når noen dør lever minnene videre. Minner om en personlighet, et sinn, en karakter. T.S. Jacobsen begravelsesbyrå hjelper familien å utforme en individuelt tilpasset seremoni. En verdig avskjed som også blir et verdifullt minne¹⁹⁸.

Vi ønsker først og fremst å yte god service og kompetanse, men gravferd vil også bety kostnader. Ordet "enkel" gravferd kan redusere kostnadene, uten at det skal gå ut over den verdighet man ønsker for den som har gått bort. Ordet "enkel" kan også bety at svært få mennesker vil være tilstede i seremonien, og at behovet for et stort kapell, ekstra blomster,- annonse,- sang eller solospill ikke er aktuelt. Uansett finner vi gode løsninger som de pårørende skal være fortrolig med. Enkelhet er også verdighet¹⁹⁹.

Det er videre svært varierende i hvilken grad selve seremonien omtales og hvordan de ulike alternativene presenteres. Enkelte byråer nøyer seg med å lenke til de ulike organisasjonene: HEF nevnes kun som et alternativ ved at hjemmesiden deres er oppført, dette gjelder imidlertid det kirkelige alternativet også. En tendens er imidlertid at begravelsesbyråene med utfyllende hjemmesider også har mer utfyllende informasjon om humanistisk gravferd. Fonus begravelsesbyrå tilbyr eksempelvis å bestille hele begravelsen på nett, noe som fordrer en informativ hjemmeside. Den norske kirkes ritual er det første som presenteres på hjemmesiden, men det klargjøres også muligheten for andre seremonier. Når du går i gang med prosessen med å bestille heter det:

Hvilket rituale skal benyttes i gravferdsseremonien? Vårt lokale Fonus-kontor vil ta opp dette spørsmålet når du har sendt inn planleggingen til oss. Ritualet kan være i samsvar med de enkelte tros- og livssynssamfunns retningslinjer, eller du kan utforme et privat rituale.²⁰⁰

Fonus har også en egen side med "vanlig stilte spørsmål" hvor det informeres om hvem som har lov til å holde talen i borgelig gravferd:

Det finnes ikke noen formelle krav for hva slags innhold (rituale) det skal være i en Borgelig gravferdsseremoni. Det kan være en av de pårørende, en venn eller annen person som holder talen. Human Etisk Forbund har egne talere. Først og fremst for egne medlemmer, men de vil også kunne forespørres av andre. Det er opp til de pårørende å bestemme seremoniens utforming og innhold.²⁰¹

¹⁹⁸ T. S. Jacobsen 2008

¹⁹⁹ Stovner begravelsesbyrå AS 2008: Om økonomi

²⁰⁰ Fonusnet.no 2006: Seremonien

²⁰¹ Fonusnet.no 2006: Vanlig stilte spørsmål

Fonus sin hjemmeside inneholder også en link til heftet *Respekt og hensyn* hvor HEF omtales,²⁰² hvor det også finnes forslag til oppsett i en humanistisk begravelse.²⁰³ Jølstad begravellesbyrå har på lignende vis et foreslått standardoppsett, for å illustrere gangen i en humanistisk gravferd:

Inngangsmusikk
Klokkeringing
Musikk/solosang/unison sang
Minneord
Kransepålegg
Tale
Musikk/solosang/unison sang
Opplesning (passende dikt e.l.)
Senking (i krematoriet)
Musikk/solosang/unison sang
(Kisten bæres ut når seremonien ikke finner sted i krematoriet.)²⁰⁴

Jølstad understreker videre på sine sider at HEF i likhet med statskirken, har rammer for gjennomføring av en humanistisk gravferdsseremoni. Hovedfokuset på Jølstad sine sider er likevel muligheten til å gjøre gravferden personlig.²⁰⁵ Dette er noe som går igjen på flere av byråenes sider, og enkelte går langt i å understreke dette:

Om familien har andre ønsker, bistår vi selvfølgelig i planleggingen og gjennomføringen av dette. Det kan være like riktig å holde seremonien i egen bolig, på fjellet, på hytta eller andre steder avdøde eller de pårørende er knyttet til. Det er få formelle begrensninger for hvor og hvordan seremonien kan foregå.²⁰⁶

Flere av begravellesbyråene har på sine sider oversikt over passende sanger, men det klargjøres ikke nærmere om dette er sanger/salmer som vil kunne benyttes i det kirkelige eller humanistiske alternativet.²⁰⁷ Det er begrensninger både i humanistisk og kirkelig gravferd når det gjelder hva som tillates, selv om praksis her kan variere.²⁰⁸

En gravferdskonsulent opplevde at HEFs praksis omkring hvilke type innslag de godtar har blitt strengere, men pekte på at når det gjelder hva som er ønskelig og ikke fra HEF

²⁰² Fonus 2005

²⁰³ Fonusnet.no 2006: Seremonien, les mer

²⁰⁴ Jølstad 2008: Tanker om gjennomføring av gravferd

²⁰⁵ Jølstad 2008: Om å påvirke sin egen gravferd

²⁰⁶ T. S. Jacobsen 2008: Sted/Lokale

²⁰⁷ T. S. Jacobsen 2008: Musikk

²⁰⁸ Praksis i humanistisk gravferd vil jeg komme tilbake til i delkapittel 5.4 Kulturinnslag

sin side av innhold, så ”er det jo egentlig sånn at det du ikke kan ha, er det du allerede har valgt bort når du valgte en slik seremoni.”²⁰⁹ Både gravferdskonsulenten fra Nordstrand-Wang og fra T. S. Jacobsen opplevde på den andre side, at pårørendes generelle kjennskap til humanistisk gravferd er dårlig; unntaket er om de pårørende selv er medlemmer i HEF eller har benyttet humanistiske seremonier i forbindelse med markeringen av andre livsoverganger tidligere.²¹⁰

Privat seremoni – et tredje alternativ

I Norge tilbys *privat seremoni* i dag kun av begravelsesbyråene T. S. Jacobsen og Fonus. Foreløpig er det kun to gravferdskonsulenter som har blitt kurset i seremoniledelse på helgekurs i Sverige. Dette er i liten grad et kjent eller etablert alternativ i Norge, men en gravferdskonsulent hos T. S. Jacobsen anslo at kollegaen som utførte slike oppdrag hos Fonus i løpet av det siste året har medvirket ved om lag 25 seremonier.²¹¹ Det finnes imidlertid lite informasjon på hjemmesidene til Fonus og T. S. Jacobsen om dette tilbudet, de pårørende informeres isteden om dette når de kontakter byrået.²¹²

På Fonus sine svenske nettsider presenteres derimot det som der omtales som *borgerlig begravning* som et tydelig alternativ. I denne sammenheng skiller Sverige seg fra Norge særlig på et sentralt punkt: Etter at den svenske statskirken ble avskaffet i år 2000 er det kun de som aktivt går inn for å være medlemmer i Svenska kyrkan som kan benytte seg av deres seremonitilbud.²¹³ Det finnes også et humanistisk gravferdsalternativ i Sverige, men dette er i likhet med i Norge et ikke-religiøst tilbud uten aksept for religiøse symboler. *Borgerlig begravning* derimot blir fremstilt som et fullstendig løstrevet ritual, og på de svenske Fonus sidene heter det blant annet:

En borgerlig begravning styrs inte av någon ritual eller några "måsten", till skillnad från den kyrkliga ceremonin som följer en viss ordning. Ceremonin kan vara helt fri från religiösa inslag (konfessionslös) eller innehålla t.ex. psalmsång. [...]

En borgerlig begravning kan spegla de närståendes minnesbilder av den avlidne och ge möjlighet till ett personligt avsked. Det är inte ovanligt att innehållet baseras på ett visst tema. Livsåskådning, intressen, viktiga händelser och naturen är exempel på sådana teman.

Musikstycken, solosånger och dikter väljs i enlighet med temat och knyter an till den avlidnes

²⁰⁹ Intervju med gravferdskonsulent, T. S. Jacobsen, 3. september 2008

²¹⁰ Intervju med gravferdskonsulenter, Nordstrand-Wang 29. august og T. S. Jacobsen 3. september 2008.

²¹¹ Intervju med gravferdskonsulent, T. S. Jacobsen, 3. september 2008

²¹² Intervju med gravferdskonsulent, T. S. Jacobsen, 3. september 2008

²¹³ Fonus – Vi finns, om du behöver oss: 2008

liv och intressen. Du kan också dekorera runt och på kistan med passande blommor och personliga föremål.²¹⁴

Det er det avdøde individ som står i sentrum, og det står de pårørende helt fritt å skape en seremoni basert på deres private minner.

I Norge er ikke dette et tilbud med stor oppslutning, men det er rimelig å anta at dette er noe som vil kunne bli mer etterspurt etter hvert som alternativet blir kjent og flere begravellesbyråer tilbyr dette. Ved et eventuelt skille mellom kirke og stat også i Norge, vil et slikt tilbud bli ytterligere aktuelt. Det er videre rimelig å anta at fremveksten av et tredje alternativ hvor de pårørende står helt fritt til å bestemme form og innhold, kan bidra til å understreke humanistisk gravferd som et spesifikt livssynstilbud.

HEF og begravellesbyråene

Etter at Christian V's norske lov ble opphevet i 1969 var det full frihet for valg av gravferdsseremoni, men langt på vei var det liten kjennskap til hva denne valgfriheten i realiteten innebar. Dette gjaldt også begravellesbyråbransjen og Sverre M. Halbo som jobbet med gravferd i HEF på 1970-tallet, opplevde at informasjonsmaterieell som ble sendt ut til begravellesbyråer ikke ble tatt alvorlig, og i enkelte tilfeller stilte også byråene spørsmål ved om dette var lovlig.²¹⁵ Forholdet mellom HEF og begravellesbyråene bedret seg imidlertid utover 80-tallet, og i 1982 holdt Halbo et foredrag på en konferanse hvor byråer fra nesten hele landet var representert. Her benyttet han anledningen til å informere om borgerlig begravelles og det human-etiske livssynet, og gjorde det klart at:

[...] det etter hans mening ville være opp til det enkelte byrå om det ville påta seg borgerlig begravelles eller ikke. Byrået kunne jo si at dessverre, dette er et kristelig byrå som ikke ønsker å medvirke ved borgerlig begravelles. Derimot ville det ikke lenger være akseptabelt om et byrå ytret tvil om selve ordningen borgerlig begravelles.²¹⁶

I dag er humanistisk gravferd, tross navneforvirring, et relativt kjent alternativ hos de forskjellige begravellesbyråene. Her er det imidlertid relativt stor variasjon mellom de store byene, hvor kjennskapet til denne gravferdsformen er god, og mindre tettsteder, hvor humanistisk gravferd enkelte steder oppleves som et nytt og uvant alternativ. En gravferdstaler fortalte om en opplevelse han hadde med en gravferdskonsulent i Oslo, hvor han ble informert om at den første bilen i kortesjen måtte kjøre med kors på taket for at andre

²¹⁴ Fonus 2008: *Borgerlig begravelles*..

²¹⁵ Knutsen 2006:454

²¹⁶ Knutsen 2006:454

trafikanter skulle respektere gravfølget.²¹⁷ Dette opplevde gravferdstaleren som både rart og vanskelig, særlig ettersom byrårepresentanten på mange måter var autoriteten på området.²¹⁸

²¹⁷ Intervju med gravferdstaler "Patrick", 16. april 2008

²¹⁸ Et slikt utsagn kan imidlertid ha vært basert på endringen i korsets symbolske betydning, hvor det stiliserte korset i økende grad forbindes med død og sorg – istedenfor å sees som et utelukkende kristent symbol. Gustavsson 2003:97

KAPITTEL 5. HUMANISTISK GRAVFERDSSEREMONI

5.1 Et verdig alternativ

Min mann hadde planlagt sin egen begravelse. På Human-Etisk Forbunds nettsider er det et eget skjema som heter "Min siste vilje". Han hadde fylt ut dette skjemaet noen måneder før han døde. Han hadde også tatt ut noen tegninger som han selv hadde tegnet som han ønsket skulle være på forsiden og baksiden av heftet i begravelsen. Han hadde også valgt ut dikt og musikk. [...] Solosangen hadde jeg valgt ut som en sang fra meg til han, denne sangen hadde jeg spilt for ham noen dager før han døde. Ved graven sang vi "Hvem kan segla for utan vind". At min mann hadde fylt ut dette skjemaet gjorde det veldig enkelt for oss å planlegge hans begravelse, det gjorde også at begravelsen ble en stor opplevelse for alle som var tilstede.

Kontakten med begravelsesbyrået var bra, men vi kunne merke at det var uvant at man valgte humanetisk seremoni. Vi hadde selv på forhånd sjekket ut hvilke kapell som kunne benyttes til en slik seremoni, og hadde derfor på forhånd valgt ut hvor vi ønsket å være. I den tiden da vi sjekket ut hvilke lokaler som kunne benyttes til humanetisk begravelse holdt min mann på å gi opp sitt ønske om en slik begravelse. Det er ikke mange lokaler å velge mellom, og disse lokalene er ikke like flotte og høytidelige som kirker. Det var også viktig for oss at graven var på samme sted som seremonien, slik at vi ikke måtte kjøre bil til selve gravstedet. Heldigvis kunne vi bruke kapellet der hvor min mann har vokst opp, og der ønsket han også å gravlegges.

Møtet med taleren fra Human-Etisk Forbund var en veldig positiv opplevelse. Han fikk oss til å fortelle mye om min mann, og han var veldig flink til å trekke ut det vesentlige. Han hadde også oppfattet vår humor, og dette hadde han fått med seg i sin tale på en veldig fin måte. Taleren var også behjelpelig med å sette opp rekkefølge på seremonien, og han kom med veldig gode innspill. Talen gjorde et stort inntrykk i selve begravelsen, og alle som var tilstede har kommentert denne i ettertid. Det var en veldig personlig tale, og den hadde med både alvor og humor. Den framkalte latter flere ganger, og dette gjorde at det også var plass til glede i sorgen. Jeg opplevde en veldig ro under begravelsen, det kjentes godt at seremonien ble slik min mann ønsket. Jeg har tidligere vært i mange kirkelige begravelser, men dette var min første humanetiske begravelse. Jeg er veldig glad at man kan velge det man synes passer for seg, og jeg er helt klar på at jeg selv ønsker en humanetisk begravelse. [...] I min manns begravelse var det mange som opplevde sin første humanetiske begravelse, og mange har sagt

*til meg etterpå at de selv ønsker å velge en slik seremoni. Dette viser at mange føler at den kirkelige seremonien ikke passer for seg, men at de har oppdaget at det finnes alternativer.*²¹⁹

Fremveksten av et borgerlig tilbud

Allerede ved Human-Etisk Forbunds stiftelsesmøtet 9. april 1956 ble humanistisk gravferd fremhevet som det viktigste satsningsområdet i seremoniarbeidet med følgende formulering i møteprogrammet: ”Mest tvingende er det å ta fatt på arbeidet for å få orden på spørsmålet om bisettelser uten pastoral assistanse.”²²⁰ Hvilken fremgangsmåte som skulle benyttes i dette spørsmålet var det imidlertid delte meninger om: Kristian Horn argumenterte for at å stille med en livssynsnytral seremonileder i bisettelser skulle være det offentliges ansvar. Andre mente at dette var et ansvar HEF selv måtte ta på seg, gjennom å lære opp egne talere innad i organisasjonen.²²¹

Fremveksten av humanistisk gravferd – eller borgerlig bisettelse som det het tidligere – skiller seg fra de andre seremoniene ved at det er vanskelig å tidfeste når denne praksisen startet. Følgende tall gir et bilde på utviklingen i løpet av siste halvdel av 1900-tallet og frem til i dag: På et medlemsmøte i februar 1963 ble det henvist til at forbundet ved ”flere tilfeller”²²² hadde bistått ved slike arrangementer uten at dette omtales ytterligere. I 1971-72 bisto HEF ved 13 bisettelser,²²³ mens de i 1985 bisto ved 103 gravferder.²²⁴ Siden siste halvdel av 90-tallet har andelen ligget på mellom 250-300 gravferder per år,²²⁵ mens HEF i 2006 bisto ved 457 gravferder.²²⁶

Selv om HEF hadde bistått ved borgerlige bisettelser forut for 1980 kan man likevel snakke om dette som det reelle utgangspunktet for gravferdsarbeidet i HEF: I september 1980 ble det for første gang arrangert kurs for talere med 90 påmeldte deltagere i Oslo. Både i 1982 og i 1984 ble det holdt kurs for nye talere²²⁷ – en praksis som fremdeles er sentral i HEFs gravferdsarbeid. Med organiseringen av opplærte talere fikk HEF også en ny kanal å formidle borgerlig bisettelse som et alternativ til kirkens rituale.

²¹⁹ Kvinnelig informant per e-post, 15. oktober 2008

²²⁰ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 4

²²¹ Knutsen 2006: 452

²²² Knutsen 2006:453

²²³ Knutsen 2006:453

²²⁴ Knutsen 2006:455

²²⁵ Knutsen 2006: 453

²²⁶ Fri tanke 10.04.2007

²²⁷ Knutsen 2006:455

”En verdig død”

I Human-Etisk Forbunds Prinsipp og arbeidsprogram 2005-2009 heter det at ”Humanistisk gravferd skal være en verdig seremoni som ivaretar avdødes livssyn og de pårørendes ønsker. Alle kan velge Humanistisk gravferd med bistand fra Human-Etisk Forbund.” Det overordnede målet er videre ”At Humanistisk gravferd skal være et tilbud til alle som ønsker en gravferdsseremoni på et humanistisk grunnlag”.²²⁸ I *Håndbok for gravferdstalere*, en informasjonsperm som deles ut til alle forbundets talere, er det nettopp det menneskelige og verdslige grunnlaget for seremoniene som understrekes.²²⁹ At livsovergangsmarkeringer har forekommet i alle kulturer til alle tider, og dermed er allmennmenneskelig, fremheves også, samt at denne typen markeringer ofte er mer avhengig av kulturell tilhørighet enn av religiøs. Dette innebærer for HEF sin del at kirken ikke har monopol på denne typen markeringer.

I møte med død snakkes det i mange sammenhenger om å gi avdøde mulighet til en *verdig* død. Dette gjelder både helsevesenet, begravelsesbyråbransjen, Den norske kirke og Human-Etisk Forbund. Begrepet tillegges imidlertid varierende betydning i ulike sammenhenger: I helsevesenet snakker man om en verdig død i forbindelse med smertelindring. I begravelsesbyråbransjen er det en verdig behandling av avdødes legeme som er sentralt, mens det i kirken handler om å avsette tilstrekkelig tid til gravferdshandlingen for på den måten å sikre en verdig gjennomføring.²³⁰ Selv om *verdig* er et begrep som brukes i forbindelse med død i relativt stor utstrekning ønsker jeg å trekke frem at det i forbindelse med humanistisk gravferd er et spesielt sentralt begrep som tillegges flere av de overnevnte betydningene, i tillegg til ytterligere betydninger.

Å snakke om at noe er *verdig* er en del av dagligtalen, men i forbindelse med humanistisk gravferd tillegges dette begrepet enkelte nye valører. Bruken av begrepet *verdig* kan tidvis leses som et uttrykk for at forbundet og dets medlemmer føler seg marginalisert og tilsidesatt av samfunnet, representert ved Den norske kirke, og at verdige seremonier er noe man som humanist må kjempe for. En slik tolkning innebærer at man må stille spørsmål ved om ønsket om en verdig gravferd er et ønske om at de humanistiske seremoniene skal være verdige på *samme måte som*, på *en annen måte enn* eller *i motsetning til* kirken?

²²⁸ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 24

²²⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 3

²³⁰ Gudstjenestebok for Den norske kirke, del II.

Verdig; for hvem?

Hvis man stiller Human-Etisk Forbund opp mot religiøse minoriteter kan man få inntrykk av at HEF er en veletablert og godt synelig organisasjon i norsk offentlighet ettersom HEF befinner seg innenfor den norske kulturtradisjonen. Det finnes imidlertid også utfordringer for HEF, noe som blir særlig tydelig i seremoniarbeidet.

Gravferd skiller seg fra de andre humanistiske seremoniene, som i stor grad er preget av feiring, ved å omhandle begivenheter preget av sorg og savn. At omstendighetene rundt seremonien i mange tilfeller er tunge og vanskelige, innebærer at fokuset på verdighet – at ting skal gå riktig for seg – blir enda viktigere. I antologien *Verdier og verdighet* (2007) omtales de humanistiske seremoniene og betydningen av at disse er verdige. Rådgiver i HEF, Kjartan Selnes, skriver om kritikk av humanistiske seremonier, og peker med dette på en mulig faktor som gjør *verdig* til et spesielt sentralt begrep i sammenheng med humanistiske seremonier.

Når det gjelder disse rent verdslige livsløpsseremoniene, har humanistiske organisasjoner svært ofte fra kristent og annet religiøst hold blitt anklaget for å drive med en slags uberettiget og utvannet etteraping av kirkens og religionens hovedritualer i forhold til livets store livsoverganger.²³¹

For Selnes er denne typen holdninger ”å snu saken helt på hodet”,²³² og han peker på at det i alle kulturer opp gjennom historien har vært vanlig med markering av livsoverganger ettersom dette bidrar til å ivareta en betydningsfull sosial funksjon.

Selnes peker på at det fra enkelte kristne miljøer stilles spørsmål ved hvorvidt humanister trenger seremonier: Hvis man forstår ritualer og seremonier som et uttrykk for religiøs overbevisning, er det kan hende naturlig å tenke at humanister ikke har behov for seremonier ettersom de så klart tar avstand fra religion. En påstand om at de humanistiske seremoniene er en slags blåkopi av kirkens ritualer, tømt for innhold, vil uten tvil oppfattes som støtende for mange av de som benytter seg av det humanistiske tilbudet – og vil kanskje bidra til å understreke behovet for å bekrefte det verdige aspektet ved disse.

På HEFs hjemmesider omtales humanistisk gravferd på følgende måte: ”[det] er en *verdig* og høytidelig seremoni til minne om og med fokus på avdøde. Seremonien er uten prest eller annen kirkelig representant og uten jordpåkastelse eller annet religiøst rituale.”²³³ I denne definisjonen understrekes det sentrale i en humanistisk gravferd: den er verdig og

²³¹ Selnes 2007:74

²³² Selnes 2007:74

²³³ Human-Etisk Forbund 09.07.2007 - min kursivering

høytidelig med fokus på avdøde. Det tas også klart avstand til kirkens rituale, og definisjon fokuserer like mye på å hva seremonien *ikke* er, som hva den er. Dette blir kanskje særlig tydelig ettersom ”fokus på avdøde” i den humanistiske gravferden er noe mange opplever som ”i motsetning til i kirken”:

Det jeg ikke liker med en kirkelig begravelse, i tillegg til det kristne budskapet, er at det alltid settes av så liten tid til den personlige talen om den døde. Man føler mange ganger at man har vært med på en seremoni som gjentas dag ut og dag inn og som er lik uansett hvem som gravlegges.²³⁴

Selv om mange humanister tar klar avstand fra kirken, så er det likevel i forhold til de kirkelige ritualene humanistisk gravferd ofte blir ”målt”, ettersom Den norske kirkes ritualer er en del av norsk kulturarv. Gravferdstaler og redaktør av *Fri tanke*, Kirsti Bergh, trekker nettopp frem kirkens plass i norsk tradisjon, og peker på at det er mange som føler at det ikke finnes noe annet alternativ enn kirken når det gjelder gravferd:

[...] mange lever også i usikkerhet om hva som skjer med en om en dør ”utenfor kirken”. Kan man da gravlegges som vanlige folk på kirkegården, eller gjelder det andre regler for de kirkeløse? Kunnskapsmangelen skaper frykt.²³⁵

I møte med døden er mange relativt kunnskapløse når det gjelder hva som er tillatt. Dette kommer ofte lett til uttrykk i form av redsel. Gravferdsrådgiveren i HEF, Vinjar Tufte, har ved flere anledninger fortalt om møter med familier som ikke har hatt kjennskap til hvilke muligheter de har når det gjelder å arrangere gravferd. Tufte har, på samme måte som Bergh, opplevd å møte familier som har lurt på hvor deres avdøde skal begravnes når de ikke er statskirkemedlemmer. Denne usikkerheten i møte med de ulike aspektene knyttet til en gravferd, bidrar etter alt å dømme til et enda klarere fokus på at alt skal gå riktig for seg, og at seremonien skal oppleves som verdig.

Bergh viser til, i likhet med Selnes, å ha blitt møtt med påstander om at det ikke finnes verdige alternativer til den kirkelige gravferden, og at den humanistiske seremonien mangler både et passende språk og rituale. Når det humanistiske alternativet blir møtt med både usikkerhet og avvisning, i tillegg til beskyldning om å være uverdige, så er det kanskje naturlig at det blir enda viktigere å understreke det verdige i seremonien:

²³⁴ Kvinnelig informant per e-post, 15.oktober 2008

²³⁵ Bergh 2007:82

Vissheten om dødens endelighet gjør ikke den humanistiske gravferden til en følelsesløs, byråkratisk affære. Her er det kanskje i større grad rom for følelsesladet musikk, emosjonell sørgestemming og høystemt hyllest til livet. Her er det åndelighet – uten religiøsitet.²³⁶

Det humanistiske livssyn er i motsetning til kristendommens teosentrerte livssyn, menneskesentrert og for mange peker *verdig* i seremonisammenheng på at det er mennesket som er hovedfokus i seremonien, og ikke en guddom. Kirsti Bergh peker på at en tidligere funksjon i kristen gravferd var å minne de levende på de to mulige utgangene av livet: frelse eller fortapelse. I et slikt perspektiv var det ikke alltid plass til å minne og hedre den avdøde.²³⁷ Selv om kirken har gått bort fra denne typen formaninger, peker Bergh på at den kirkelige gravferden likevel befinner seg innenfor en gudstjenestehandling. ”Ritualet har et budskap utover det å skape en verdig avskjed med avdøde for de etterlatte, og ikke alle føler seg hjemme i dette.”²³⁸ At de humanistiske seremoniene sentrerer omkring den som har gått bort er noe som har blitt understreket av flere av dem som har tatt kontakt med meg. Og flere har uttrykt det de opplever som kirkens manglende oppmerksomhet rundt avdøde som vanskelig og uverdig:

I kyrkjelege gravferder, der eg har hatt sorg og sakn etter avdøde, har eg alltid reagert negativt når presten er ferdig med talen om den avdøde. Når presten går rett over til bibelen og innhaldet der, har eg kjent det som eit overtramp mot den avdøde og oss som sørger. Det er liksom ikkje så viktig at nokon er død, det verkar som det viktigaste er å fortelja om kva bibelen seier.²³⁹

Jeg har bare vært til stede i en gravferd og en konfirmasjon i HEF regi. Den opplevelsen gjorde sterkt inntrykk, og var vel det som skulle til for å sette punktum for mitt medlemskap i Den norske kirke. En tanke som nok har opptatt meg i mange år. Konkret var det seremoniens enkle, klarsynte tidsriktige høytid, og lettfattelige melodier som tiltalte meg. Talene som ble holdt var befriende rensert for gamle kristelige, dogmer som jeg jo aldri har trodd på. Jeg følte at jeg kunne delta helt og fullt, og ikke behøvde å forstille meg for å tekkes menigheten.²⁴⁰

God nok?

Verdig kan i dagligtalen forstås som at noe er høytidelig, alvorlig og godt nok – i betydningen at det ikke er mindre bra enn noe annet. Og på mange måter brukes *verdig* av enkelte humanister nettopp i betydningen ”god nok”. En kvinne med en livstruende diagnose skrev en

²³⁶ Bergh 2007:83

²³⁷ Bergh 2007:82

²³⁸ Bergh 2007:82

²³⁹ Kvinnelig informant, per e-post 28. oktober 2008

²⁴⁰ Mannlig informant per e-post, 15.oktober 2008

e-post til meg, og da var det opplevelsen av at humanistiske seremonier var ”gode nok” som stod sentralt:

Familien min finner det naturlig å ha kristen gravferd. Det ble sågar opplevd av min mor som et problem at jeg var utmeldt av statskirken da min diagnose ble kjent. For henne ville det være problematisk å ikke gi meg en kirkelig gravferd. Så kunne jeg skrive mye om mine følelser etter hennes reaksjon der og da, om hvor makabert det følte at hennes tanker gikk rett på problematiseringen av min gravferd og at mitt livssynsmessige ståsted ikke ble respektert av henne, kanskje i et øyeblikk hvor jeg mest følte behov for støtte og ikke for å forsvare mitt livssyn. At ”respektable” alternativer til kristen og kirkelig gravferd burde vært mer allment kjent og offentlig akseptert er for meg, etter denne opplevelsen, litt viktig. Så ville det kanskje ikke bli så fremmedartet for kristne når ikke-kristne familiemedlemmer ikke ønsker kristen og kirkelig gravferd.²⁴¹

Her setter hun fokus på opplevelsen av at hennes livssyn ikke aksepteres av familien hennes og at denne typen seremoni av dem ikke oppleves som verdig – mens for henne er nettopp en humanistisk gravferd det eneste verdige alternativet hun kan tenke seg. Hun avslutter mailen med:

[J]eg opplever det altså som viktig at alternativer til kristen og kirkelig gravferd blir mer profilert slik at folk som i min familie får se at det er "anstendige" mennesker som velger human etisk eller andre typer gravferd og at det ikke bare oppfattes som et slags evig "ungdomsopprør" at man velger ikke-kristent. For det er ikke helt greit å føle at det siste man gjør i livet er å lage kontroverser for familien...²⁴²

Betydningen av valgfrihet

Som landsomfattende alternativ til kirkelig begravelse har forbundets innsats primært vært av *kvalitativ art*. Gjennom opplysningsvirksomhet, kursing av gravferdstalere og selve det faktum at et human-etisk alternativ eksisterer, har forbundet gitt et bidrag til reel livssynsfrihet. Kvantitativt, derimot, er det et godt stykke frem til at dette alternativet blir et reelt alternativ for en andel av befolkningen som med rimelighet kan kalles statistisk signifikant.²⁴³

Selv om, som historikeren Paul Knutsen påpeker i sitatet over, humanistisk gravferd ikke kan omtales som statistisk signifikant, er det klart at muligheten til å velge noe annet enn det kirkelige alternativet er av stor betydning for HEFs medlemmer; i tillegg til å bidra til reell

²⁴¹ Kvinnelig informant, per e-post 10. oktober 2008

²⁴² Kvinnelig informant per e-post 10. oktober 2008

²⁴³ Knutsen 2006: 457

livssynsfrihet. En foreløpig oppsummering av hva den humanistiske gravferden handler om og betydningen dette alternativet har for medlemmene formuleres av Kirsti Bergh:

Jeg vil si at den humanistiske gravferden har trukket ut den menneskelige essensen av den kirkelige gravferdshandlingen. Til alle tider har vi mennesker hatt behov for ikke bare å fysisk fjerne de døde kroppene, men å forsone oss med hva døden er og at de døde er borte for oss. Det kan oppsummeres som menneskefelleskapets symbolske og verdige avskjed med et medmenneske. Det er dette som er essensen, og den uttrykkes på forskjellige vis i de ulike humanistiske gravferdene.²⁴⁴

Verdig er som vist et sentralt begrep for å sette ord på og beskrive hva en humanistisk gravferd dreier seg om – og kan relateres til flere ulike aspekter ved seremonien. I hvilken grad dette speiles i lokalet seremonien finner sted i, talen over den avdøde og ikke minst kulturinnslagene som blir valgt, vil jeg komme tilbake til i det følgende.

5.2 Livssynsnøytrale seremonirom

Kirkelig gravferd for humanister

Rundt 40 prosent av HEFs medlemmer som dør får ikke en humanistisk gravferd. HEF bisto eksempelvis ved 125 gravferder for forbundets medlemmer i perioden januar-juli 2005, mens antall medlemmer som døde i denne perioden var 245. Dette innebærer at 120 av forbundets medlemmer har fått en annen form for begravelse, og det er nærliggende å anta at disse har blitt gravlagt kirkelig.²⁴⁵ Tilsvarende tall viser at om lag 35 prosent av HEFs medlemmer ikke fikk en humanistisk gravferd i 2007, denne tendensen er relativt stabil.²⁴⁶

Det er flere årsaker til denne tendensen, et aspekt HEF fremhever er imidlertid mangelen på egnede seremonilokaler. I mange kommuner er gymsaler, bygdehus, kantiner, kinoer eller møterom de eneste alternativene til kirkebyggene, disse oppleves sjeldent som passende til gravferdsformål, ettersom seremonirom helst bør være både høytidelige, tilstrekkelig store og i relativt fredelige omgivelser. Gravferdsrådgiver i HEF, Vinjar Tufte, peker på at mangelen på verdige, ikke-religiøse lokaler i mange tilfeller kan være en sentral grunn til at de pårørende velger kirkelig gravferd. Ikke bare oppleves det som upassende å arrangere gravferd i en gymsal eller et grendehus – hvor det den ene dagen er dansefest og

²⁴⁴ Bergh 2007:83

²⁴⁵ Human-Etisk Forbund 21.10.2005

²⁴⁶ Human-Etisk Forbund 23.06.2008

den neste gravferd – men ulik kommunal refusjon og ekstra utgifter for leie av lokale skaper en ekstra belastning for de pårørende.²⁴⁷ Tufte beskriver situasjonen slik:

Vi opplever faktisk ofte at kommunene utover de vanlige gamle og små kapellene tilbyr oss å holde gravferd i kinosaler, teatersaler, eller i gymsalen på en skole [...]. Da bruker jeg å spørre om kommunerepresentanten selv kunne tenkt seg å arrangere gravferd for en av sine nærmeste i et slikt lokale. Da er vanligvis svaret nei. Offentlige forskrifter gir oss lov til å dekke over religiøs symbolikk i kapellene med for eksempel et laken, men det blir ikke verken pent, estetisk eller riktig det heller. De aller fleste humanistiske gravferdene arrangeres derfor i vanlige kapeller og i krematorier til tross for krusifiksene og jesusbildene på veggene [...].²⁴⁸

Kampen for livssynsnøytrale seremonilokaler

Human-Etisk Forbund eier ikke selv seremonilokaler, men disponerer mer eller mindre egnede lokaler til seremoniene. Til fellesseremoniene, navnefest og konfirmasjon, brukes rådhus, samfunnshus, idrettshaller og lignende som pyntes for anledningen. Når det gjelder vielse er det større variasjon i hvilke lokaler som benyttes, ettersom dette i første rekke er opp til paret selv å avgjøre. Gravferd er derimot en seremoni som på mange måter stiller strengere krav til at lokalet er høytidelig og passende. Selv om det ikke er ideelt å benytte en idrettshall til en konfirmasjonsseremoni, så kan dette likevel være et akseptabelt alternativ. Når det gjelder gravferd vil det imidlertid stille seg annerledes. HEF arbeider derfor for at det skal bygges livssynsnøytrale seremonilokaler i alle kommuner over hele landet.²⁴⁹ Bakgrunnen for dette arbeidet uttrykkes på følgende måte av HEF:

Det er en meget sterk tradisjon både blant nordmenn og andre folkeslag å avholde seremonier ved dødsfall. Samtidig er det åpenbart at den enkelte familie ikke kan fremskaffe et seremonirom i løpet av noen få dager dersom lokalsamfunnet ikke har lagt til rette for det. Problemet må løses i fellesskap. Selv om tros- og livssynssamfunn utenfor statskirken får offentlig støtte, er det ingen av disse som kan skaffe egne og store nok lokaler i hver kommune. [...] Primært mener vi at det offentlige bør kostnadseffektivisere ved å planlegge allmenne offentlige høytidlokaler for alle livets høytider i nærheten av gravplassene – og hvor også kirkens behov kan ivaretas.²⁵⁰

Det finnes svært få egnede alternativer når de pårørende ønsker å arrangere en gravferd utenfor kirken i Norge, og etter Kirkeloven kan ikke kirken benyttes til humanistisk gravferd; en bestemmelse som omfatter både hovedkirken og kirkekapell. Kirkehusene er det kirkelig

²⁴⁷ Human-Etisk Forbund 21.10.2005

²⁴⁸ Human-Etisk Forbund 21.10.2005

²⁴⁹ Human-Etisk Forbund 19.05. 2008

²⁵⁰ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 6, s 4

fellesråd som forvalter etter nærmere bestemmelser fra Kultur- og kirke departementet. Gravkapell er derimot åpne for alle og regnes ikke som kirkehus.²⁵¹ Det har forekommet usikkerhet rundt bruk av gravkapeller ettersom enkelte av disse er vigsløst, men dette omdanner i seg selv ikke et bygg til et kirkehus. Gravkapellene ligger ofte i tilknytning til kirker og er ofte preget av kristen utsmykking. HEF understreker at mangelen på verdige lokaler i enkelte tilfeller har gjort prosessen med å arrangere humanistisk gravferd for krevende for de pårørende, og at de derfor motvillig har endt opp med en kirkelig gravferd.²⁵²

HEF jobber for å endre denne situasjonen, blant annet gjennom å oppfordre begravelsesbyråer, lokallag og enkeltpersoner om å sende brev til sin hjemkommune og etterlyse en utredning om egnede lokaler i kommunen. Et av HEFs argumenter for hvorfor dette er et kommunalt ansvar er blant annet at lokale, musikkanlegg, sitteplasser og lignende er forhold som blir ivare tatt for pårørende som benytter kirkelig bisettelse uten ekstra omkostninger eller annen ekstra innsats fra de pårørende. I et åpent brev til politikere i forbindelse med valget i 2003 het det blant annet:

Det er allment akseptert at gravferd er et offentlig anliggende. Det som er spesielt i Norge er at det offentlige har overlatt til et bestemt trossamfunn å forvalte gravferd, nemlig Den norske kirke. Derfor påligger det kommuner og stat et spesielt ansvar for å sørge for likhet for alle innbyggere, uavhengig av livssyn. [...] Gravferd er et eksempel på mangel på livssynslikestilling i Norge. På dette området blir mange ikke-kristne i praksis behandlet som annenrangs innbyggere [...]. Human-Etisk Forbund minner om departementets rundskriv fra 1997 der følgende sies om stortingsflertallets henstilling: "(...) man ser det som viktig at det i kommunene finnes hensiktsmessige seremonirom for ikke-kirkelige begravelser og ber regjeringen sørge for at kommunene legger til rette for dette".²⁵³

Gravferd er en seremoni som i mange tilfeller har stor oppslutning fra avdødes familie, venner og kolleger, noe som innebærer man må ha relativt store lokaler tilgjengelig. Et annet aspekt ved gravferden er at transporten av en kiste innebærer enkelte krav til rommet rent praktisk: Det kan ikke være for mange trapper, døren må være bred nok til at en kiste kan transporteres, og det bør være en form for podium foran i rommet. Disse spesifikasjonene utelukker en del av de flerbrukshusene som allerede finnes rundt om i dag. Et sentralt poeng for HEF i kampen for livssynsnøytrale seremonirom er at dette skal være rom som kan huse alle tros- og livssynssamfunn – ikke bare humanetikere. HEF ser for seg estetisk utformede rom som ivaretar de spesielle hensyn som kreves i forbindelse med gravferd, med portable symboler

²⁵¹ Håndbok for gravferdstalere 2008: kap 6, s 3

²⁵² Human-Etisk Forbund 23.06.2008

²⁵³ Human-Etisk Forbund 10.02.2004

som kan hentes frem ut fra hvem som skal benytte rommet. Norge er et såpass stort land at det ikke er realiserbart å ha spesifikke humanistiske seremonirom rundt om på alle tettsteder; det ville både koste for mye, samtidig som etterspørselen ikke er stor nok til å rettferdiggjøre dette.

Fra det offentlige side har kampen for livssynsnøytrale seremonilokaler fått fokus som et av regjeringens satsingspunkter i Kirke-, religions- og livssynspolitikkvsnittet i den rødgrønne regjeringens Soria Moria-erklæring fra 2005, hvor det heter at ”Regjeringen vil bidra til at det opprettes flere livssynsnøytrale seremonilokaler.”²⁵⁴ Selv om det fra det offentlige side har blitt understreket at det bør tilrettelegges hensiktsmessige seremonirom for ikke-kirkelige begravelser i de enkelte kommunene, så er det fremdeles en lang vei igjen til dette er realiteten.²⁵⁵ Vinjar Tufte forteller at det eneste ”bevisst” livssynsnøytrale seremonilokalet som er bygget er gravkapellet ved Salten krematorium i Bodø. Ellers viser han til at det er "prat" i enkelte kommunestyre, men at det er langt igjen til reelle planer blir gjennomført i praksis.²⁵⁶

Hvorfor ikke kirke?

Innad i HEF er det stor enighet om at ansvaret for seremonilokaler ligger hos det offentlige, men det er ulike syn på hvordan dette bør ivaretas. Hovedsynet går som nevnt ut på bygging av livssynsnøytrale seremonirom som er tilrettelagt for alle tros- og livssynssamfunn med portable symboler. Enkelte av forbundets medlemmer åpner imidlertid for å vurdere bruk av kirkebygg. Redaktør i *Fri Tanke*, Kirsti Bergh, peker på at samtidig som det burde vært en selvfølge for kommunene å stille egnede lokaler til disposisjon for alle innbyggere, så er det lite sannsynlig at dette er mulig rent økonomisk. Og det er ut fra denne slutningen at hun innleder en diskusjon om eventuell bruk av kirkebyggene:

En konsekvens av nær fem hundre år med statskirkeordning er faktisk at kirkebyggene står der som et resultat av *hele* samfunnets bidrag. Ja, kirkebyggene er resultatet av statens religionstvang. Er det riktig at en stadig mer sekulær befolkning skal overlate storparten av kirkebyggene til en kirke med stadig mindre aktiv oppslutning? Om folk mister sin religiøse tro – eller aldri har trodd – mister de ikke nødvendigvis følelsene for kirkebygget. Kanskje de

²⁵⁴ Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005-2009

²⁵⁵ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 6, s 5

²⁵⁶ Tufte i epost 26. februar 2009

stiller seg likegyldige til prestens religiøse budskap, men det å oppleve høytidsstemningen i kirkerommet kan likevel være viktig.²⁵⁷

Bergh anerkjenner HEFs begrunnelse for å ikke bruke kirkebygg som baserer seg både på respekt for Den norske kirke og på opplevelsen av at religiøst utsmykkede lokaler er uverdige. Men når det mange steder ikke finnes verdige lokaler som alternativ til kirken, stiller Bergh spørsmål om man som humanist ikke kan ha et forhold også til den kristne delen av den norske kulturarven.²⁵⁸

Ifølge Den norske kirkes regelverk for bruk av kirken er det bestemt at kirkerommet kun er til gudstjenstlig. I § 1 heter det: ”Kirken er innviet til bruk for gudstjenester og kirkelige handlinger og skal gjennom sin bruk tjene til Guds ære og menighetens oppbyggelse.”²⁵⁹ Selv om det åpnes for å avholde konserter og tilsvarende kulturbegivenheter i kirker, åpnes det likevel ikke for seremonier som er et åpenbart alternativ til kirkens ritualer. HEF har som nevnt gått inn for å ikke benytte kirker, ettersom de frykter at dette kan virke som en ”sovepute” for myndighetene i forhold til arbeidet med livssynsnøytrale seremonirom.²⁶⁰ Til tross for et klart offentlig regelverk, og et tydelig formulert standpunkt hos HEF så blir imidlertid mellom ti og tolv humanistiske gravferder hvert år arrangert i kirker.²⁶¹

5.3 Gravferdstaleren

Godkjenning og motivasjon

I en humanistisk gravferd blir HEF forespurt om å bistå familien, noe som i praksis innebærer at det er de pårørende og ikke HEF som er arrangør. Forbundet var tidligere kun medvirkende gjennom talen, men deres deltagelse i seremonien har økt og i dag bistår gravferdstalere de pårørende både med minnetale, veiledning, oppsett på seremonien og seremoniledelse.²⁶² I et revidert tillegg til *Håndbok for gravferdstalere* som er under bearbeidelse våren 2009 heter det:

Mange pårørende kan ha manglende kunnskap om at Humanistisk gravferd er basert på livssynet humanisme som verdigrunnlag og [at dette alternativet] dermed ikke er verdinøytralt

²⁵⁷ Bergh 2008:2

²⁵⁸ Bergh 2008:2

²⁵⁹ Den norske kirke 2000

²⁶⁰ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 6, s 3

²⁶¹ Fri Tanke 3/2008:16

²⁶² Organisasjonshåndboka 2009: kap 4. vedlegg F, s 1

eller bare verdslig. Det kan derfor forekomme misforståtte eller spesielle ønsker og holdninger fra noen pårørende.²⁶³

HEFs premisser for deltagelse i selve seremonien er følgelig at seremonien skal være uten religiøse innslag og at den avholdes i et passende lokale, og ikke i en kirke. Her er det imidlertid flere hensyn som må tas ettersom det finnes tvilstilfeller,²⁶⁴ samtidig som HEF ønsker å unngå å utvikle en motsetningsfylt praksis overfor brukerne. I realiteten er det langt på vei forbundets gravferdstalere som forvalter praksis i humanistisk gravferd.

HEF har om lag 150²⁶⁵ frivillige gravferdstalere som stiller opp og bistår de pårørende med planlegging og gjennomføring av humanistisk gravferd. Gravferdstalere er både kvinner og menn, de aller fleste ”godt voksne”, og mens noen har lang erfaring har andre nettopp begynt. I Oslo, hvor de fleste gravferdene finner sted, har gravferdstalere et oppdrag om lag hver andre måned, selv om dette varierer, og det kan gå både lengre og kortere tid mellom hver gang.²⁶⁶ At gravferdstalere både skal bistå familien, representere HEF og fungere som seremonileder innebærer mange ulike utfordringer. HEF kurser imidlertid alle sine talere, og ingen kan virke som taler på HEFs vegne uten godkjenning. De ulike fylkeslagene kan godkjenne talere for et år av gangen og informere hovedkontoret, men godkjenning kan også skje på sentralt nivå.²⁶⁷ I kursnotatene for *Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund* heter det at en gravferdstaler må ha følgende egenskaper for å bli godkjent: Taleren må kunne hjelpe i sorgen, være trygg og rolig, ha kontaktevne, være en god taler og kunne snakke høyt og tydelig, samt kunne skrive godt norsk og ha gode kunnskaper om gravferd. Andre kriterier for å bli gravferdstaler er: å ”være ”rotfestet” medlem av HEF, dele oppfatningene i Retningslinjer for gravferdsoppdrag, ha tid til å påta seg oppdrag og ha alder under 75 år”.²⁶⁸

Godkjente taler får dekket et honorar på 1800 kroner (per 2008), samt utgifter knyttet til transport, diett og tapt arbeidsfortjeneste selv om det forutsettes at mesteparten av arbeidet knyttet til taleroppdraget legges til fritiden.²⁶⁹ HEFs bistand ved en gravferd er gebyrfritt når avdøde var medlem eller et barn under 15 år. Hvis avdøde ikke var medlem er gebyret på 2800 kroner (per 2009). Dette gebyret er fast, og uavhengig av sted og hvorvidt taleren ønsker gebyr og eventuelle reiseutgifter. Hvis HEF ikke bistår med tale, men kun med et

²⁶³ Organisasjonshåndboka 2009: kap 4. vedlegg F, s 8

²⁶⁴ Religiøse innslag i humanistisk gravferd vil bli nærmere presentert i delkapittel 5.4 Kulturinnslag

²⁶⁵ Bergh 2007: 81

²⁶⁶ Tufte 27. mars 2008

²⁶⁷ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 6

²⁶⁸ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:6

²⁶⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 8

hjemmebesøk for veiledning innebærer dette et gebyr på 1300 kroner. Veiledning over telefon er kostnadsfritt uavhengig av medlemskap.²⁷⁰

Rent praktisk formidles taleroppdragene fra fylkeskontoret i HEF til den enkelte taler etter at begravelsesbyrået har kontaktet HEF. Forbundet garanterer bistand ved humanistisk gravferd for sine medlemmer med minimum fem dagers varsel. Når taleren har påtatt seg et oppdrag tar han/hun direkte kontakt med de pårørende og avtaler så raskt som mulig et møte. I løpet av dette møtet skal taleren få oversikt over de pårørendes ønsker når det gjelder program, om den avdøde hadde noen ønsker i forhold til seremonien og hva som allerede er planlagt med begravelsesbyrået.²⁷¹ Mange har liten kunnskap om hvordan gravferd arrangeres, og ofte er ikke folk kjent med hva det humanistiske tilbudet er, taleren skal derfor raskt klargjør overfor familien hva dette innebærer.²⁷²

Hjemmebesøket hos de pårørende er en sentral del av taleroppdraget, og utgjør grunnlaget for den senere talen. Talerens rolle kan sees som en parallell til prestens i en kirkelig begravelse, ”men [taleren] har ikke funksjon som sjelesørger eller sorgbearbeiding. I slike situasjoner er våre talere kun et forstandig medmenneske.”²⁷³ Utvidelsen av talerens rolle skiller seg som nevnt fra tidligere: I dag ønsker HEF at talerne skal ivareta det ”mentale ansvaret” under seremonien, mens det tidligere var begravelsesbyrået som var ansvarlig for seremoniledelsen. Det er uklart i hvilken grad dette skjer i praksis, ettersom byråene mange steder er vant til å ha det overordnede ansvaret for seremonien. At det er en ulik oppfatning av ansvarsfordelingen blir blant annet tydelig når det gjelder når utvelgelse av sanger til seremonien foregår: HEF ønsker at dette skal skje i samråd med taleren, men i praksis skjer dette ofte når familien er på sin første konsultasjon hos byrået.

Motivasjonen som ligger til grunn for å ønske å være gravferdstaler springer blant annet ut fra behovet for tilbudet om humanistisk gravferd sentralt. En gravferdstaler uttrykte at hans motivasjon for oppgaven først og fremst var behovet som finnes for et slikt tilbud. Han så også at han hadde forutsetninger, vilje og evne, samt et ideologisk riktig utgangspunkt som mangeårig medlem. Takknemligheten han har blitt møtt med fra de pårørende har blitt en viktig motivasjon i løpet av oppdragene.²⁷⁴ En annen taler trakk også frem opplevelsen av å møte mennesker som har det vanskelig og kunne hjelpe dem. For ham ga dette mening, og

²⁷⁰ Human-Etisk Forbund 05.01.2009: *Priser*

²⁷¹ Når taleren møter familien for første gang har familien ofte allerede hatt en konsultasjon med begravelsesbyrået og ofte har deler av programmet blitt omtalt allerede.

²⁷² Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 17

²⁷³ Human-Etisk Forbund 09.07.2007

²⁷⁴ Intervju med gravferdstaler ”Patrick”, 16.april 2008

han oppfattet å få tilbakemelding på at han har en legning for denne typen arbeid.²⁷⁵ En tredje gravferdstaler pekte på den ekstra dimensjonen han fikk i hverdagen ved å bli ”tvunget” til å reflektere over liv og død. Å oppleve at man kan hjelpe andre som har det vanskelig og å bidra til å holde i hevd et tilbud som man oppfatter som ideologisk viktig, er grunner alle gravferdstalere jeg snakket med har vært inne på som sentrale.

Å minnes den som har gått bort

Talen har av flere av dem jeg har snakket med blitt trukket frem som det sentrale punktet som skiller den humanistiske seremonien fra kirkens rituale: I humanistisk gravferd er det den avdøde som står i sentrum, mens mange opplever at det i kirken er for mye fokus på teologi og at gravferden blir for mye gudstjeneste og for lite om den som har gått bort. I humanistisk gravferd holdes talen *om* den døde, *for* de levende og nettopp dette er et viktig poeng for de involverte.²⁷⁶

I Prinsipp og arbeidsprogrammet til HEF heter det at humanistisk gravferd skal ha en ”klar og gjenkjennelig humanistisk profil.”²⁷⁷ Det understrekes imidlertid at forbundet ikke nødvendigvis må nevnes med mindre dette faller seg naturlig i talen over avdødes liv. Det eneste som er fastlagt i så måte er at Human-Etisk Forbund skal stå oppført under talerens navn i programmet. ”Det mest sentrale i en gravferd er sorgfelleskapet mellom mennesker som seg i mellom har ulike livssyn.”²⁷⁸ Selv om talen og det generelle innholdet i seremonien skal være humanistisk, understrekes det at dette skal formuleres så allment at ingen føler seg ekskludert, gravferden skal virke forsonende der det er mulig. Praksis rundt dette er imidlertid varierende: Ved en anledning fortalte en gravferdstaler om en gravferd han hadde vært i hvor det relativt bombastisk hadde blitt slått fast at det ikke finnes noen gud. For ham, som humanist, ble dette helt feil, ettersom det inkluderende aspektet ved seremonien for ham opplevdes som viktig.

I veiledningen for gravferdstalere gjøres det klart at

følgende verdier og holdninger bør på en eller annen måte komme til uttrykk i løpet av seremonien:

- At døden er en naturlig del av livet
- At livet er det viktigste for oss mennesker
- At livet avsluttes ved døden

²⁷⁵ Intervju med gravferdstaler ”Øyvind”, 10. april 2008

²⁷⁶ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 22

²⁷⁷ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 19

²⁷⁸ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 13

- At livet er her og nå
- At den døde "lever videre" gjennom minner, gjennom livsgjerninger, gjennom barn og barnebarn
- At vi er del i det store naturens kretsløp
- At mennesket er vårt eneste håp²⁷⁹

Det er imidlertid ikke noe krav om å inkludere alle disse setningene, det foreslås at det humanistiske verdigrunnlaget kommer til uttrykk på en måte som inkluderer noen av de overstående elementene. En gravferdstaler valgte eksempelvis å formulere seg på følgende måte om forholdet mellom liv og død:

Mange av oss tenker at all bevissthet er knyttet til kroppens liv. Det blir dermed det levde livet og selve mennesket som blir stående i sentrum - når noen går bort. Hvordan livet var for den som levde det og for de som ble berørt – hva vi kan lære av det – og hvordan vi så kan tenke om rett og galt – kan være kjernen i et slik livssyn. Ofte er det en erfaring, at når vi ser tilbake på den relativt korte tiden vi har sammen, blir det viktig å leve slik at vi kan være til hjelp og støtte for hverandre. Når Erling ikke er lenger, så har dere allikevel ikke mistet alt det som hørte sammen med han. Dere beholder minnene, og disse har betydning og verdi når livet nå går videre. For de nærmeste er dette en del av deres identitet.²⁸⁰

Mange ganger er det en vanskelig jobb å være gravferdstaler, men alle talerne jeg snakket med understreket at takknemligheten fra de pårørende gjør det verdt det. Alle gravferdstalene fortalte om nesten utelukkende positive reaksjoner fra omverdenen, men det hender at folk ikke skjønner hvordan de orker. Gravferdstaleren Øyvind innrømmet da også at det enkelte ganger er en påkjenning, særlig hvis avdøde var ung eller dødsfallet var en ulykke – da hender det at han sliter, selv etter å ha vært gravferdstaler i 22 år.²⁸¹

Det humanistiske livssynet ligger ofte mellom linjene i omtalen av livet til den avdøde, og blir ikke nødvendigvis omtalt eksplisitt. En taler understreket at han ikke ønsker å "misjonere" for humanismen i sine taler, men at han istedenfor tydeliggjør hvordan den avdøde heretter lever videre i minnet til familie og venner. Temaer han prøver å inkludere i talen er eksempelvis at man i gravferden er samlet for å ta avskjed, og at det er nettopp i møte med døden at man som menneske blir man klar over hvor stort livet er. "Tanken på at det tar slutt, gjør livet veldig inderlig – dette forsterkes gjennom talene. En gravferd er en vekker og en hyllest til livet."²⁸² En annen taler formulerte nettopp dette på følgende måte i en tale:

²⁷⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1, s 19

²⁸⁰ Gravferdstale om "Erling", per mail 17. april 2008

²⁸¹ Intervju med gravferdstaler "Øyvind" 10. april 2008

²⁸² Intervju med gravferdstaler "Arvid" 23. september 2008

Vi er samlet for å ta et siste farvel med Håkon, som døde mandag 5. august. Et menneskeliv er slutt, og vi vil minnes den Håkon som skal leve videre i tankene våre. Når en i familien dør, betyr det også at et kapittel i vårt eget liv er slutt. Da føles det godt å møtes; for å dele sorgen og for å se tilbake på det liv som nå er avsluttet. [...] Når du er lykkelig, skal du se dypt inn i ditt hjerte, og du vil oppdage at bare det som har gitt deg sorg, kan gi deg glede. Når du er ulykkelig skal du igjen se inn i ditt hjerte, og du vil oppdage at du gråter for det som før har gitt deg lykke. Gleden og sorgen er uatskillelige. Sammen kommer de og når den ene sitter alene med deg ved ditt bord, skal du huske at den andre sover i din seng. Som en vektskål vipper du mellom din sorg og din glede. [...] En gravferd kan derfor bli en fin anledning til å stoppe opp i vår travle hverdag og tenke over livets mening: Er vi flinke nok til virkelig å leve livet? - Tar vi godt nok vare på de menneskene vi har rundt oss? ²⁸³

Et annet eksempel på hvordan det humanistiske livssynet kan komme til uttrykk er tydelig i det følgende:

Humanisme betyr å sette det enkelte menneske i sentrum. Å ta vare på det livet vi har, er en viktig verdi. Først når vi møter døden, oppdager vi ofte hvor verdifullt livet er; både vårt eget og andres. En gravferd kan derfor bli en fin anledning til å stoppe opp i vår travle hverdag og tenke over livets mening: Er vi flinke nok til virkelig å leve livet? - Tar vi godt nok vare på de menneskene vi har rundt oss og de mulighetene livet gir oss? Jeg har inntrykk av at Sissel var en ekte livsnyter, og det er en egenskap det er viktig å bringe videre. Carpe diem – grip dagen er et urgammelt råd, og det rådet fulgte Sissel. ²⁸⁴

Et foreslått tredelt standardoppsett på talen er å starte med noen vennlige ord til de pårørende, så en midtdel med personlig omtale av avdøde og tilslutt en kortfattet, generell avslutning. ²⁸⁵ Det oppfordres til å starte talen med å fastslå at man er samlet til en minnestund ved å bruke en frase som ”Vi er samlet for å...”. Dette virker ”realitets-orienterende” og bekrefter at døden er virkelig. ²⁸⁶ I talens innledning skal avdøde presenteres, men uten for mange medisinske detaljer om sykdom og død. Hvis dette skal omtales oppfordres det til at dette skal skje i kontekst til avdødes tanker om dette, eventuelt i talens avslutning. Det er mange hensyn som må tas i ulike familiesituasjoner, og det er lett å si noe feil uten å være klar over det. I kursveiledningen for talerne oppfordres det til å bruke myke uttrykk i talen og være forsiktig med å slå fast ting for bombastisk. Det kan være uavklarte familieforhold og vanskelig for en utenforstående å avgrense hvem som i realiteten var nærmest den avdøde. Dette gjelder i høyeste grad også omtale av sorg:

²⁸³ Gravferdstale om ”Håkon”, per mail 8. mai 2008

²⁸⁴ Gravferdstale om ”Sissel”, per mail 8. mai 2008

²⁸⁵ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:11

²⁸⁶ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:16

Det kan være riktig at vi i denne forbindelse minner oss selv om at sorg, tristhet og mørke stemninger ikke er noe som kan gjemmes bort. Sorg må vi ta vare på, ikke for å dyrke den, men fordi den må ha sitt naturlige forløp. Unngå å trøste forsamlingen med fremtidshåp og ”snart kommer våren” etc. Det kan være fullstendig mal apropos. En fornærmelse. En helt annen ting er det dersom du blir bedt av de pårørende om også å legge inn en lys og optimistisk appell.²⁸⁷

Vonde følelser og store ord

Det er ikke alltid avdøde bare har hatt ordnede forhold til menneskene rundt seg. I slike situasjoner sliter gjerne de pårørende med langt flere følelser enn sorg og savn. Som gravferdstaler må man i slike situasjoner vite hvordan man kan fremstille den avdøde på en ærlig måte, men samtidig slik at det ikke blir brutalt eller uverdigg. I kursveiledningen for gravferdstalere gjøres det klart at man som gravferdstaler ikke kan være redd for å ta vare på vonde følelser som pårørende eventuelt sitter igjen med. I slike tilfeller kreves det at taleren evner å balansere ”hensynet til at enhver gravferd skal være verdig og ”pen” [Og at] Det også er tillatt å ha blandede og vonde følelser.”²⁸⁸ Som eksempler foreslås det å redefinere avdødes hardhet og strenghet ved å si at dette var et uttrykk for rettferdighetssans. Ved å komme med slike små omskrivninger gjøres det klart av gravferdstalen får et verdig preg, selv om avdøde ikke bare har vært enkel å kjenne. Det understrekes imidlertid også at taleren kan gjennom sin autoritet i gravferdssituasjonen ”bidra til å legalisere de vonde følelsene som noen av de pårørende sitter igjen med ved å si helt generelt at det – ”alltid vil være vanskelige minner også når noen dør.” [...] Innen rammen av en ”pen begravelse” er det kanskje en mulighet til å henge opp slike utsagn som en ”krok” til de som rett og slett føler sinne overfor avdøde.”²⁸⁹

Alle gravferdstalerne jeg har intervjuet uttrykte at å møte familier som har hatt vanskelige forhold seg i mellom, er en utfordring. Eksempelvis hadde en av gravferdstalerne følgende formulering i en tale over en alkoholisert far:

Vi har i disse dagene fått en påminnelse om at livet tar slutt. Det gjelder oss alle at døden kan komme før vi får fullført alle våre planer. [...] og at enkelte ting kan gripe inn i livet på en måte som ødelegger mye. Erlings liv viser oss at på tross av alvorlige problemer som også virker på mellommenneskelige forhold, så er det mulig å sitte igjen med en følelse av mye godhet i en stund som dette, og det er godt å tenke på.²⁹⁰

²⁸⁷ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:17

²⁸⁸ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:19

²⁸⁹ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:20

²⁹⁰ Gravferdstale om ”Erling”, per mail 17. april 2008

Når det gjelder valg av ord så oppfordres det, som tidligere nevnt, til å dempe ordbruken i talen. Eksempelvis:

Vi velger de formildende, forsonende, lyriske, høytidelige og gammelmodige ordene fremfor deskarpe, dramatiske, hverdagslige og foretningmessige.

Ikke ”oppsummering” – men *tilbakeblikk*.

Ikke ”ribbet tilbake” – men *stort tap*.

Ikke ”slukna” – men *sovnet inn*.

Ikke ”bitterhet” – men: *Noen minner vil være gode, andre kan være vanskelige for oss. Slik vil det alltid være når noen dør fra oss.*

Ikke ”skyld” – men *Alle har noe ugjort*.²⁹¹

Det oppfordres også til å bruke omdefineringer og formildende fortolkninger, men det gjøres klart at dette i hvert enkelt tilfelle bør vurderes nøye ettersom dette lett kan bli feil i forhold til hvordan de pårørende selv opplever situasjonen. Eksempler som presenteres her er: gnien – nøysom, kontrollerende – ga omsorg, egoist – streng, hard og konsekvent – rettferdig, ekteparet kranglet – et langt samliv er ikke uten kriser, passiv og likegyldig – sjenert, vanskelig å ha med å gjøre – han hadde selv en vanskelig barndom, hun var et troll – det har ikke alltid vært lett. Hun hadde forventninger til dere som det ikke alltid har vært så lett å innfri.²⁹² Å bruke denne typen formildende uttrykk kan virke sterkt i selve seremonien for enkelte, mens det for andre ikke blir sterkt nok – dette vil alltid være en vanskelig balansegang å få til for taleren.

Selv i tilfeller hvor det ikke har vært vanskelige forhold innad i familien, er det vanskelig å oppsummere alt den som har gått bort har vært for de som samles i gravferden. En pårørende oppsummerte talen i morens gravferd og pekte på nettopp dette: En gravferdstale eller en gravferd kan aldri oppsummere forholdet med ens foreldre ettersom seremonien er for alle som er der. Fokuset i gravferden er den som er død, og på den avdødes gode sider og styrker. Slik han så det må denne typen taler nesten bli litt overfladisk. ”Det er greit. Det skal jo ikke være det store psykodrama. Det er en minnetale, med dens regler og formål.”²⁹³

Å snakke om døden

Å snakke om død kan være et vanskelig tema, dette var flere av gravferdstalerne jeg intervjuet inne på. Gravferdstaler Emma fortalte at hun opplever at dette er noe folk helst vil holde på avstand, noe hun selv også kjente på tidligere. Ved å være gravferdstaler, har hun imidlertid

²⁹¹ Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:21

²⁹² Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund. 2008:22

²⁹³ Intervju med pårørende ”Kjell”, 26. september 2008.

fått et helt annerledes perspektiv på liv og død. Å være gravferdstaler opplever hun i dag at er det viktigste hun gjør, ved at hun blir revet ut av ”den trivielle hverdagen”. Da hun først ble spurt om hun kunne tenke seg å være gravferdstaler avviste hun det totalt, men etter et par år hadde tanken modnet på henne. Dette ser hun selv på som et menneskelig uttrykk for å ville fornekte den delen av livet. Hun opplever ikke at det er tabubelagt å snakke om død i møte med de pårørende ettersom de er i en situasjon hvor døden ofte er både naturlig og nær. I samtalen dreier det seg dessuten ikke så mye om døden i seg selv, men mer om liv og minner. Hun opplever nesten alltid at samtalen med de pårørende er gode samtaler, men hun har på den andre siden ikke hatt så mange vanskelige oppdrag.²⁹⁴

Gravferdstaler Øyvind fortalte at nettopp det å få til en fin samtale omkring døden ofte oppleves som veldig viktig for familien. Han oppfatter at død tidligere i større grad var en del av livssyklusen, mens han i dag har inntrykk av at død et helt fjernt tema. I påfallende mange tilfeller reagerer folk positivt på å snakke om død. De beste samtalen opplever han at kombinerer samtale om døden på et mer generelt plan med en samtale om avdøde i planleggingen av seremonien. Han forteller at han opplever at det i dag er en tendens mot at det ikke skal være trist. Sang og musikk skal ikke være trist, men munter, og at han føler at folk er litt for opptatt av at alt skal være så ”allright og kult – det skal liksom ikke være sorg.” Han understreker at dette selvfølgelig er noe som varierer, og at menneskene han møter ofte er veldig forskjellige. Men, sier han, de er likevel veldig like når man kommer litt bak fasaden – døden er noe alle skal gjennom.²⁹⁵

En tredje gravferdstaler pekte på at død ikke er et tabu i seg selv, men derimot det å skulle planlegge egen gravferd. I møte med de pårørende er det dessuten ofte at det ikke døden som er i fokus, men heller det levde livet.²⁹⁶

5.4 Kulturinnslag i humanistisk gravferd

I retningslinjene for livssynsgrunnlag i humanistisk gravferd heter det:

Overfor allmennheten skal vi fremstå med vår kompetanse på Humanistisk gravferd. Human-Etisk Forbund oppfatter Humanistisk gravferd som en seremoni som i alle deler og i sin helhet holdes på et rent verdslig, religiøst grunnlag. Alle ord har en mening og alle tekster har et budskap. Valg av meningsbærende ord og tekster må derfor være bevisst. Når vi medvirker direkte i seremonien, vil vi uvergelig bli assosiert med alle tekster som fremføres, ikke bare med vår egen tale. Human-Etisk Forbund deltar ikke dersom det skal fremføres et eller flere

²⁹⁴ Intervju med gravferdstaler ”Emma” 30. april 2008

²⁹⁵ Intervju med gravferdstaler ”Øyvind”, 10. april 2008

²⁹⁶ Intervju med gravferdstaler ”Patrick”, 16. april 2008

religiøse budskap eller religiøse salmer. På den ene siden ønsker Human-Etisk Forbund ikke å opptre som en ubehagelig sensurinstans. På den andre side er det viktig at publikum ikke blir forvirret med hensyn til hva vi står for. Og ut i fra respekten for andres livssyn ønsker vi ikke å bruke – eller bli knyttet til – religiøse innslag og tekster som vi ikke mener noe med.²⁹⁷

Når det gjelder hvordan man skal håndtere ønsker om kulturelle innslag med religiøst preg i humanistisk gravferd, er dette gjenstand for en intern debatt i forbundet. Dette gjenspeiles i at forholdet mellom forbundets holdning til spørsmålet på et teoretisk plan, uttrykt i retningslinjene for humanistisk gravferd, til dels skiller seg fra den praktiske håndteringen i situasjoner hvor de pårørende ønsker religiøse innslag i seremonien. Det er imidlertid klart at det også er store variasjoner når det gjelder praksis og hvorledes ulike gravferdstalere forholder seg til slike forespørsler.

I retningslinjene for humanistisk gravferd gjøres det klart at HEF ikke deltar hvis det ønskes religiøse innslag i seremonien, men det er imidlertid ikke alltid de pårørende er klar over at humanistisk gravferd er et verdslig *humanistisk* tilbud. I *Håndbok for gravferdstalere* åpnes det for tvilstilfeller, men med en tydelig oppfordring om å bruke skjønn i hvert enkelt tilfelle.²⁹⁸ Taleren gjøres oppmerksom på at det er flere hensyn som må tas i denne sammenheng: Både hensynet til hva taleren selv kan stå for, HEFs omdømme og ikke minst familiens situasjon, som kan være preget av både stor usikkerhet og tidspress. Hvis taleren befinner seg i en situasjon hvor de pårørende ønsker flere innslag med religiøst preg, oppfordres taleren til å drøfte med familien om de enten burde velge en annen form for seremoni, eller velge andre innslag. Ettersom: ”Ingen parter har vel glede av tekster som motsier hverandre eller som familien eller avdøde ikke kunne stå inne for.”²⁹⁹

Selv om det i praksis tillates religiøse innslag, forekommer det innad i forbundet en teoretisk debatt rundt spørsmålet, hvor det til dels er store uenigheter. Da jeg intervjuet seremonisjefen i HEF, Yngvild Kvaale, fikk jeg inntrykk av at forbundet praktiserte en nulltoleranse når det gjaldt religiøst innhold i seremoniene, selv om også hun åpnet for spesialtilfeller hvor menneskelige hensyn må prioriteres.³⁰⁰ Da jeg senere intervjuet Vinjar Tufte som er seremonirådgiver for gravferd, anslo han at det rundt 10 prosent av gravferdene forekom religiøse sanger.³⁰¹ I senere samtaler med både medlemmer og gravferdstalere i forbundet har det kommet frem til dels svært ulike syn på hvorvidt man skal akseptere

²⁹⁷ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1,s 11

²⁹⁸ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1,s 10-11

²⁹⁹ Håndbok for gravferdstalere 2008:kap 1,s 12

³⁰⁰ Kvaale 6. februar 2008

³⁰¹ Tufte 27. mars 2008

religiøse sanger eller ikke. Enkelte avviser enhver argumentasjon omkring dette, mens andre er tilbøyelige til å tenke på religiøs, da særlig kristen, sang og musikk som en del av norsk kulturtradisjon og åpne for nye og varierte tolkninger av sanger som tidligere har vært tydelig forankret i religion.³⁰² Generelt er det større åpenhet for å akseptere eldre, instrumentale musikkstykker enn sanger av nyere dato, basert på en argumentasjon om at ”barokkomponistenes eneste arbeidsgiver var kirken”.³⁰³

En gravferdstaler jeg intervjuet opplevde at HEF på mange måter har en teoretisk forestilling om hva de ønsker skal formidles som ikke alltid er like tydelig i praksis. Han hadde selv opplevd at de pårørende ønsket religiøse sanger, men dette hadde stort sett blitt løst på en tilfredsstillende måte. Gravferdstaleren pekte på at det ikke alltid ligger et klart formulert humanistisk livssyn til grunn for pårørendes ønske om humanistisk gravferd. I enkelte tilfeller opplever han at det handler mer om avstand til kirken enn nærhet til HEF. Her pekte han på en dobbelhet ettersom de pårørende, selv om de føler avstand til kristendommen, likevel kan oppleve det som uproblematisk med religiøse sanger i gravferden.³⁰⁴

Religiøse innslag. En intern debatt.

I november 2008 arrangerte Human-Etisk Forbund en landskonferanse med temaet ”Humanisme og seremonier”. Rådgiver i HEF, Didrik Söderlind, holdt her et innlegg med tittelen *Seremonienes kulturelle innslag. Eller: Når de pårørende vil ha Eg ser ved gravferden*. Her tematiserte Söderlind ulike aspekter ved spørsmålet om hvordan HEF skal forholde seg til kulturelle innslag som uttrykker religion. Söderlind pekte på at et menneskes kulturelle smak er nært knyttet til sosial bakgrunn og fungerer som en identitetsmarkør. Dette kan føre til at kritikk av kulturelle preferanser kan oppleves som kritikk av ens personlige identitet. Å antyde at kulturinnslag ikke er passende i en gravferd er dermed noe man bør være varsom med ettersom de pårørende kan føle seg stemplet som ”dårlige humanister”. Söderlind pekte videre på hvordan norsk kultur, særlig høytid, tradisjonelt er nært knyttet til kristendommen.³⁰⁵

Innad i HEF skilte Söderlind mellom to hovedargumentasjoner i forhold til problemstillingen om religiøse innslag i seremoniene. Det første argumentet tar utgangspunkt i at humanistisk gravferd er en seremoni basert på det humanistiske livssyn, derfor må det humanistiske livssynet komme tydelig til uttrykk i seremonien. Dette er både av respekt for

³⁰² Intervju med gravferdstaler ”Arvid” 23.september 2008, samtale med pårørende ”Kjell” 26. september 2008

³⁰³ Samtale med pårørende ”Kjell” 26. september 2008, samtale med medlem ”Hilde” 14. oktober 2008.

³⁰⁴ Intervju med gravferdstaler ”Patrick”, 16.april 2008

³⁰⁵ Söderlind 2008

avdøde, de pårørende og HEF sin del. Det andre synet legger vekt på respekt for enkeltmenneskets behov, og tar utgangspunkt i at den avdøde og de pårørende ikke nødvendigvis legger religiøs mening i innslaget selv om det opprinnelig er religiøst. Et sentralt poeng for Søderlind er at begge disse argumentasjonene kan begrunnes ut fra humanistmanifestet, noe som gjør det vanskelig å hevde at det ene er riktigere enn det andre i forhold til det humanistiske livssynet.³⁰⁶

Søderlind pekte på at humanister har del i kulturarven, ettersom kultur – også de religiøse delene av kulturen – er menneskeskapt. Spesialrådgiver i HEF, Kjartan Selnes, er også inne på en slik tilnærming til religiøs kunst i essayet *Kan humanister like kirkemusikk?*

Det [humanistiske livssyn] innebærer blant annet å se på religioner og religiøse symboler som menneskeskapt kulturuttrykk som har oppstått under gitte livsforhold og kunnskapsbetingelser. Religiøse uttrykk er kulturskapt måter å personliggjøre tilværelsen på, skape mening og retning i livet og lidelsen. Religionene kan tolkes humanistisk, og ses som kraftfulle allegorier, myter og metaforer for menneskets eksistensielle grunnvilkår fra fødsel til død.³⁰⁷

For Selnes er et viktig utgangspunkt for en slik oppfatning at alle deler av kulturen opprinnelig har vært preget av religiøs livstolkning i store deler av historien.

Kulturelle opplevelser bestemmes dermed ikke av om verket er skapt i en religiøs eller humanistisk kontekst, ifølge Selnes, men isteden av hvordan man forholder seg til, og fortolker, det.³⁰⁸ Selnes skiller imidlertid mellom en humanistisk tilnærming til religiøs kunst og det å tillate denne type uttrykk i de humanistiske seremoniene. I seremonisammenheng understreker derfor Selnes betydningen av å finne kunst ”som på estetisk høyverdig vis har som hovedhensikt å formidle den livstolkning og virkelighetsoppfatning som er kjernen i verdslig humanisme.”³⁰⁹

En mulig problemstilling ved å utelukke all musikk som har blitt til i en religiøs setting er ifølge Søderlind at det blir det lite igjen som humanister *kan* bruke. Dette vil omfatte de aller fleste klassiske musikkstykker, alle sanger som refererer til aspekter utenfor den verdslige verden, og tekster som benytter religiøst ladede ord, men uten religiøst budskap. Spørsmålet blir da hvor grensene går for hva som kan benyttes i humanistisk sammenheng. Her får han støtte av Selnes, som hevder at det virkelige spørsmålet i debatten om religiøse innslag, er spørsmålet om hvor grensen skal gå for hva man skal tillate:

³⁰⁶ Søderlind 2008

³⁰⁷ Selnes 2007:72

³⁰⁸ Selnes 2007:72

³⁰⁹ Selnes 2007:73

Salmer som ”Gud han er så fast en borg”, ”Kirken den er et gammelt hus”, ”Jesus lever, graven brast” burde ikke vekke noen diskusjon samme hvor mye den avdøde ateist med glimt i øyet elsket dem. [...] Men vi har en stor og vakker sangskatt hvor noen strofer her og der kan hentyde til Skaperen og hans omgangskrets innimellom hentydninger til mye annet som passer seg for humanister.³¹⁰

Didrik Söderlind pekte i sitt innlegg også på argumenter for hvorfor HEF bør utvise en viss strenghet i forhold til religiøse innslag. Selv om HEF er en åpen og inkluderende livssynsorganisasjon, er det likevel en *livssynsorganisasjon*, noe som er viktig å huske på i denne debatten. Et annet argument Söderlind trakk frem er at HEF skiller seg fra andre tros- og livssynssamfunn ved at mange av organisasjonens medlemmer har meldt seg inn som et resultat av motstand mot statskirken. Dermed er det viktig at forbundets seremonier ikke blir for like kirkens.³¹¹ På mange måter kan diskusjonen om sangvalg og kulturinnslag sies å være et uttrykk for ønske om en verdig seremoni. Kjartan Selnes formulerer det på følgende måte:

I estetisk høyverdig form skal det humanistiske livssynet formidles. At man bevisst søker å styre unna kunst som assosieres med det religiøse, selv om det har tydelige humanistiske dimensjoner ved seg også, er jo helt forståelig og identitetsmessig svært viktig. Det gjelder å sette sammen et kunstnerisk uttrykksrepertoar som i det sentrale gir *en klar identitet til humanismen som livssyn*, og seremonier som både i innhold og form uttrykker dette på estetisk klart og dekkende vis.³¹²

Tvilstilfeller – hvordan ønsket om religiøse innslag løses i praksis.

Kjartan Selnes ser estetikken i de humanistiske seremoniene atskilt fra humanisters generelle opplevelse av humanistiske verdier i religiøs kunst. Han ser imidlertid en fare ved at forbundet kan bli for strenge:

Men når velreflekterte enkeltmennesker som er medlemmer av en humanistisk organisasjon ønsker at denne kan gi spillerom og respekt for individuelle og personlige utforminger av seremonier, da bør man ut i fra selve det humanistiske idégrunnetenke seg godt om før man forkaster eller forbyr noe. En rigid grenseoppgang mot det religiøse bør ingenlunde være et primat. Mye av det religiøse kan som nevnt tolkes som både svært humant og humanistisk. Verdien og respekten for mangfoldet og den individuelle valgfriheten må sies å være mer sentralt i humanismen som livssyn enn innenfor noen religion og de fleste andre livssyn.³¹³

³¹⁰ Selnes 2007:75

³¹¹ Söderlind 2008

³¹² Selnes 2007:74 – min kursivering

³¹³ Selnes 2007:77

I praksis er det da også en større åpenhet for religiøse innslag enn det den teoretiske debatten til tider kan gi inntrykk av. I mange tilfeller er de pårørende enige i at det finnes andre mer passende sanger enn en sang med religiøst innhold i en humanistisk gravferd, selv om de i utgangspunktet har ønsket seg nettopp en sang med religiøst tema. Det er imidlertid tilfeller hvor avdøde hadde et spesielt forhold til en sang. Eksempelvis fortalte Vinjar Tufte om motstandsmannen som under krigen ventet på flyslipp langt til skogs sammen med kompaniet sitt mens de sang *Alltid freidig når du går*. Denne sangen sang krigsveteranene deretter når de møttes, og dermed var det spesielt viktig for familien at denne sangen også kunne få plass i gravferden. Dette eksempelet illustrerer for Tufte en helt betimelig bruk av religiøse sanger i en humanistisk gravferd, særlig når historien rundt sangen og dens betydning får en plass i talen. Begrunnelsene for å inkludere en religiøs sang trenger imidlertid ikke å bestandig å være så handlingsmettet. En gravferdstaler, som opplever seg selv som relativt liberal i forhold til religiøse innslag, ønsket også at de pårørende hadde en begrunnelse for hvorfor de ønsket en religiøs sang, selv om det for ham var tilstrekkelig at en slik begrunnelse kan være så enkelt som ”*Eg ser er en fin sang*”.³¹⁴

En annen gravferdstaler ga også uttrykk for at han ikke oppfattet religiøse innslag som spesielt problematisk, så lenge det var en ordentlig bakgrunn for ønsket slik at man i talen kan forklare hvorfor det innslaget er med. For ham knytter talen de andre innslagene sammen, og den innebærer en fin anledning til å forklare religiøse innslag på en måte hvor man kan trekke linjer til det humanistiske livssynet og allmenngjøre budskapet. Dette er også en praksis det oppmuntres til i gravferdspermen når vanskelige situasjoner oppstår.

Innblanding av religiøs praksis i det planlagte program for avdøde som hadde et ikke-religiøst livssyn oppfattes av mange som uetisk. Et ”nødunntak” kan være når det er snakk om et musikkstykke/dikt avdøde faktisk var veldig glad i eller at det foreligger en annen spesiell forbindelse mellom avdøde og dette ønsket. Da kan taler forklare kort om bakgrunnen for dette i minnetalen.³¹⁵

I en samtale forklarte Vinjar Tufte sin personlige motstand mot religiøse sanger i humanistisk gravferd ut fra at gravferden på sett og vis er ment å oppsummere hele den avdødes liv og at det i løpet av en slik minnestund vanligvis ikke er mer en fire musikkinnslag. Hvis mer enn et av disse innslagene er religiøse, så blir det ikke et godt bilde på avdødes liv, så fremt avdøde var ateist eller agnostiker. Hvis familien likevel ønsker mer en et religiøst innslag kan det

³¹⁴ Intervju med gravferdstaler ”Patrick”, 16.april 2008

³¹⁵ Organisasjonshåndboka 2009: kap 4. vedlegg F, s 9

tenkes at humanistisk gravferd ikke er riktig form for deres minnestund. En annen løsning kan eventuelt være å synge eller spille religiøse sanger i minnesamværet etter selve gravferden.³¹⁶

Hva som passer

I mange tilfeller definerer HEF seg mer ut fra hva de ikke er, enn hva de er. Dette kan også sies å være tilfelle med diskusjonen omkring kulturinnslag. Så langt har jeg presentert den interne debatten i HEF som omhandler hvilke kulturelle innslag som passer seg i en humanistisk gravferd, men på Landskonferansen kom det i debatten etter Didrik Søderlinds innlegg frem et annet aspekt ved valg av kulturinnslag. Her ble individuell smak tematisert, og det ble understreket at variasjonen her er stor. Flere var inne på problemstillingen om hvordan man skal håndtere at brukere ønsker ting man selv, som vigslar eller gravferdstaler, opplever at ikke er høytidelig nok – eller direkte smakløst – selv om det innholdsmessig er verdslig. Dette er oftere problem i forhold til vigsel, men slike problemstillinger kan forekomme også i gravferd.³¹⁷

Når det gjelder hvilke kulturinnslag som kan benyttes i humanistisk gravferd er det i *Håndbok for gravferdstalere* et rikelig utvalg sanger og musikkstykker som fra forbundets side har blitt vurdert passende for gravferd. På Humanist forlag har det også blitt gitt ut en diktsamling som heter *Sorg*, hvor Marte Spurkland på oppdrag fra HEF har samlet dikt passende til en gravferd. Bidragsyterne i denne samlingen er blant annet Erik Bye, Hans Børli, Tarjei Vesaas, André Bjerke, Rolf Jacobsen, Halldis Moren Vesaas, Nordahl Grieg og Olav H. Hauge.³¹⁸

I enkelte tilfeller, slik som i det innledende sitatet til kapittel 5, har da også avdøde uttrykt ønsker for hvordan seremonien skal være ved å fylle ut skjemaet *Min siste vilje*. Det er usikkert hvor mange som benytter seg av denne muligheten, men det synes som om dette er en praksis som blir vanligere. Som nevnt er et slikt skjema imidlertid kun veiledende, men fra forbundets sider oppfordres det til å respektere avdødes ønsker:

Gravferden holdes for de pårørende og for hele sorgfellesskapet. Som hovednorm antar vi likevel at både de pårørende og de medvirkende lar avdødes ønsker være avgjørende når det er praktisk mulig og under hensyn til at gravferden skal gjennomføres i verdige former.³¹⁹

³¹⁶ Tufte 27. mars 2008, *Håndbok for gravferdstalere* 2008

³¹⁷ Landskonferanse 2008

³¹⁸ Spurkland 2007

³¹⁹ *Håndbok for gravferdstalere* 2008:kap. 1 s 10

Kjartan Selnes er inne på det store mangfoldet blant medlemmene i HEF, og de mange ulike tilnærmingene man kan ha til å være humanist. Det er bare naturlig at dette gjenspeiles i både hvordan det enkelte medlem oppfatter og ønsker å gjennomføre seremoniene.³²⁰

***Eg ser* – eksemplifisering av praksis**

I samtale med gravferdsrådgiver i HEF, Vinjar Tufte, omkring gråsonesanger kom det frem at det i flere tilfeller gjøres bruk av *Eg ser* i gravferd, men da med en sekulær tolkning av innholdet til grunn. Han anslo at andelen av gravferder dette gjaldt var rundt 15 prosent av det totale antallet i et år,³²¹ mot ca 30 prosent i kirken.³²²

Eg ser at du er trøtt,
men eg kan ikkje gå
alle skritta for deg.
Du må gå de sjøl.
Men eg ve gå de med deg.
Eg ve gå de med deg.

Eg ser du vil gi opp,
men eg kan ikkje leva
livet for deg.
Du må leva det sjøl.
Men eg ve leva med deg.
Eg ve leva med deg.

Eg ser du har det vondt,
men eg kan ikkje grina alle
tårene for deg.
Du må grina de sjøl,
men eg ve grina med deg.
Eg ve grina med deg

Eg ser at du er redd,
men eg kan ikkje gå i døden for deg.
Du må smaka han sjøl,
men eg gjør død til liv for deg,
eg gjør død til liv for deg.
Eg har gjort død til liv for deg.
Eg har gjort død til liv for deg³²³

Eg ser er en sang som mange opplever som passende i gravferd. Dette er en sang som relativt ofte blir ønsket av pårørende i sammenheng med humanistisk gravferd, og som ved enkelte anledninger har dukket opp i forslag til standard oppsett for humanistisk gravferd hos et begravellesbyrå.³²⁴ Slik mange sanger som er en del av populærkulturen har også *Eg ser* fått mange ulike valører og betydninger etter å ha blitt brukt i blant annet reklamefilmer for krisetelefoner og lignende.³²⁵ Sangen er imidlertid skrevet av Bjørn Eidsvåg som en preken, og forbundet har gått så langt som å kontakte Bjørn Eidsvågs manager for å få avklart at tekstens ”eg” referer til Jesus. Likevel anslo Tufte anslo at den brukes i rundt 15 prosent av

³²⁰ Selnes 2007:75

³²¹ Tufte 27. mars 2008

³²² Gelius 2008

³²³ Eidsvåg 1983

³²⁴ Intervju med gravferdstaler ”Patrick”, 16.april 2008

³²⁵ Landeplage 2008

humanistiske gravferder. Den tolkes da på et humanistisk grunnlag ut i fra et verdslig verdensbilde. En slik tolkning blir imidlertid vanskelig i de siste to tekstlinjene hvor det heter: ”Eg gjør død til liv for deg, Eg har gjort død til liv for deg”. Hvis ”eg” tolkes som den avdøde kan sangen forstås som at avdøde lever videre i minnet til de som er igjen, men Tufte peker på at dette blir såpass uklart at han uansett opplever dette som en problematisk sang.³²⁶ En gravferdstaler innrømmet at han i og for seg synes teksten og melodien er fin, men at sangen i seg selv blir brukt såpass ofte i gravferd at den grenser til å bli en gravferdsklisjé. Kanskje nettopp dette er en del av forklaringen på hvorfor så mange ønsker denne sangen i gravferd. Pårørende er i møte med døden redd for å trå feil, de ønsker svært ofte det som er vanlig, og når det kommer til sangvalg i gravferd er *Eg ser* et helt vanlig valg.

³²⁶ Tufte 27. mars 2008

KAPITTEL 6. EN TRADISJONSBUNDET SEREMONI

I det kommende kapittelet vil jeg diskutere Human-Etisk Forbunds medlemsoppslutningen i forhold til en diskusjon om den innvirkning tradisjon har på valg av seremonier.

Utgangspunktet for HEFs seremoniarbeid var å skape et alternativ til den kristne konfirmasjonen. Et paradoks her er imidlertid at HEFs seremonitilbud i dag kan sees som en videreførelse av en norsk-luthersk kulturtradisjon. Den norske kirkes medlemsmasse består i høy grad av passive medlemmer, og ifølge HEFs tolkning av befolkningsundersøkelsen har mange av disse et livssyn som ligger nærmere det humanistiske enn det kristne.³²⁷ Et spørsmål som har blitt stilt ved flere anledninger av HEFs seremonimedarbeidere er hvorfor passive statskirkemedlemmer er tilbakeholdende med å avslutte sitt medlemskap. Jeg vil se på i hvilken grad utmeldelse fra kirken oppleves som å melde seg ut av et større fellesskap. Sagt på en annen måte: Hvilken betydning har kristendommen som tradisjonsbærer i seremonisammenheng for mennesker i Norge?

”Et formidabelt medlemspotensial”

På HEFs landsmøte i 1987 konstaterte daværende styreleder i HEF, Kari Vigeland, at forbundets vekstpotensial var stort.³²⁸ Vigeland antok at man ikke kunne fortsette rekruttering utelukkende på ideologisk grunnlag i fremtiden og argumenterte for at det var nødvendig å gjøre det ”mer lønnsomt å være humanetiker.”³²⁹ Foruten fortsatt satsing på konfirmasjons- og gravferdsarbeid ble det foreslått å utvide seremonitilbudet til også å omfatte vigslar. I sin fremstilling av HEFs historie peker Paul Knutsen på betydningen av denne holdningen hos HEFs ledelse: ”Skal du få folk til frivillig å betale kontingent i en organisasjon, må organisasjonen tilby noe som gir fordeler for nettopp den som er medlem.”³³⁰ Utvidelsen av seremonitilbudet ble ansett for å være viktig for videre rekruttering.

På spørsmål om ”Hvilket livssyn vil du si ligger nærmest opp til ditt eget?” i befolkningsundersøkelsen som ble utført i 2004 av Norsk Statistikk, valgte 33 prosent alternativet ”det human-etiske eller humanistiske”. Dette var en vekst fra 1985 hvor 17 prosent hadde valgt det samme alternativet. Dette antyder at HEF er en organisasjon med stadig økende ideologisk oppslutning i befolkningen. I forbindelse med undersøkelsen uttalte daværende generalsekretær Lars Gule:

³²⁷ Befolkningsundersøkelsen 2004

³²⁸ Vigeland viste i sin landsmøtetale til en undersøkelse foretatt av Norsk Markedsdata hvor 17 prosent hadde svart deres livssyn lå nærmet det humanistiske, noe som tilsvarte om lag 600 000 mennesker. Knutsen 2006:464

³²⁹ Vigeland i Knutsen 2006:464, original kursivering.

³³⁰ Knutsen 2006:464

Enda mer oppløftende for Human-Etisk Forbund er at hele 33 % sier det humanetiske eller humanistiske livssyn uten tro på noen bestemt gud ligger deres eget livssyn nærmest. Dette innebærer at humanismen har fått en meget sterk stilling i det norske samfunn. [...] *Dette innebærer jo at det finnes 1,5 millioner humanister i vårt land.*

Riktig spennende er det også at hele 19 % på landsbasis og 24 % i Oslo sier at de kunne tenke seg å bli medlemmer i vårt forbund. Vi har med andre ord et formidabelt medlemspotensial. Vi snakker om ca. 700 000 mennesker! La oss si at vi klarer å mobilisere en tredjedel av disse. Da vil vi bli 300 000 medlemmer. Tenk hvilken tyngde Human-Etisk Forbund da kunne tale med.³³¹

Selv om 33 prosent svarte at deres livssyn ligger nærmest det humanistiske, var det imidlertid kun 19 prosent som svarte at de kunne tenke seg å bli medlem. Her er det flere aspekter som er interessante. Et spørsmål er *hvorfor* de som i 2004 svarte at de kunne tenke seg å bli medlemmer i forbundet ikke har meldt seg inn. En begynnende forklaring kan man finne når det på Human-Etisk Forbunds hjemmesider nøkternt slås fast at det erfaringsvis er svært langt mellom ”tanken om å gjøre noe og det å faktisk gjøre det.”³³² Å se på HEFs forespeilte medlemstall basert på befolkningsundersøkelsen fra 2004 gir et interessant innblikk i en intern rekrutteringsdebatt i forbundet. Langt på vei kan det synes som om HEF i stor nok grad ikke tar høyde for betydningen kirken som tradisjon representerer for mange, også for de som ikke betegner seg som religiøse.

Betydningen av tradisjon

I praksis er det de humanistiske seremoniene ”folk flest” forbinder med HEF. Spørsmålet om hva man forbinder med HEF i befolkningsundersøkelsen tydeliggjør dette: Hele 27 prosent nevner her seremoniene. Til sammenligning trakk 13 prosent frem forbundets arbeid for full religion og livssynsfrihet, mens 15 prosent nevnte generelt arbeid for menneskerettighetene. Det var imidlertid hele 19 prosent som ikke visste hva de skulle svare, noe som fra HEFs side betegnes som ”litt tankevekkende.”³³³ Et annet interessant aspekt ved undersøkelsen viste at hele 49 prosent svarte at de kunne tenke seg en humanistisk eller ikke-religiøs vielse. 44 prosent svarte at de kunne tenke seg humanistisk konfirmasjon, mens henholdsvis 38 og 37 prosent kunne tenke seg humanistisk navnefest eller gravferd.³³⁴ Sammenlignet med de andre seremoniene viser tallene at gravferd er den seremonien som skårer lavest når det gjelder hva

³³¹ Gule 16.04.2004, min kursivering.

³³² Human-Etisk Forbund 13.04.2004

³³³ Human-Etisk Forbund 13.04.2004

³³⁴ Human-Etisk Forbund 13.04.2004

respondentene kunne tenke seg å benytte.³³⁵ Dette kan skyldes flere ting, men det er nærliggende å se på betydningen av tradisjon i denne sammenheng.

Cora Aleksa Døving vektlegger nettopp tradisjon og ideen om ”den rette handlingen” når hun konstaterer at den kristne gravferdsseremonien i liten grad viser tegn til verken å forsvinne eller endre seg: ”Nordmenn handler religiøst simpelthen fordi det ikke finnes pluralisme i valg av *handlingsformer med legitimitet som tradisjon* forbundet med død.”³³⁶ Her peker hun på fire mulige forklaringsfaktorer: Begravelsesbyråene har en unik rolle i planlegging og gjennomføring av en gravferd. Konferansen med de pårørende er sentral i forhold til hva som er rituelt viktig og ikke, og hva byrået fremhever her vil ha betydning for de pårørendes valg. Den andre faktoren Døving trekker frem er kirkens inkluderende holdning. Her er det spesielt avgjørende at kirken har valgt en trøstende linje, fremfor en forkynnende. At kirken er en sentral aktør i forhold til andre overgangsrutene er også sentralt. Døvings tredje faktor trekker frem betydningen av at gravferden har blitt innlemmet i den terapeutiske diskurs: ”Gravferdskonsulentene og prestene bruker språklige produkter fra den terapeutiske vitenskap til sine forklaringsmodeller på død og gravferd: Det religiøse ritualet forklares og legitimeres gjennom et sekulært terapeutisk språk.”³³⁷ Den fjerde sentrale forklaringsfaktoren vektlegger betydningen av tradisjon slik den blir formidlet gjennom den sosiale hukommelsen fellesskapet knytter til et bestemt ritual.

På spørsmål til gravferdskonsulenter og prester om hvorfor de tror så mange velger en religiøs seremoni, har de utelukkende svart med begrepet *tradisjon*: Til tross for usikkerhet omkring hva som er det tradisjonelle, er det dette de pårørende vil at varene de kjøper fra begravelsesbyrå skal kunne betegnes med. [...] Det er en sterk idé om tradisjon, eller snarere forventning om at det finnes tradisjon, gravferdskonsulenter og prester møter.³³⁸

Døving understreker i sin drøfting av oppslutning rundt kristen gravferdsseremoni ideen om ”den rette handling”. Her pekes det på hvordan man i letingen etter en bakenforliggende mening kan overse den mening som ligger i selve handlingen: ”Det er den mening som er uatskillelig fra form, som i stor grad forklarer hvorfor det ikke finnes noen alternativer til et rituale, hvorfor ritualets fremste karakter er å være *ikke-varierende*.”³³⁹ I Norge er kirkelig gravferd langt på vei normen, og ansees langt på vei som ”den rette handling”. Dette fordrer

³³⁵ 59 prosent svarer at de ikke kunne tenke seg å benytte humanistisk gravferd, mens 57 prosent ikke kunne tenke seg å benytte humanistisk navnefest. Tilsvarende tall på konfirmasjon og vielse er 51 prosent nei til konfirmasjon og 48 prosent nei til vielse. Befolkningsundersøkelsen 2004

³³⁶ Døving 1995:113

³³⁷ Døving 1995:114

³³⁸ Døving 1995:115

³³⁹ Døving 1995:117

imidlertid ikke en sterk kristen identitet hos verken de pårørende eller den avdøde. Det sentrale er derimot hva det sosiale fellesskapet enes om at er ”den rette handling”. Selv om man ikke bekjenner seg til kristendommen på et personlig plan, aksepterer man på et offentlig plan den kristne gravferdshandling som et ideal og de kristne ritualer som moralsk korrekte.³⁴⁰

Dette er et sentralt poeng også i forhold til humanistisk gravferd. Det samfunnet anerkjenner som ”den rette handling” styrer utformingen av gravferd også når gravferden er løsrevet fra den kristne liturgien:

Det er et viktig poeng i studiet av ritualer, at den tradisjonelle ritualstrukturen forblir den samme under en ideologi med et annet innhold. Når Human-Etisk Forbund arrangerer gravferd, sitter nærmeste slekt på samme opposisjonelle plass i forhold til den videre omgangskrets som i en kristen seremoni, kisten er plassert i det samme rommet og på det samme stedet, blomstene har de samme fargene og formasjonene, sangene står trykket i et program, klokken klemmer inn, preludiet spilles, det er et minneord over avdøde med kjente godord, det er en tale, kransepålegg, allsang, senking av båren [...]. Om ideologien er kristen eller ikke, ser ritualets handlingsstruktur ut til å forbli.³⁴¹

Det kulturelle fellesskapet mellom ritualene i Den norske kirke og HEF bekreftes av Vinjar Tufte når han forteller om hvor liten villighet det i mange tilfeller er blant mange pårørende til å bringe ukjente elementer inn i gravferden.³⁴² Den tradisjonelle ritualstrukturen står sterkt. Dette kommer til uttrykk både i usikkerheten Tufte møter rundt hva som er tillatt i gravferd, men også i de pårørendes ønske om ”det som er vanlig”, det vil si tradisjonelt.

Som nevnt får 35 og 40 prosent av HEFs medlemmer ikke en humanistisk gravferd, og en bakenforliggende grunn kan være mangel på egnede seremonilokaler.³⁴³ Kjell Kristensen har i flere år arbeidet med de humanistiske seremoniene og peker på at en av årsakene til dette trolig ligger i seremonienes særpreg:

Ved gravferder er det de pårørende som velger gravferdsform, og det er viktig å forstå hva som kan avgjøre deres valg. Blant de pårørende kan man finne ulike tros- og livssyn, og dette krever at man oppnår en konsensus om det valget som skal tas. Dette bidrar trolig til at det mest kjente og tradisjonelle ofte får forrang framfor det mindre kjente og kanskje også mer kontroversielle.

³⁴⁰ Døving 1995:117

³⁴¹ Døving 1995:119

³⁴² Slike elementer kan være visning av bilder av avdøde/fra avdødes liv på storskjerm under et av musikkinnslagene eller plassering av personlige effekter på/i nærheten av kisten (eksempelvis tøfler, en hatt, stakk, briller eller andre ting som kan sies å kjennetegne avdøde). Tufte snakker varmt om mulighetene som finnes for å gjøre gravferden personlig, men dette benyttes i liten grad av de pårørende. Tufte 17. februar 2009

³⁴³ Statistikken viser at om lag 40 prosent av de humanistiske gravferdene som arrangeres er for statskirkemedlemmer. Denne statistikken bidrar etter alt å dømme til at HEF stiller spørsmålsteget ved medlemskapet til en del passive statskirkemedlemmer.

De geografiske forskjellene i [arbeidet med borgerlig gravferd] synes å underbygge dette. I de seks største fylkene har man lyktes best i å etablere og alminneliggjøre [borgerlig gravferd] som seremoni, og det er også innenfor disse fylkene at veksten i antallet seremonier er jevn og stabil. I resten av landet befinner man seg øyensynlig stadig i en etableringsprosess, og har enda et stykke igjen før [borgerlig gravferd] er tilstrekkelig etablert og alminneliggjort som seremoni.³⁴⁴

Civil religion på norsk?

Levi Fragell peker på hvordan livsovergangsmarkeringer bidrar til å bekrefte tilhørigheten til ett felleskap, ikke bare for hovedpersonen, men for alle som er til stede. Selv om religion i mange tilfeller er en sentral del av disse markeringene, understreker Fragell at religion og livsovergangsmarkeringer ikke er uløselig knyttet sammen. Fragell ser livsovergangsmarkeringer først og fremst tilknyttet slektstradisjon og poengterer dette ved å understreke at selv om han er utmeldt av kirken, så er han fremdeles medlem i slekten.³⁴⁵ Basert på en slik tankegang er det for Fragell selvsagt at humanister trenger et verdig alternativ som kan overta den fellesskapsbekreftende funksjonen som har blitt ivaretatt av religiøse ritualer. Det finnes imidlertid eksempler på familier og lokalsamfunn hvor det humanistiske alternativet enda ikke er alminneliggjort, og det er nærliggende å tenke seg at det er vanskeligere å utfordre tradisjoner i en alvorstynget situasjon som en gravferd kan være. Ved å melde seg ut av kirken, kan det oppleves som om man også melder seg ut av slekten. Slik som en kvinnelig informant uttrykte det: "... det er ikke helt greit å føle at det siste man gjør i livet er å lage kontroverser for familien..."³⁴⁶

I likhet med Fragell peker også Tufte på behovet for tradisjon. At livsriter fremdeles har en sentral plass i Norge forklarer Tufte at selv om nordmenn i stor grad har blitt sekulariserte så er de fremdeles flokkdyr, og det har til alle tider vært vanlig tradisjon å markere milepæler i livet. Norsk tradisjon er i stor grad knyttet til den kristne kulturen. Religionens plass i samfunnet har imidlertid endret seg, noe som også påvirker seremoniene. Tufte anerkjenner betydningen av kirkens ritualer og at disse har bidratt til å gjøre markering av livsoverganger til en vane. Tufte opplever imidlertid at folk flest er sekulære og at de kun er nominelle medlemmer av statskirken. På spørsmål om hvilken betydning kristen ritualtradisjon har for menneskers behov for seremonier, understreker Tufte, i likhet med Fragell, at selv om man har avskrevet religion så har man ikke meldt seg ut av slekten.

³⁴⁴ Human-Etisk Forbund 30.08.2005

³⁴⁵ Fragell 2001:48

³⁴⁶ Kvinnelig informant pr e-post 10. oktober 2008

Tufte stiller seg uforstående til at så mange fremdeles velger kirkelig gravferd ettersom han i sin jobb møter en rekke familier som synes det er unaturlig å blande inn religion i seremonien. ”I gravferdene så opplever vi gang på gang at vanlige folk som vil ha en kirkelig gravferd spør presten om han ikke kan holde det religiøse på et minimum ”for han som døde var ikke slik”.³⁴⁷ Tufte peker på at en grunn til å velge kirkelig gravferd kan være ønsket om en verdig og høytidelig seremoni. ”Kirka er et fint bygg, med god akustikk og god atmosfære. Familiene er vant til å ha det sånn, og da er det i mange tilfeller vanskelig for familien å velge bort kirka og heller velge en annen form og ramme.”³⁴⁸

Det er imidlertid ikke gitt at man ønsker å melde seg ut av kirken selv om man ikke identifiserer seg som religiøs. Kulturkristne er ikke nødvendigvis nært knyttet til det religiøse aspektet i de kirkelige ritualene, men opplever tradisjon som ligger i de seremonielle rammene omkring markeringen som betydningsfulle. Sosiologen Steve Bruce viser i en artikkel om sekularisering i Norge, Sverige, Danmark og Finland til den overraskende høye oppslutningen omkring kirkelige ritualer:

Most uncommitted or marginal Norwegian Lutherans knowingly pay to maintain an organization they do not attend terribly often and to support spokesmen for beliefs they do not hold. The explanation can be discerned from the fascinating material in the Religious and Moral Pluralism (RAMP) study. Respondents were asked to rank the importance of various church activities. [...] The activities rated highest [...] were funerals, baptism and weddings. Next, and surprisingly close, came the preservation of old church buildings and the celebration of Advent and Christmas.³⁴⁹

RAMP-undersøkelsen ble første gang presentert på den fjortende nordiske konferansen i religionssosiologi i Helsinki i 1998. Sammen med et lignende svensk forskningsprosjekt, *Från statskyrka till fri folkkyrka*, danner den blant annet grunnlag for boken *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*³⁵⁰. Dette er et svensk forskningsprosjekt som tar for seg et sentralt paradoks i de nordiske landenes religiøse engasjement, hvor det på den ene siden er relativt svak oppslutning omkring kristne trosforestillinger og regulære gudstjenester, mens det på den andre siden er stor oppslutning når det gjelder medlemstall i statskirken og bruk av kirkelige ritualer.³⁵¹ Boken stiller spørsmål ved om spenningen mellom disse to tendensene kan sees som en nordisk form for *civil religion* og som en manifestasjon

³⁴⁷ Tufte 27. mars 2008

³⁴⁸ Tufte 27. mars 2008

³⁴⁹ Bruce 2000:37

³⁵⁰ RAMP-undersøkelsen baserer seg på intervjuundersøkelser med representativt befolkningsutvalg i 12 europeiske land, deriblant de nordiske landene. Gustafsson & Petterson 2000:14

³⁵¹ Gustafsson & Petterson 2000:15

av et religiøst motivert nasjonalt verdifelleskap med historisk forankring.³⁵² 30 prosent av den nordiske befolkningen sier de kjenner sterk samhørighet med sin respektive statskirke, mens 50 prosent opplever en viss, men svak samhørighet.³⁵³ Kun 28 prosent regner seg imidlertid som religiøse, mens 10 prosent svarer at de deltar på regelmessige gudstjenester.³⁵⁴ Svarene peker på at det ikke nødvendigvis er en sammenheng mellom medlemskap i en kirke og personlig religiøsitet. Tilhørigheten mange føler til statskirken er i mange tilfeller heller et uttrykk for ”en känsla av samhörighet och identitet med respektive lands kulturtradition.”³⁵⁵

RAMP-undersøkelsen er interessant sett i forhold til HEFs oppslutning rundt livsovergangsmarkeringer. Tradisjon er i mange tilfeller tungtveiende, slik Døving også understreker, selv om man har gått bort fra en personlig religiøsitet. Tilhørigheten mange opplever knyttet til tradisjon er en sentral forklaringsfaktor for hvorfor humanistisk gravferd ikke blir sett på som et alternativ for mange passive statskirkemedlemmer. Men hvilken betydning har tilbudet om humanistisk gravferd for Human-Etisk Forbunds egne medlemmer? Det vil jeg klargjøre i det følgende.

Gravferdens betydning for HEFs medlemmer

Ifølge Émile Durkheim skapes kollektiv identitet gjennom deltagelse i ritualer.³⁵⁶ Durkheim skilte imidlertid mellom ritualenes innhold og deres funksjon: ”Folk *trodde* at de gikk inn i ritualene for å tilbe overnaturlige vesener, men i virkeligheten deltok de i disse store, emosjonelt ladede arrangementene fordi det styrket fellesskapet.”³⁵⁷ HEF på sin side har gjennom å skape humanistiske seremonier fri for religiøse forestillinger synliggjort ritualets tidligere skjulte funksjon. HEF tydeliggjør dermed det fellesskapsbekreftende aspektet ved seremonier som Durkheim understreker.³⁵⁸ Selv om Durkheim så for seg at vitenskap gradvis ville erstatte religion som forklaringssystem, mente han at ritualer ville fortsette å ha betydning for fellesskapet, ”but it would serve this function in even more secular forms, such as civic rites in commemoration of national events.”³⁵⁹ De humanistiske seremoniene kan sees som en bekreftelse av Durkheims analyse av ritualenes fremtidige utvikling. De humanistiske seremonienes tilstedeværelse ivaretar en viktig sosial faktor selv uten en forestilling om tilbedelse av noe guddommelig.

³⁵² Gustafsson & Petterson 2000:15

³⁵³ Bäckström 2000:142

³⁵⁴ Bäckström 2000:142

³⁵⁵ Bäckström 2000:142

³⁵⁶ Bell 1997:24

³⁵⁷ Hylland Eriksen 2001:19-20

³⁵⁸ Bell 1997:25

³⁵⁹ Bell 1997:25

I januar og februar 2008 utførte HEF en medlemsundersøkelse. Her var den hyppigst nevnte årsaken for medlemskap forbundets humanistiske verdigrunnlag med 58,8 prosent. Andre sentrale grunner var engasjement mot kristen formålsparagraf i skole og barnehage med 49,7 prosent og ”interesse for det humanistiske livssynet” 48, 4 prosent. Seremonitilbudet var også en grunn for medlemskap for 33,1 prosent.³⁶⁰ Selv om tilbudet om seremonier bare ble omtalt som en sentral grunn for medlemskap av en tredjedel, rangerte 54 prosent av medlemmene dette som et viktig tilbud.³⁶¹

Når det gjelder seremonier, er det Humanistisk gravferd som blir ansett for å være viktigst med en indeks på hele 90 (av 100). På tilnærmet delt andreplass kommer Humanistisk vigsel/Humanistisk partnerskap og Humanistisk konfirmasjon. Minimalt under dette igjen kommer Humanistisk navnefest. Alle seremonitypene har bred støtte blant medlemmene. Medlemmene synes også det er viktig at forbundet jobber med livssynsnøytrale offentlige institusjoner og livssynsnøytrale seremonilokaler.³⁶²

Flere av gravferdstalerne jeg snakket med pekte imidlertid på at ønsket om humanistiske seremonier ofte handler like mye om å unngå en kirkelig seremoni som en nærhet til HEF. Dette antydes også i svarene fra Norsk Statistikk's befolkningsundersøkelse fra 2004, hvor langt flere var positive til å benytte HEFs seremonier enn til medlemskap. Uavhengig av den bakenforliggende årsaken så er det imidlertid klart at majoriteten av HEFs medlemmer opplever tilbudet om humanistiske seremonier, da særlig gravferd, som svært viktig. Dette ble også tydeliggjort av responsen jeg fikk på min notis i *Fri tanke*, noe som har blitt ytterligere understreket både i intervjuer og samtaler med forbundets medlemmer.

Både Levi Fragell³⁶³ og Kjell Kristensen³⁶⁴ har pekt på at enkelte etter alt å dømme først og fremst har oppfattet de tidligere *borgerlige* seremoniene som et livssynsnøytralt tilbud, på linje med det offentlige tilbudet om borgerlig vielse. Forbundet har imidlertid de senere år satt fokus på å tydeliggjøre det humanistiske aspektet ved seremoniene. Navneendring av seremoniene fra *borgerlig* til *humanistisk*, samt skjerpingen av hva som tillates av religionsrelaterte uttrykk i seremoniene kan sees som et uttrykk for dette. Det har blitt hevdet at forbundet de senere år har blitt strengere når det gjelder det å ikke tillate religiøse uttrykk i seremoniene, men dette kan også sees som et ledd i tydeliggjøringen av seremoniene som et spesifikt livssynstilbud. Et paradoks i denne sammenheng er at samtidig

³⁶⁰ På dette spørsmålet svarte i hver respondent gjennomsnitt cirka fire svaralternativer.

Human-Etisk Forbund 06.03.2008

³⁶¹ Human-Etisk Forbund 06.03.2008

³⁶² Human-Etisk Forbund 04.04.2008

³⁶³ Fragell 2001

³⁶⁴ Human-Etisk Forbund 30.08.2005

som HEF strammer inn, kan det synes som om kirken har myket opp i sitt regelverk omkring musikalske uttrykk i gravferd, noe som står i klar motsetning til det bildet mange av HEFs medlemmer har av kirken.³⁶⁵

Avslutning

Markeringer av livsoverganger ser på ingen måte ut til å miste sin betydning eller plass i norsk virkelighet. Human-Etisk Forbund har siden stiftelsen i 1956 endret karakter, og forbundet fremstår i dag som en tydelig livssynsaktør. Forbundets endrede rolle i samfunnsdebatten blir blant annet tydelig når den tidligere så religionskritiske organisasjonen har blitt medlem, på lik linje med andre trossamfunn, i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. Gjennom å oppnå samme rettigheter som trossamfunn fronter ikke lenger HEF en like religionskritisk linje som i de første årene, da forbundet enda ikke definerte seg som en livssynsorganisasjon. Majoriteten av HEFs medlemmer enes om behovet for livsovergangsmarkeringer, men medlemsmassen i forbundet er langt fra en enhetlig gruppe. Dette ble blant annet tydelig i debatten om seremonier på landskonferansen hvor blant annet tematikken omkring hva man skal tillate av innhold ble tematisert. Hvorvidt det er snakk om et generasjonsskille, et skille mellom bygd og by eller medlemmenes ulike ståsted er derimot ikke klart.³⁶⁶

Begravelser er en viktig og følelsesladet seremoni. I mars 2009 hadde Aftenposten Aften flere oppslag omkring gravferd og mulighet for selvbestemmelse i forhold til gravferd.³⁶⁷ Dette resulterte i en rekke følelsesladete kommentarer i avisens debattforum, hvor det ble tydelig at mange langt på vei ikke føler en nærhet til det kristne innholdet i gravferdsseremonien, selv om flertallet av den norske befolkningen ønsker en kirkelig gravferd. De kirkelige rammene omkring gravferdsseremonien representerer tradisjon, noe som langt på vei er felles for flertallet av den norske befolkning, uavhengig av om man definerer seg som kristen eller ikke.

I min avsluttende drøfting har jeg pekt på at de humanistiske seremoniene kan sees som en nytolkning av norsk-luthersk verditradisjon. Samtidig kan det humanistiske seremonitilbudet tolkes som en fullstendig avvisning av religion, både på grunn av de klare retningslinjene mot religiøse innslag, men også på grunn av de mange pårørende som velger

³⁶⁵ Dette ble blant annet debattert i en plenumsdebatt på HEFs landskonferanse 30. november 2008. Dette kan imidlertid skyldes at det i kirken er organist og prest som har det siste ordet om hva som tillates, noe som kan medføre store lokale variasjoner.

³⁶⁶ Landskonferansen 30. november 2008

³⁶⁷ Aftenposten 19.03.2009, Aften 20.03.2009

humanistisk gravferd nettopp fordi de ikke føler seg komfortable med det kirkelige tilbudet. Det særegne ved de humanistiske seremoniene er med andre ord kombinasjonen av en delvis nytolkning av en del av norsk-luthersk tradisjon, samtidig som det kristne innholdet i denne tradisjonen avvises.

De ytre likhetstrekkene mellom de humanistiske seremoniene og de kristne ritualene er med andre ord langt på vei store, samtidig som seremoniene springer ut fra en tydelig religionskritisk organisasjon. HEF på sin side understreker betydningen av det kulturelle fellesskapet: Behovet for markeringer tilknyttet livssyklus er universelt og ikke direkte knyttet til en enkelt religion. Det allmennmenneskelige behovet for tradisjon kommer til uttrykk nettopp i ønsket om at gravferden skal være verdig, og dermed representere ”den rette handling” slik fellesskapet anerkjenner den.

LITTERATUR

Aftenposten (19.3.2009): *Salmekrangel ved begravelser*.

URL: http://www.aftenposten.no/kul_und/article2985967.ece [Lesedato: 19.mars 2009]

Aften (20.3.2009): "I prestens vold". s. 2

Aften (20.3.2009): "Nei til film og lysbilder". s. 4

Ariès, Philippe (1983): *The Hour of Our Death*.
Penguin, Harmondsworth.

Aukrust, Knut (2005): "Det informerte samtykke og andre kategoriske imperativ: Om feltarbeidets etikk" i Anders Gustavsson (red.): *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer*. Høyskoleforlaget. Kristiansand.

Bäckström, Anders (2000): "De kyrkliga handlingarna som ram, relation och välbefinnande" i Göran Gustafsson & Thorleif Petterson (red.) (2000): *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Verbum Förlag. Stockholm.

Befolkningsundersøkelsen (2004). Utført av Norsk Statistikk på vegne av Human-Etisk Forbund. Utvalg på 1000 personer.
URL: <http://human.no/upload/Befolkningsundersokelse/befolkningsundersokelsen.pdf>
[Lesedato: 18. mars 2009]

Bell, Catherine (1997): *Ritual. Perspectives and Dimensions*.
Oxford University Press. New York.

Bergh, Kirsti (2007): "Når siste ord skal sies" i Didrik Söderlind (red.): *Verdier og verdighet. Tanker om det humanistiske livssyn*. Humanist forlag. Oslo.

Bergh, Kirsti (2008): "Kirkene også for oss" i *Fri tanke. Medlemsavis for Human-Etisk Forbund*. 3/2008

Bringéus, Nils-Arvid (2006): "Seder och bruk kring död och begravning" i Lynn Åkesson (red.): *Inför döden*. Edition Andersson. Höganäs.

Bruce, Steve (2000): "The Supply-Side Model of Religion: The Nordic and the Baltic States" i *Journal for the Scientific Study of Religion*, volume 39/1, mars 2000, side 32-46.

URL: <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/119035134/PDFSTART>
[Lesedato: 5. mars 2009]

Den norske kirke (2000): *Regler for bruk av kirken.*

Rundskriv nr. 10 – 2000. Fastsatt av Kirkemøtet 15. november 1991 med hjemmel i kgl. res. av 25. oktober 1991 nr. 674 om delegering av myndighet til Kirkemøtet etter Grunnlovens § 16.

URL: <http://kirken.no/?event=doLink&nodeID=2652> [Lesedato: 26.februar 2009]

Den norske Kirke (1996-2009): *Symboler.*

URL: <http://kirken.no/?event=doLink&famID=3127> [Lesedato: 22. januar 2009]

Døving, Cora Alexa (1995): *Gravferd – en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo.* Hovedoppgave, Institutt for samfunn og kulturstudier avdeling religionshistorie. Universitetet i Oslo.

Eidsvåg, Bjørn (1983): ”Eg ser” fra albumet: *Passe gal.*
Kirkelig kulturverksted.

Elias, Norbert (1982): *De døendes ensomhet.*
Humanist Forlag. Oslo.

Esborg, Line (2005): ”Feltarbeidets mange samtaleformer” i Anders Gustavsson (red.), *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer.* Høyskoleforlaget. Kristiansand.

Fonus (2005): ”11. Humanetisk forbund” i *Respekt og Hensyn.*
URL: <http://www.fonusnet.no/admin/images/view.asp?id=659>

Fonus - Vi finns, om du behöver oss (2008).
URL: <http://www.fonus.se/> [Lesedato: 8.september 2008]

Fonus (2008): *Borgerlig begravning.*
URL: <http://www.fonus.se/index.php?id=166> [Lesedato 8.september.2008]

Fonusnet.no – når du mister den som står deg nær (2006)
URL: <http://www.fonusnet.no> [Lesedato: 26.mars.2008]

Fonusnet.no – når du mister den som står deg nær (2006): *Vanlig stilte spørsmål.*
URL: <http://www.fonusnet.no> [Lesedato: 26.mars 2008]

Fonusnet.no – når du mister den som står deg nær (2006): *2. Seremonien*.
URL: <http://fonusnet.no/Default.asp?Cat=27> [Lesedato: 4. september 2008]

Fonusnet.no – når du mister den som står deg nær (2006): *Seremonien: Les mer*.
URL: <http://www.fonusnet.no/window.asp?/Default.asp?cat=27&id=119> [Lesedato: 4. september 2008]

Fragell, Levi (2001): "Hvorfor humanister bør avholde seremonier" i Yngvild Kvaale & Arnfinn Pettersen (red.)(2001): *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist forlag. Oslo.

Fri tanke (5.2.2007): *Beskyldes for gravferds-fundamentalisme*.
URL: http://fritanke.no/NYHETER/Onsker_ikke_a_vare_dogmatiske/ [Lesedato: 09.november 2007]

Fri tanke (10.4.2007): *Økning for humanistiske seremonier*.
URL:http://www.fritanke.no/NYHETER/2007/Okning_for_humanistiske_seremonier/
[Lesedato:10.desember 2008]

Fri tanke (19.6.2007): *Svakere oppslutning om kirka*.
URL:http://www.fritanke.no/NYHETER/2007/Svakere_oppslutning_om_Kirken/
[Lesedato: 20.januar 2009]

Fri tanke (2008): "Søker de som valgte Humanistisk gravferd" i *Verdige seremonilokaler til alle*. Nr 3/2008, side 17.

Fri tanke (26.5.2008): *Kjemper mot Levi Fragells kulturpolitiske dødssynd*
URL:http://www.fritanke.no/NYHETER/2008/Kjemper_mot_Levi_Fragells_kulturpolitiske_dodssynd/ [Lesedato: 20.august 2008]

Fri tanke (19.8.2008): Mile: - *Helt feil å kalle våre seremonier "forkynnelse"*.
URL:http://fritanke.no/NYHETER/2008/Mile__Helt_feil_a_kalle_vare_seremonier_forkynnelse/ [Lesedato: 20. august 2008]

Fri tanke (26.8.2008): *Tåler HEF urett mot andre?*
URL: http://www.fritanke.no/KOMMENTAR/2008/Taler_HEF_urett_mot_andre/
[Lesedato 20.august 2008]

Fri tanke. Medlemsavis for Human-Etisk Forbund (3/2008): " – Livssynsnøytrale seremonirom må utredes!"

Fägerborg, Eva (1999): "Intervjuer" i Lars Kaijser & Magnus Öhlander (red.), *Etnologisk fältarbete*. Studentlitteratur, Lund.

Gelius, Einar (2008): *Landeplage: Eg ser*. Dokumentar. Dinamo Story for NRK. Oslo. [Dato for sending: 25. mars. 2008]

van Gennep, Arnold (1999): *Rites de Passage. Overgangsriter*. Pax Forlag A/S. Oslo

Gilhus, Ingvild Sælid (1999): "Forord" i Arnold van Gennep *Rites de Passage. Overgangsriter*. Pax Forlag A/S. Oslo.

Gilhus, Ingvild Sælid og Mikaelsson, Lisbeth (2001): *Nytt blick på religion. Studiet av religion i dag*. Pax Forlag A/S. Oslo.

Gravferdsloven. Lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd av 7. juni 1996 nr 32.

Grunnkurs for gravferdstalere i Human-Etisk Forbund (2008). Kursnotater og vedlegg for helgekurs eller 4 kvelder + en lørdag. Human-Etisk Forbund.

Gudstjenestebok for Den norske kirke, del II (9. november 2002): *Gravferd – alminnelige bestemmelser*. Jf. rsk. Kirkerådet 2/2003
URL: <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=3513> [Lesedato: 24. november 2008]

Gule, Lars (2001): "Rasjonelle seremonier og religiøse ritualer" i Yngvild Kvaale & Arnfinn Pettersen *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist Forlag. Oslo.

Gule, Lars (16.4.2004): *Generalsekretærens kommentar: Humanismen i samfunnet*.
URL: http://human.no/templates/Page____563.aspx [Lesedato: 18. mars 2009]

Gule, Lars (2008): "Statshumanisme?" i *Klassekampen* 6.9.2008 s.35

Gustafsson, Göran & Petterson, Thorleif red. (2000): *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Verbum Förlag. Stockholm.

Gustavsson, Anders (2001): "Att forska om andras sorg. Etiske og känslomässiga perspektiv i samband med aktuella fältarbeten" i *Tradisjon* 2/01. Oslo.

Gustavsson, Anders (2003): *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor, tankar och idéer i vår egen tid. En tilltagande individualitet under 1990-talet?*
Novus forlag. Oslo.

Horn, Kjell (2008): *Svik. Fra humanetikk til humanisme.*
Kolofon forlag. Oslo.

Hovdhaugen, Einar (1981): *Vårt møte med døden.*
Det Norske Samlaget. Oslo

Human-Etisk Forbund: *Humanistisk konfirmasjon.*
En opplysningsfolder

Human-Etisk Forbund (10.2.2004): *Likhet ved graven?*
URL: http://human.no/templates/Page_____315.aspx [Lesedato: 9. februar 2008]

Human-Etisk Forbund (7.2.2004): *Min siste vilje.*
URL: http://human.no/templates/Page_____282.aspx [Lesedato: 23.februar 2009]

Human-Etisk Forbund (13.4.2004): *Mange humanister.*
URL: http://human.no/templates/Page_____554.aspx# [Lesedato: 18. mars 2009]

Human-Etisk Forbund (17.4.2004): *Navnefest feirer det nye livet.*
URL: http://human.no/templates/PicturePage_____565.aspx [Lesedato:15.januar 2009]

Human-Etisk Forbund (30.08.2005): *Kronikk: Seremoniene trenger nye navn.*
URL: http://www.human.no/templates/Page_____2213.aspx [Lesedato:27.mars 2008]

Human-Etisk Forbund (29.9.2005): *Spørsmål og svar om navneendring.*
URL: http://human.no/templates/Page_____2317.aspx [Lesedato: 15.januar 2009]

Human-Etisk Forbund (21.10.2005): *Humanetikere begraves som kristne.*
URL:http://human.no/templates/Page_____2434.aspx [Lesedato: 09.februar 2008]

Human-Etisk Forbund (2006): *En orientering om Humanistisk navnefest.*
Hefte. Oslo.

Human-Etisk Forbund (16.11.2006): *Norsk Humanistmanifest 2006.*
URL: http://human.no/templates/Page_____3606.aspx [Lesedato: 8.januar 2009]

- Human-Etisk Forbund (12.12.2006): *Bakgrunnsinformasjon om Norsk humanistmanifest 2006: En humanisme for fremtiden.*
URL: http://human.no/templates/Page____3804.aspx [Lesedato:8. januar 2009]
- Human-Etisk Forbund (31.5.2007): *Send brev om livssynsnøytrale seremonilokaler.*
URL: http://human.no/templates/Page____6680.aspx [Lesedato: 9.februar 2008]
- Human-Etisk Forbund (9.7.2007):*Fremgangsmåte.*
URL: http://human.no/templates/Page____6853.aspx [Lesedato 11.februar 2009]
- Human-Etisk Forbund (6.3.2008): *Undersøkelse: forbundets medlemmer opptatt av livssynspolitik.* URL: http://human.no/templates/Page____7581.aspx [Lesedato: 12.mars 2008]
- Human-Etisk Forbund (3.4.2008): *Medlemsfordeler*
URL: http://human.no/templates/Page____2865.aspx [Lesedato: 22.august 2008]
- Human-Etisk Forbund (4.4.2008): *Undersøkelse: forbundets medlemmer opptatt av livssynspolitik.* URL: http://human.no/templates/Page____7667.aspx
[Lesedato:13.januar 2008]
- Human-Etisk Forbund (30.4.2008): *Konfirmasjon.*
URL: http://human.no/templates/Page____221.aspx [Lesedato:15.januar 2009]
- Human-Etisk Forbund (19.5. 2008): *Har dere noe "gudshus" eller lignende?*
URL: http://human.no/templates/Page____7840.aspx [Lesedato: 9.februar 2008]
- Human-Etisk Forbund (5.6.2008): *Vedtekter – fullversjon.*
URL: http://human.no/templates/Page____279.aspx [Lesedato:13.januar 2008]
- Human-Etisk Forbund (23.6.2008): *For gravferdsbyråer. Godt samarbeid - gode humanistiske seremonier.*
URL: http://human.no/templates/Page____7916.aspx [Lesedato: 5.september 2008]
- Human-Etisk Forbund (7.7.2008): *Vedtekter.*
URL: http://human.no/templates/Page____154.aspx [Lesedato:16.februar 2009]
- Human-Etisk Forbund (6.8.2008): *Vårt livssyn.*
URL:http://human.no/templates/Page____118.aspx [Lesedato: 29.oktober 2008]

- Human-Etisk Forbund (5.1.2009): *Priser*.
URL: http://human.no/templates/Page____3620.aspx [Lesedato: 18. februar 2009]
- Human-Etisk Forbund (5.1.2009): *Vigsel*.
URL: http://human.no/templates/Page____281.aspx [Lesedato:15. januar 2009]
- Human-Etisk Forbund (29.1.2009): *Fortsatt jevn økning for Human-Etisk Forbund*.
URL: http://www.human.no/templates/Page____8538.aspx [Lesedato: 3.februar 2009]
- Hylland Eriksen, Thomas (2001): ”Seremonienes allmennmenneskelighet” i Yngvild Kvaale & Arnfinn Pettersen *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist Forlag. Oslo.
- Håndbok for gravferdstalere – Humanistisk gravferd*. (2008).
Human-Etisk Forbund Oslo.
- Jølstad begravellesbyrå.
URL: <http://www.jolstad.no/> [Lesedato: 5.september2008]
- Jølstad begravellesbyrå: *Om å påvirke sin egen gravferd*.
URL: http://www.jolstad.no/ad_bandy.htm [Lesedato: 26.mars 2008]
- Jølstad begravellesbyrå: *Tanker om gjennomføring av gravferd*.
URL: <http://www.jolstad.no/veiledning3.htm#borgerligsermoni> [Lesedato: 26.mars 2008]
- Kirkerådet (2007): *Tilstandsrapport for Den norske Kirke 2006*.
URL:<http://www.kirken.no/?event=downloadFile&famID=37283> [Lesedato: 20.januar 2009]
- Knutsen, Paul (2006): *Livet før døden. Human-Etisk Forbund 1956-2006*.
Humanist Forlag. Oslo.
- Kvaale, Yngvild & Arnfinn, Pettersen (red.)(2001): *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist forlag. Oslo.
- Kvalitetshåndbok for gravferdstjenester* (2008). Andås Begravellesbyrå As, Begravellesbyrået Obed As, Bentzen Moss Begravellesbyrå As, Hamar Begravellesbyrå As og Nordstrand-Wang Kristiania Begravellesbureau: [Pdf fil mottatt på mail 29. august 2008]

- Landeplage* (2008): "Eg ser"
Dokumentar. Dinamo Story for NRK. Oslo. [Dato for sending: 25. mars. 2008]
- Landskonferanse for Human-Etisk Forbund (2008): *Humanisme og seremonier*.
Gardermoen: Norlandia Oslo Airport Hotel. 30.november 2008
- Lauritsen, Vibeke (8.8.2008): *Verken dommer eller prest*.
URL: http://human.no/templates/Page___8011.aspx [Lesedato: 29.januar 2009]
- Lingås, Lars Gunnar (2002): *Humanisme og andre verdslige livssyn*.
URL:<http://etikk.net/VL.pdf> [Lesedato: 12.august 2008]
- Livsriter og livsfaser som religions- og livssynspolitisk utfordring* (11. januar 2008): Mandat til forskningsprosjekt – endelig versjon. Oslo.
- Lov om trdomssamfunn og ymist anna av 13. juni 1969 nr 25*.
- M. Jacobsens EFTF. AS Begravelsesbyrå.
URL: <http://www.gravferd.com/Default.htm> [Lesedato:27.mars 2008]
- McGuire, Meredith B. (2002) *Religion. The Social Context*.
Wadsworth group. Trinity University.
- Nordstrand-Wang begravelsesbyrå (2008): *Wang – Norges eldste begravelsesbyrå*.
URL: <http://www.wangbegravelse.no/> [Lesedato: 08.september 2008]
- Organisasjonshåndboka, vedlegg F, kapittel 4* (2009): "Humanistisk gravferd – Retningslinjer". [Forslag til nye retningslinjer] Human-Etisk Forbund
- OsloSurf – Det skjer i Oslo (2009): *Begravelsesbyråer i Oslo*.
URL: <http://www.oslosurf.com/innehold/00000345.shtml> [Lesedato:17.mars 2009]
- Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005-09* (2005).
URL: <http://www.regjeringen.no/upload/kilde/smk/rap/2005/0001/ddd/pdfv/260512-regjeringsplattform.pdf> [Lesedato: 10. februar 2008]
- Preus, J. Samuel (1996): *Explaining Religion. Criticism and Theory from Bodin to Freud*.
Scholars Press. Atlanta.

- Pripp, Oscar (1999): "Refleksjon och etikk" i Lars Kaijser & Magnus Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*. Studentlitteratur. Lund.
- Repstad, Pål (2000): *Religiøst liv i det moderne Norge. Et sosiologisk kart*. Høyskoleforlaget. Steinkjær.
- Selnes, Kjartan (2001): "En meningsfull humanistisk seremoni" i Yngvild Kvaale og Arnfinn Pettersen (red.): *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist forlag. Oslo.
- Selnes, Kjartan (2007): "Kan humanister like kirkemusikk?" i Didrik Söderlind (red.): *Verdier og verdighet. Tanker om det humanistiske livssyn*. Humanist forlag. Oslo.
- Smith, Anthony D. (1998): *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge. London & New York.
- Solheim, Rolf (2001): "Kristian Horns ungdomsfrigjørelser – om Borgerlig konfirmasjon ved starten" i Yngvild Kvaale og Arnfinn Pettersen (red.): *Borgerlig konfirmasjon og humanistiske seremonier – en artikkelsamling*. Humanist forlag. Oslo.
- Spurkland, Marte red.(2007): *Sorg*. Humanist forlag. Oslo.
- Stat- og kirke-utvalget (2006): "Kapittel 7. Gravferdsforvaltning." i *NOU 2006: 2 Staten og Den norske kirke*.
URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/dok/NOUer/2006/NOU-2006-2/8.html?id=156307> [Lesedato: 17. februar 2008]
- Stovner begravellesbyrå AS: *Om økonomi*.
URL: <http://www.stovnerbegravelse.no/okonomi.html> [Lesedato: 26.03.2008]
- Söderlind, Didrik (2008): *Seremonienes kulturelle innslag. Eller: Når de pårørende vil ha Egser ved gravferden*. Foredrag. Gardermoen: Norlandia Oslo Airport Hotel. 30.november 2008
- Tanggaard, Per (1994): "Død og gravferd – privatisering og profesjonalisering" i *Døden på norsk* av Olaf Aagedal (red.). Ad Notam Gyldendal. Oslo.
- T. S. Jacobsen begravellesbyrå: *Musikk*.
URL: <http://www.tsjacobsen.no/Default.asp?Cat=15&id=130>[Lesedato: 26. mars 2008]

T. S. Jacobsen begravelsesbyrå: *Sted / Lokale*.

URL: <http://www.tsjacobsen.no/Default.asp?Cat=12> [Lesedato: 26.mars 2008]

Universitas (27.12.2000): ”Døden på frokostbordet”

URL: <http://universitas.no/kultur/46315/> [Lesedato 6.november 2008]

Vårt Land (24.5.2007): *Avvigsler kirkegård*.

URL: <http://www.vl.no/kristenliv/article2787217.ece> [Lesedato 23. februar 2009]

Vårt land (27.05.08): *Humanistisk suksessmenighet*

URL: <http://www.vl.no/meninger/kommentar/article3565881.ece> [Lesedato: 22.august 2008]

Wiggen, Geirr (2000): *Quando corpus morietur... Dødsannonser i Norge gjennom det 20. hundreåret: Et bidrag til norsk språk- og mentalitetshistorie med internasjonalt utblikk*. Novus forlag. Oslo.

Østlandssendingen (19.8.2008): ”Splid om rådhusets leieregler”

URL: <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostlandssendingen/1.6181990> [Lesedato: 22.august 2008]

Aagedal, Olaf (red.) (1992): *Døden på norsk*.

Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Vedlegg til litteraturliste:

INTERVJUOVERSIKT:

- I. Seremonisjef i HEF, Yngvild Kvaale, (6.februar 2008)
- II. Seremonirådgiver gravferd, Vinjar Tufte, (27. mars 2008)
- III. Gravferdstaler kalt "Øyvind" (10. april 2008)
- IV. Gravferdstaler kalt "Patrick" (16. april 2008)
- V. Gravferdstaler kalt "Emma" (30. april 2008)
- VI. Gravferdstaler kalt "Arvid" (23.september 2008)
- VII. Gravferdskonsulent Nordstrand-Wang (29. august 2008)
- VIII. Gravferdskonsulent T. S. Jacobsen (3. september 2008)
- IX. Pårørende kalt "Kjell" (26. september 2008)
- X. Pårørende kalt "Sverre" (3.oktober 2008)
- XI. Pårørende kalt "Nina" (8. oktober 2008)
- XII. Medlem av HEF, som har fylt ut *Min siste vilje*, kalt "Hilde" (14. oktober 2008)

SAMMENDRAG

Dødens plass i det norske samfunnet har endret seg i løpet av det siste århundret, i likhet med at religionens plass i samfunnet i økende grad blitt privatisert. På bakgrunn av dette kunne man kanskje anta at oppslutningen rundt ritualer også var nedadgående. Dette er imidlertid ikke tilfellet: Ritualer og markeringer av livsoverganger opplever stor oppslutning. De humanistiske seremoniene springer ut fra en tydelig religionskristisk organisasjon, men har likevel flere ytre likhetstrekk med de kristne ritualene. HEF peker i denne sammenheng på det allmennmenneskelige behovet for å markere livsoverganger, og understreker betydningen slike markeringer har for det kulturelle fellesskapet.

Denne oppgaven stiller spørsmål ved hva som skjer med markeringene av livsoverganger som tradisjonelt har foregått i en religiøs sfære, når de opptrer i en sekulær virkelighet: Mister de sin betydning og oppslutning eller blir de revitalisert? Det har blitt utgitt flere bøker og avhandlinger om ulike humanistiske seremonier, men humanistisk gravferd er et felt det ikke har vært forsket i særlig grad på. Denne oppgaven tar spesifikt for seg humanistisk gravferd og ser på betydningen tilbudet om denne seremonien har for Human-Etisk Forbunds medlemmer. Sett i lys av at det finnes flere ytre fellestrekk mellom ritualene i Den norske kirke og Human-Etisk Forbunds seremonier, blir en eventuell sammenheng mellom et religiøst livssyn og behovet for ritualer utfordret. HEFs seremonipraksis, og etterspørselen etter dette tilbudet, antyder med andre ord at behovet for seremoniell markering kan være både religiøst og kulturelt betinget. Selv om HEF baserer sine seremonier på sekulære verdier, vil man kunne anta at den historiske kristne ritualtradisjonen i Norge har lagt visse føringer for utforming og kanskje også for behovsvurderingen for et slikt tilbud. På bakgrunn av dette drøftes det hvorvidt man kan se bort fra betydningen av at kristne livsovergangsriter er og har vært en så etablert del av norsk kultur.

Human-Etisk Forbund er det største livssynssamfunnet utenfor Den norske kirke og en viktig seremonileverandør. Selv om livsovergangsmarkeringene ikke ser ut til å miste sin plass i det norske samfunn, er det likevel mange pårørende som i liten grad har kjennskap til hva en gravferdsseremoni innebærer. Dette gjelder ikke utelukkende den humanistiske gravferden, men ettersom dette er et relativt nytt seremonitilbud blir det i mange tilfeller tydeliggjort ytterligere her.

